

Минги-Таяу Элбурс

● «Минги-Таяу» журналны бу китабы халкъла аралы Ленинчи кырал (1990 ж.), СССР-ни кырал (1974 ж.), РСФСР-ни М. Горький атлы кырал (1967 ж.) саугъаларыны лауреаты, Къабарты-Малкъарны халкъ поэти КЪУЛИЙЛАНЫ КЪАЙСЫННГА жораланады.

5. 2017

Дмитрий КЕДРИН

КЪУЛИЙЛАНЫ КЪАЙСЫННГА

Улутады заман
Къыш аулакъ желлени...
Мен жазама санга —
Мюрюдю Шамилни!..

Кече къыш жомагъын
Айтханда ожакъдан,
Кавказны жолларын
Эсгердим узакъда.

Къыш ачы боранла
Да улуй эриусюз,
Къазауат баргъанда,
Тюбеген эдик биз.

Алай ол заманда
Душманлыкъ жюрютдюк —
Мен — патчах солдаты,
Сен — имам мюрюдю!..

Алай барды бизден
Бийикде бир жарыкъ:
Айхай, тауча билсем,
Мен поэт деп жаза!

Жарытады сейир
Жырны акъ къанкъазы
Таулугъа — Россейни,
Манга — чал Кавказы!

Сен узакъ жоллада
Арысанг, ингирде,
Къайта тур Шималда
Бу нарат юйюнге.

Келип, Байрон кибик,
Ерге, от жагъагъа
Сынчыкъла, шо кийик
Болуп, кетме жолгъа.

Назмула да окъуй,
Кечени ашырсакъ,
Ечюлтмезбиз отну —
Биз бирге ышырсакъ.

Къар басып юшютмез
Бу нарат къаланы...
Лирика ючюннге
Тартайыкъ, къонагъым!..

Малкъар жазычуланы суратлау-адабият, жамауат-санат журналлары

1958 жылдан бери чыгъады.

№ 5 (195) сентябрь-октябрь 2017 ж.

Учредительле –

КъМР-ни СМИ бла асламлы коммуникацияланы
къырал комитети, КъМР-ни жазычуларыны Союзу

Баш редактор
Додуланы А. Т.

Редколлегия:

Бепайланы Муталип
Берберланы Бурхан
Гадийланы Ибрагим
Гуртуланы Салих
(бёломню редактору)
Ёзденланы Альберт
Ёлмезланы Мурадин
(жууаплы секретарь)
Зумакъулланы Танзиля
Мызыланы Къаншаубий
Османланы Хыйса
Созайланы Ахмат
Табакъсойланы Мухтар
Шауаланы Хасан
(бёломню редактору)

**ЭЛБРУС
МИНГИ-ТАУ**

НАЛЬЧИК – 2017

Кайсыну Кулиеву мы воздаем сегодня те почести, которые он заслужил своей уникальной чегемской поэзией, равноценной целому открытию в мире художественного творчества, те почести, которые достойны величия его духа и мысли, его гражданскому мужеству и праведности перед лицом сложнейших перипетий судьбы личного и общего порядка.

Мне представляется, что судьба сберегла нашего Кайсына в годы войны, когда он с оружием в руках сражался за Отечество, с тем чтобы в послевоенные годы в лице Кайсына Кулиева проявился и возник, как вечная птица Симург из пепла, крупнейший поэт страны, певец и глашатай человеческих раздумий в небывалое историческое время защиты мира от войны.

Кайсын Кулиев – образец великой поэзии, неразрывно и кровно связанной с родной землей и родным народом. Он был нашим знаменем в большой литературе.

*Чингиз Айтматов,
лауреат международной Ленинской премии.*

Алим КЕШОКОВ

...Сегодня к нам приехали люди от разных народов, от разных национальных культур. И наверное, никогда похороны в Кабардино-Балкарии не собирали столько представителей различных культур.

По поводу невосполнимой утраты, ухода из жизни выдающегося поэта, члена правления Союза писателей СССР, народного поэта Кабардино-Балкарии, лауреата Государственных премий СССР и РСФСР, депутата Верховного Совета СССР, секретаря правления Союза писателей РСФСР Кайсына Кулиева секретариат правления Союза писателей СССР выражает глубокую скорбь и соболезнование семье и близким покойного.

В свое время великий Горький говорил о том, что от количества населения не зависит талант, и ярким подтверждением тому было творчество Кайсына Кулиева. Все произведения, созданные поэтом, – это единая, цельная, изумительная книга, которая называется Кайсын Кулиев. Это возвышенное вечное творение, увенчанное славой поэта и окруженное вниманием и заботой, благодарностью народа.

Да будет ко времени сказано, что более 40 лет тому назад в боях под Севастополем я его, раненного, тащил на себе, и не менее трудно было его доставить в госпиталь, чтобы ему была оказана необходимая помощь. С тех пор, с тех памятных пор прошло много времени. Эти годы явились годами непрерывного восхождения к вершинам поэзии, творческого горения высоким пламенем.

Чувство исполненного долга переполняет и мое сердце, когда я вспоминаю, что в годы тяжелого испытания для наших народов мы с Кайсыном Кулиевым были двумя лезвиями одного кинжала, неразлучными друзьями и в бою, и в труде.

В жизни поэта было много вдохновенного труда, он был неутомимым тружеником, которому все казалось мало, и полагал, что лучшая песня, лучшее поэтическое слово – впереди.

И когда почувствовал он, что болезнь ему не одолеть, он не терял твердости духа, сказал: «Да, Алим, наверное, пробил мой час». Но это не конец, это начало бессмертия, в котором живет высокий ум, ушедший от нас на невидимых крыльях в иной мир.

Последняя встреча с Кайсыном Кулиевым у нас состоялась несколько месяцев назад. Уже тогда было ясно, что катастрофа неотвратима:

«Без паники и суетливости, ты дал мне возможность высказать в фильме слова, которые я вынашивал давно, но горько было бы уносить их с собой. Теперь они в памяти народа, я этому рад».

Кайсын Кулиев сам теперь навсегда в памяти народа.

Земля родная в эти дни в лучшем убранстве, высокая трава, высокое небо, но горы затянуты облаками, как бы пригнулись от тяжести утраты. Балкария и Кабарда в трауре. И если бы мы заливались сегодня слезами Чегемского водопада, нам не выплакать всей боли и горечи нашей утраты.

Кайсын Кулиев не был долгожителем, но и нельзя сказать, что его жизнь была слишком короткой. Зато его жизнь была полна великолепных свершений.

У гроба таких выдающихся людей, каким предстает перед историей Кайсын Кулиев, яснее познаешь назначение человека на земле, острее ощущаешь неизмеримость утраты. Народная мудрость гласит: уйдет из жизни кузнец – железо останется, уйдет из жизни поэт – песня останется. Кайсын Кулиев оставил нам в наследство большую взволнованную песню, песню о родном народе, о родной земле. Эту песню мы будем петь до скончания дней.

Дорогой наш Кайсын, брат мой милый, прощай! Ты будешь жить в наших сердцах, куда бьется наше сердце.

6 июня 1985 г.

КЪУЛИ КЪАЙСЫНГА

Чегем суудан иче келдик:
Сен – огъары, мен а – тѣбен,
Бизге бир кѣк кюкюреди,
Къыйын кюнде бир жер тебе ...

Халкъынг бла жесирликде
Болгъанынгда, санга жарсый,
Мен да уллу азап чекдим,
Алай кюйсюз эди жашау...

Атса, бир танг атып турду:
Санга – тауда, манга – тюзде.
Бир душманны боюнун бурдукъ,
Бир бушуугъа бирча тѣзе.

Экибизге да бир ёшюн
Салып, ёсдюрген Чегеминг
Сенсиз къалып къалмаз ючюн,
Азап да бирге чегейик.

Биз, бир къуугъун келип, кюйдюк.
Узакъ, жууукъ да жерледе,
Бир къан жолну барып, кирдик
Экибиз да бир сермешге ...

Чегем кѣгю экибизге,
Саугъа этип, жангы айдан
Жазгъан къылыч ёмюрлеге
Азат этер ол азапдан...

Атакагъа атар чакъда
Къырым отда биз бир ташны
Ырбынындан чабып чыкъдыкъ,
Бир таулагъа болдукъ тансыкъ ...

Угъай! Эки бетли угъай,
Биз бир Минги тауну эки
Тѣппеси кибик – ма алай
Болдукъ бар Кавказгъа ёкюл.

Къадар шо алай буюруп,
Биз экибиз да бир жырны
Эки кенг къанаты болуп,
Келе келдик талай жылны.

Биз экибиз – эки атлы,
Тап ёзенгим ёзенгинге
Тие, алай келдик, атып
Тауну, тарны, ёзенлени.

Алай заман толкъунлары
Экибизни башыбыздан
Дайым басып тургъанларын
Билдим сени бушууунгда ...

Рамазан АБДУЛАТИПОВ

**КАЙСЫН КУЛИЕВ:
ПЕВЕЦ КАВКАЗА ИЗ ЧЕГЕМА**

«...Балкария, пускай ушел твой сын
Туда, откуда нет пути обратно...
Но закричи призывное:
– Кайсы-ы-ы-н! –
Он отзовется эхом многократным».

Расул Гамзатов

Кабардино-Балкария – прекрасная республика, где живет красивый народ, талантливые и добрые люди. Это мое впечатление – еще с юношеских лет. Кабардинцы и балкарцы исторически проживали рядом и были вместе. Кабардино-Балкарская автономия была образована в 1922 году, а с 1936 года – преобразована в республику, в которой в братском единстве живут кабардинцы, балкарцы, русские и другие народы. У народов Кабардино-Балкарии богатые культурные традиции: героический эпос о нартах, уходящий корнями в глубь веков, обрядовые песни, сказки, музыка – всё это богатейшие родники народного таланта. Кабардинцы и балкарцы – люди, проявившие себя во многих областях, в том числе, в науке, искусстве и, конечно же, в поэзии.

Я был в добрых отношениях с возглавлявшими Кабардино-Балкарию Валерием Мухамедовичем Коковым, Арсеном Башировичем Каноквым и сегодня дружу и работаю вместе с Юрием Александровичем Коковым. Каждый из них – отражение духовности, таланта, мужества и

мудрости народа Кабардино-Балкарии. Кроме того, я долгие годы дружу с Борисом Мустафаевичем Зумакуловым. Наш великий поэт Расул Гамзатов дружил с Валерием Коковым, Танзилей Зумакуловой, Алимом Кешоковым и Кайсыном Кулиевым. Все это привело меня к мысли написать небольшую книгу о Кайсыне Кулиеве, посвященную 100-летию со дня рождения великого сына Кабардино-Балкарии.

У каждого народа есть личности народообразующие, являющиеся визитной карточкой своего народа, характеризующие его не просто, как объединенное единым языком и пространством сообщество людей, а, прежде всего, как нацию, этнос с многовековой историей, особым характером, богатой литературой и самобытной культурой.

Когда мы хотим узнать народ – мы открываем книгу его поэта, где в музыке стиха оживает народный дух, традиции, обычаи, история и культура. Кавказ – страна поэтов. Горцы, несмотря на суровость жизненных условий, всегда были романтиками и свое возвышенное отношение к жизни и к людям вкладывали в поэтические строки, ставшие не только летописью истории, но и книгой размышлений и чувств. Поэтов, ставших энциклопедиями жизни своих народов, выразивших их чаяния, созидательной силой мысли олицетворяющих дух своей нации, своей родной республики, в России немало.

Богат народ, у которого много таких личностей. В великой России их не счесть. Это Пушкин, Лермонтов, Толстой и еще сотни имен, в том числе имена национальных поэтов, творчество которых в переводах стало частью русской литературы, русского мира и российского культурного пространства. В вершинном Дагестане – это Расул Гамзатов, Фазу Алиева, Омарла Батырай, Ирчи Казак, Сулейман Стальский и десятки других великих певцов горного края. Но когда мы говорим о братской Кабардино-Балкарии – перед нами всегда возникают два великих образа – кабардинец Алим Кешоков и балкарец Кайсын Кулиев. Две поэтические глыбы, две вершины, напоминающие двуглавую мощь Эльбруса, высочайшей вершины России и Европы, украшающей флаг Кабардино-Балкарской республики, являющейся вечным символом дружбы, единства Кавказа. И недаром два пика в Чегемском ущелье названы именами Кайсына Кулиева и Алима Кешокова: теперь вершины слова по праву оказались среди горных вершин Кавказа.

Дружба Кайсына Кулиева и Алима Кешокова, которой они были верны всю жизнь, зародилась еще в годы Великой Отечественной войны, в далеком 1942 году. Народные поэты Кабардино-Балкарии стали образцом и олицетворением дружбы кабардинцев и балкарцев и являются для нас прекрасным жизненным примером и ориентиром. Читая стихотворение великого кабардинца Алима Кешокова, посвященное великому балкарцу Кайсыну Кулиеву, явственно ощущаешь это святое чувство дружбы:

Мы пили воду из Чегема:
Ты – наверху, а я – внизу.
И нам с тобой дарило небо
Одну зарю, одну грозу.

Мы оба вспоены Чегемом,
И, отчеканенный в веках,
Как боевой клинок в чехле, нам
Подарен месяц в облаках.

И подняла одна тревога
Нас одного с тобой числа,
Одна жестокая дорога
В одно сраженье увела.

И не двулики, а двуглавы
И постоянны, как Эльбрус,
Мы для Кавказа ищем славы,
Неся годов сердечный груз.

К одной скале мы прижимались
Перед атакою в Крыму,
И нам одни припоминались
Вершины горные в дыму.

И как назначено судьбою,
Мы – горской песни два крыла,
И одного ружья с тобою
Два неразлучные ствола.

Узнал я боль крамольной муки,
Жил со склоненной головой,
Пока со мною был в разлуке
Ты, оклеветанной молвой.

Мы – всадники, что стремя в стремя
Летят, избрав нелегкий путь.
И волны поднимают время
И опускают нам на грудь.

Судьба настоящего поэта неотделима от судьбы его народа. Кайсын Кулиев был со своими земляками и в горести и в радости, боль народа он не просто воспринимал как свою личную боль, эта боль многократно отзывалась в его сердце, оставляя на нем шрамы, но все же никакая боль не могла затмить потрясающего жизнелюбия поэта, которое, как горный родник, питало его творчество:

Хоть за горло горе схватило –
Горе мужеством победить!
Хоть беда наш день омрачила, –
Не покорствуя, в битве жить!
Как ни труден путь наш далекий,
Но нельзя иных проложить.
С ног сшибает ветер жестокий,
Но под ним, не сгибаясь, жить!
Как орел взмывает сквозь тучи,
Так из черных бед выходить!
Слава жизни светлой, могучей!
Мрак и смерть побеждая, жить!
Я свой стих под воем шрапнели
Поднимал навстречу грозе,

Только губы мои бледнели
Над телами милых друзей.
Убежденность моя созрела
Не в уютном, теплом дому,
А в полях, под бурей обстрела
В ливне пуль, в огне и дыму.
Непреклонна и непокорна,
Как броня стальная, верна,
Из кольца врагов, как из горна,
Закаленной вышла она.
Как орел сквозь тучи взмывает,
Так из бед на свет выходить!
Как гранатой танк подрывают,
Так, беду побеждая, жить!

Кайсын Кулиев вместил в свои строки простоту и величие своей горной Родины, сделав ее близкой и родной каждому, кто прикоснется к вершинам его творчества. Он славит земляков и их тяжелый труд, сделавший их людьми особого сплава:

Вы ютились над крутизной,
Властелины страны богатой,
Глину с камнем земли родной
Почитавшие выше злата.
Не вставая весь век с колен,
Вы построили здесь твердьни,
Камень созданных вами стен
Да прославит ваш труд и ныне.

Вы ровняли вершины скал,
Обживали такие кручи,
Где до вас никто не бывал,
Разве только орлы и тучи.
Я смотрю в эту синюю высь,
И мне кажется: под облаками
Не с камнями камни срослись,
А слепились сердца с сердцами.

Кайсын Кулиев – поэт глубоко национальный, вместе с тем он, безусловно, одновременно ощущал себя и сыном родной высокогорной Балкарии и сыном большой страны, великой Отчизны, которая едина для всех. В стихотворении «Родной язык» он пишет:

В тебе тепло есть материнской груди
И запах трав родных в тебе полей,
Вся свежесть рощ в твоих словах пребудет,
Как молоко балкарских матерей.
Вкус испеченного родимой хлеба
И взоров материнских теплота,
Тепло родного очага и неба,
Где майского рассвета чистота.
Лавины снежной грохот одинокий
И турий бег, отвесная скала,
Удар меча героя и далекий
Тот клекот ввысь летящего орла.
Звон родника, раскаты бури снова,
Зной солнца, и вечерний мир полей,
И голос гнева в час беды суровой,
И воркованье нежных голубей.
В день горя ты, как посох, нам хорош,
В день радости ты, как зурна, поешь,
Родной язык, ты юности язык,
Родной язык, ты верности язык.

Поэт недаром заканчивает это стихотворение строками о верности. Эта верность у него является многомерным жизненным и философским понятием, в широком смысле фундаментом единого Отечества, основой человеческой дружбы и главным смыслом любви.

Пространство кавказской культуры обширно. При всем сходстве обычаев и культур наших братских народов они очень самобытны и необыкновенно разнообразны. Поэтому многие ученые справедливо говорят об уникальности кавказского региона с точки зрения мультикультурализма, многоконфессиональности и формирования общественных отношений. В этом многоголосье родилось потрясающее культурное единство, которое мы называем кавказским миром, единство, которое

завещано нам предками и сохранить которое мы сможем только на путях сотворчества, оберегая и развивая свою культуру. Это прекрасно понимал Кайсын Кулиев, когда писал:

Каким бы малым ни был мой народ,
Он все равно меня переживет,
И будет жив мой край, гнездо в котором
И белый голубь вьет, и черный ворон.
Я верую, что будет жить, как жил,
Мой малый род, чье мужество, бывало,
И мужество и силу возвращало
Мне, потерявшему остаток сил.
И пусть потом иные песни сложат,
Но все же люди, прошлое ценя,
Те песни тоже будут петь, быть может,
Что пели и при мне и до меня.
И что с тобой, народ мой, ни случится,
Я знаю, будет жив язык родной,
В звучании которого продлится
Моя судьба и век недлинный мой.

*Народные поэты Дагестана
Магомед Ахмедов и Абдула
Даганов у памятника
Кайсыну Кулиеву в Нальчике*

Сердце Кайсына Кулиева чувствовало дыхание родной земли и приоблизило весь мир к пониманию кавказского духа. Кайсын Шуваевич Кулиев выводил свою формулу любви и любил повторять, что любить человечество гораздо легче, чем своего соседа. Он вкладывал большой смысл в понятие дружбы, оно не было для него просто плакатным или лозунговым, а было по-настоящему глубинным.

Кайсын Кулиев написал свою знаменитую «Книгу земли» с таким пронзительным талантом и вдохновением, с таким глубоким чувством любви к своему языку и народу, с такой человеческой и личностной мощью, что эта книга, имеющая поистине мировую поэтическую масштабность, осталась раскрытой перед нами навеки, как образец мастерства, чтобы мы заглядывали в нее «во дни торжеств и бед народных».

За тобой, мой Кавказ,
цепи длинных веков.
То ль закат, то ль заря,
то ли кровь на вершинах,
влился в имя твое
звон стихов и клинков.

Мой Кавказ,
я – перо твоих крыльев орлиных.

Кайсын Кулиев, Давид Кугультинов, Мустай Карим, Расул Гамзатов

Мой Кавказ, жизнь моя!
Без тебя я – не я, без Чегема, без гор,
без чинары на склоне.

Мой Кавказ, колыбель и могила моя,
пред тобою всю жизнь
я в сыновнем поклоне.
Ты повсюду, всегда явь моя, мои сны,
сновиденьями зимними высятся горы.
Над горами – зеленые ветры весны,
а вокруг – синева, как морские просторы.
Это – ты, мой Кавказ. И сегодняшний ты,
это – хваткой плотин укрощенные воды,
это – голос светила, что, став на хребты,
возглашает рождением:
«Мир вам, народы!»
Мой Кавказ, твоя статья
та же всё и не та,
за тобою века в поседелых былинах.
Говорю я: «Бессмертна твоя высота!»
Я – всего лишь перо
твоих крыльев орлиных.

В «Книге земли» Кайсына Кулиева рядом вырисовываются контуры родины и чужбины, любви и ненависти, радости и печали, мудрости и глупости, молитв и проклятий, истины и лжи, верности и

3-4 сентября 1974 г. Юбилейный пленум Союза писателей СССР. Москва, Колонный зал Дома Союзов. Кайсын Кулиев, Расул Гамзатов, Мустай Карим, Сергей Михалков, Алим Кешоков

предательства, храбрости и трусости. Все эти образы продиктованы вдохновением и самой жизнью поэта.

Замечательный русский поэт Арсений Тарковский очень верно заметил: «Кайсын Кулиев – поэт небольшого народа, вышедший на общечеловеческое поприще поэзии. Кайсын Кулиев говорит от лица своего народа. Он – поэт всего мира. Интересы всего человечества, очень широкие слои всего человечества нашли уста в этом поэте».

Кайсын Кулиев заслужил такой оценки, прежде всего, за любовь к своей земле и своему народу, именно через них он показал величие человека и человечества и доказал, что для великих поэтов нет малочисленных народов, что талант от Бога может рождаться у любого народа, если ему в этом повезет. Будто предвидевший трагедии будущего, поэт зовет к добру и предостерегает грядущие поколения, призывая беречь самое дорогое, что есть на свете у людей:

Все повидавший на пути своем,
Изведавший все горести на свете,
Из благ земных молю я об одном –
Пусть никогда не умирают дети.
Я понимаю: этому не быть,
Смерть без разбора расставляет сети,
И все ж я не устану говорить:
«Пусть никогда не умирают дети!»
Не распуститься дереву опять,

Которому зимой весна не снится,
О невозможном если не мечтать,
То вряд ли и возможное свершится!
Я мир воспринимаю без прикрас,
И жизнь не в розовом я вижу свете,
И все-таки кричу в сто первый раз:
«Пусть никогда не умирают дети!»

Узы крепкой многолетней дружбы связывали Кайсына Кулиева со многими дагестанскими поэтами, прежде всего, с Расулом Гамзатовым, который после смерти поэта написал эти пронзительные строки:

Друзья мои – Чингиз, Давид, Мустай,
Осиротила нас кончина брата.
Сказав Эльбусу тихое «прощай»,
Ушел он в путь, откуда нет возврата.
Скорби, Чегем...
И ты скорби, Кавказ,
Под траурною буркой южной ночи.
Балкария, закрой в последний раз
Сыновние безжизненные очи.
Кайсын Кулиев умер...
Нет, погиб
В неравной схватке
с собственной судьбою.
Не траурный мотив, державный гимн
Пускай звучит над каменной плитою.
И если скажут вам, Кайсына нет,
Не верьте обывательскому вздору.
Чтоб во весь рост создать его портрет,
Нам нужен холст снегов, укрывший горы.
Друзья мои – Давид, Мустай, Алим,
Я вас прошу, поближе подойдите
Не для того, чтобы проститься с ним,
В залог слезу оставив на граните.
Балкария, пускай ушел твой сын
Туда, откуда нет пути обратно...
Но закричи призывное:
– Кайсы-ы-ы-н! –
Он отзовется эхом многократным.

Кайсын Кулиев, говоря о поэзии, писал так: «Поэзия – самая прекрасная часть культуры человечества, и, подобно музыке, она одно из высших достижений и бесценных сокровищ. Поэты на всех языках мира поют гимн жизни, земле, красоте женщин и храбрости мужчин, мате-

3-4 сентября 1974 г. Юбилейный пленум Союза писателей СССР. Москва, Колонный зал Дома Союзов. Кайсын Кулиев, Расул Гамзатов, Мустай Карим, Сергей Михалков, Алим Кешоков

ринской любви, человеческой доброте, колосьям пшеницы на земле и звездам высоко в небе, дереву и камню, траве и цветам, снегу и дождю, гроздьям винограда. Я безмерно счастлив своей причастностью к поэзии, как бы мал ни был мой вклад». И он был верен себе всегда:

Мы, стихотворцы, говорим, как дышим,
И в миг, когда я слово оброну,
Коль это слово люди не услышат,
Оно сгниет, как стебель на корню.

Балкарскому народу действительно повезло. Кайсын Кулиев стал для него и поэтической вершиной и духовным талисманом. В простых и великих строках Кайсына Кулиева обрел бессмертие народ и его язык. Но при всем своем величии Кулиев всегда оставался земным и простым человеком, который никогда не отрывался от корней. Он всегда был гражданином своей страны, своей Кабардино-Балкарии.

Я жил, как все, без славы, без вины,
Любил цветы, боялся смерти скорой,
Работал тяжело, поднимался в горы,
Зимой нетерпеливо ждал весны.
... Шел по дороге, падая порой,
Смеялся, плакал, старости страшился,
Своим крестьянским званьем не кичился.
Я был, как все, не гений, не герой.

*Народный поэт Дагестана
Юсуп Хаппалаев и народный поэт
Кабардино-Балкарии
Кайсын Кулиев*

... Был кем-то нелюбим, кому-то мил.
Я был, как все, не лучше, не умнее...
Я жил, как все, я жизнь всегда любил,
Я и теперь страшусь расстаться с нею.

Великий современник той эпохи Чингиз Айтматов очень ёмко и точно сказал о поэте: «Время пронзительно отпечаталось в стихах Кайсына. Его знаки и символы – не отвлеченная условность, в них – боль и горечь, страдание и нежность эпохи, человека, преодолевающего тернии на пути к звездам. А мужество поэта – что ж, оно свидетельство тому, что сердце, устремленное к добру, сильнее и тверже камня, ибо способно понять его немую боль и, переживая невыносимое, оставаться добрым и ранимым – воистину человеческим. Да, поэзия Кайсына – документ эпохи. И в то же время – кардиограмма его сердца, чутко реагирующего на малейшие колебания в духовном мире современного человека». Поэт настолько вживался в образы, которые оставлял на бумаге, что

сам признавался, что порой «становился морем и скалой». Вдохновением его наделяла сама природа, а мастерства поэту было не занимать:

Всё, что пел я, пел я поневоле,
Погибал я у земли в плену,
Видя золото пшеницы в поле
И подсолнечную желтизну.
Пел я, видя море в отдаленье
И скалу, подёрнутую мглой,
Потому что сам я на мгновенье
Становился морем и скалой.

Народный поэт Дагестана Магомед Ахмедов так высказался о творчестве великого сына Балкарии: «Стихи Кайсына Кулиева молитвенны и искренни, он пишет, как дышит, по ритму его стихов можно определить биение его сердца и боль его души. Стихи его обнажены как нервы, но рядом с этим, как лекарь стоит родная многострадальная Кабардино-Балкария, где идет снег и дождь, где поэт ведет вечную беседу с Чегемом, горами, ранеными камнями, дере-

вьями, скалами, реками, родниками, вершинами, цветами, полями и небесами. Чувство Родины – самое обнаженное чувство у Кайсына Кулиева. Кайсын, как и его родная Кабардино-Балкария, через горе и страдание стал лучше, добрей, выше. В этом его счастье. Вряд ли в мировой литературе кто-нибудь повторит такое волшебство снега, земли, неба, поэзии, музыки слова, таланта и вдохновения».

Судьба, склоняюсь низко пред тобой,
Благодарю, что в пору лихолетий
В огне, под снегом или под водой
Мой смертный час нигде меня не встретил.
Я мог и за решетчатым окном,
Где моего никто б не слышал зова,
Окончить жизнь и в мертвый глинозем
Лечь, не увидев края дорогого.
...Спасибо, что за все мои грехи
Меня ты не лишила дара слова,
Что ветром разнесенные стихи
Ты помогла собрать и вспомнить снова.
Что ты вернула мне, пока я жив,
Снега Эльбруса и рассвет Чегема,
За то, что был я только молчалив –
В те дни, когда другие были немы.

Непревзойденные стихи гениального поэта, в которых Кайсын Кулиев проявляет себя как сын родной земли и большого мира.

Николай Тихонов прекрасно сказал о Кайсыне Кулиеве: «Его творчество впитало в себя зной и прохладу родника, звук наковальни, стон раненого дерева, лунный отблеск скал. Кайсын – воин и поэт. Он рожден, чтобы сказать людям: «Ваша боль стала моей болью». И мы верим поэту, потому что он доказал правду жизни своим стихом, который несет свет мужества».

Стихи Кайсына Кулиева исцеляют душевные раны и утоляют жажду слова, воспевают мужество и дают надежду в пути, перекликаются с биением сердца. Кайсын Кулиев и после ухода в вечность остался с нами, даря великую радость соприкосновения с его творчеством, ставшим не только песней, но и молитвой о своем народе, о Кавказе и Кабардино-Балкарии!

Р.С. Быйыл Дагъыстанны баичысы Рамазан Абдулатипов «Къайсын Кулиев» деген ат бла тюрсюнлю суратла бла жасалгъан китап чыгъаргъанды. Анда болгъан оюмла бла биз окъуучуларыбызны шагъырей этебиз.

ЗУМАКЪУЛЛАНЫ Танзиля

Къайсын кесини адамлыгъына, жюрек халаллыгъына, кишилигине кёре бир уллу жигитлик этерге керек эди да этгенди. Ол жигитлик аны поэзиясыды. Къайсын ариу шатык тил бла бизни заманыбызны суратын ишлегенди, адамны уллу муратын, жюрек сезимин, нюзюрюн толу кёргюзтгенди. Ол барыбызгъа да артыкъда жаш жазыучулагъа, болмагъанча багъалы дерсди. Биз, Къайсынны къатында ёсгенле, аны бизге къалай уллу эс буруп къарагъанына, барыбызгъа да жетиширге къолундан келгенине сейир окъуна этебиз. Сау бол, Къайсын!

ЖЕРИМИ ШАЙЫРЫ

Къулийланы Къайсыннга

Бир мутхуз эрттенликде
Айтдыла онгсузса деп,
Халинг доюн тюйюлдо,
Сен артха жолсузса деп.

Ол кюн кёрюндю манга
Жерни ырхы алгъанча,
Кесим туугъан журтумдан
Айырыла тургъанча.

Ол кюн кёрюндю манга
Жерни къарны бургъанча,
Журтум огъурлулукъдан
Айырыла тургъанча.

Дуния дауурдан къырып,
Кёкден ташла жаугъанча,
Журтум кишилигинден
Айырыла тургъанча.

Ол кюн кёрюндю манга
Жер эшитиуон тыйгъанча,
Халкъым татлы тилинден
Айырыла тургъанча.

Жютю кёзлерин жабып,
Жер тылпыуон тыйгъанча.
Журтум кюн жылыуундан
Айырыла тургъанча.

Къара чачларын ийип,
Кёк сарнап таралгъанча,
Кече, кюн да – къарангы,
Кюн тутулуп къалгъанча.

Мен не затла айтама,
Аузум къуруп къалмагъан!
Сен – Малкъарны къадары
Жырланган, жырланмагъан.

Тургъан, палах жаугъанда,
Деу, ёкюл жашы болуп,
Ауур къадарында да
Жаралы ташы болуп.

Махтаугъа сатмаз ючюн
Малкъарны бир чунгурун,
Халкъ биргесине ичген
Аны ачы худурун.

Сен къачан артха турдунг
Халкъгъа тиер таякъдан,
Халкъ ичгенде, сен ичдинг
От къуюлгъан аякъдан.

Ёлюр отха хорлатмай,
Тёздюнг, кетгинчи ачысы,
Андан болдунг дунияда
Халкъымы жыр башчысы.

Андан бердинг дуниягъа
Кишиликни жырларын,
Ташха, агъачха жан сала,
Ачып дуния жолларын.

Чёп, къумурсха, таш, агъач –
Сен буюргъан жашаргъа,
Санга къалай къоярла
Бу дунияны ташларгъа!

Жашарса сен, къалгъынчы
Чёмючге сютно къуюу,
Отда гыржын бишириу,
Малкъарда сабий тууу.

Сен жашарса дунияда
Халкъла тили тыннгынчы,
Дунияда огъурлулукъ
Жалгъанмазча сыннгынчы,

Турмаз кибик адамла
Къанны къан бла жууа.
Келлик ёмюрледе да
Жырынгдан жырла тууа!

Халкъымы акъылманы!
Аны жара дарманы!
Жырына жулдуз этер
Сени келир заманы.

Саламынгы алырла
Кёп келир ёмюрледе.

Намуларынг тиллене
Турурла кёп тилледе.

«Юйюгюзге игилик!» –
Дей, кёп юйге кирирсе.
Мен жокъда, къабырыма,
Жанынг ачий, келирсе.

Сёз нёгерим болуучед,
Тас болуп къалгъанды деп,
Гирхожан суу жагъада
Таш болуп къалгъанды деп.

Сора сен сюзюп къарай,
Дуния къарамымача,
Юсюмде ауур ташха,
Ауур къадарымача.

Жаннганла бла жана,
Кесин аяй билялмай,
Кёкге, жерге, манга да
Кетгенди деп, борчлулай.

Алай тёзюп къалалмай,
Сёз айта, кёл алырча,
Манга жан салырмыса,
Сен, ташха жан салыучу?

Мен да жыр тизгинингде
Тау юйлеге кирирча.
Жайны, къыш чиллени да
Ала бла кёрюрча.

Сени бла барырча,
Ташда отну чакъдыра.
Бушуу келген кюнледе
Кишиликте чакъыра.

Къажауларынг ёлсюнле
Сен жырынгы бёлгюнчо!
Сен а ары бармагъын,
Ала бери келгинчи!

Нафи ДЖУСОЙТЫ

КЪАРЫНДАШЫМ

Къалай къыйын эди бу хаух дуния,
Жаз жоллада

къыш бораны жете,

Артада –

заман чарсы,

алда –

туман.

Ажашмай не этсин адам жерде!..

Огъурлулукъ эди мени къастым,
Къардашымы излей чыкъдым жолгъа.
Алай,

мындан кёчюрюлюп,

Къайсын

Жесирликде эте эди шургу...

Халкъы бла бирге чекген азап
Тузагъыны шынжырларын къыркъып,
Ахырында

эркин болду,

азат,

Шукур этди,

туугъан жерге къайтып...

Тынгылагъан ташла тиллендиле.

Къайсын,

сени тилинг эди

ала

Сёлешген тил –

ол биз тюбегенде,

Тауда къууанч уллу эди алай!

Жарсыуубуз,

кёз жашыбыз да

бир

Болуп къалды

Чегем къаялада.

Айтхан сёзюнг,

ёз жашауунг да

жыр

Болуп,

къайтдынг кюйсюз къыямадан.

Къайсын,
улли къарындашым,
таугъа
Бараса сен,
баргъан жолунг –
къыланч,
Къайда,
къалай
болса да,
тарлада
Кезиудюле жарсыу бла къууанч.

Къарындашым!
Къайда да,
желледе
Сени бла барлыкъма,
баралсам.
Ата-бабаланы жерлеринде,
Кюннге тартып,
барады баразанг!
Ингир ала,
сабыр атлай,
сабыр
Келедиле «айбаш» ёгюзлеринг.
Жырлайса сен,
ол сен сюрген сабан
Жарытханлай турур ёмюрлени.

Сен жырлагъан жыргъа эжиу эте
Турлукъ сундум кесим да ёмюрге.
Да не медет,
санга ажым этип,
Назму жаза турама энди мен...

Къалай къыйын эди бу хаух дуния,
Жаз жылылада
къыш бораны жете,
Артда –
заман чарсы,
алда –
туман:
Жарсымай не этсин адам жерде!..

1987

АКЪ ТЮШ

Кюн тийип тургъан жолда
Акъ гылыучугъу жоргъа

Этип баргъан бир сейир
Тюшюмде кёрдюм сени!

Экибиз –
Чегем тарда
Суудан ётгенча болдум,
Сен айтхан жыргъа
тауда
Эжиу этгенча болдум.

– Жорт, –
дединг, –
жорт,
гылыуум...

Алай жолну ахырын
Юзмей,
бу кюн жылыуну
Ашыкъмай бар,
акъырын:
Башыбызда кёк –
чууакъ,
Аллыбызда
кюн –
чомарт,

Жюрек,
билек кюч да бар!
Оюм этер иш да
бар!

Жюрекле, тау бийикле,
Чегемим,
нарт Битикле –
Бары да – кюнден толу,
Ашыкъмай бар сен, табу!

Уллу Кязим айтханлай,
«Тау башында тау болмаз», –
Алай а тау артында
Да быллай тау табылмаз!

«Жорт,
гылыуум,
жорт,
алай,
Кёремисе,
саргъала
Тургъанларын сабанла! –
Тынчыракъ бар сен
угъай!..

Бу мени тюшюм эди,
Жол юзюлор деп къоркъгъан
Къайсынны туугъан элин
Кёрюп, жыр болуп къалгъан...

Тюнюмде уа
ол керти
Сермешге кирип кёрдюм...
Ёлюмден,
андан
къайсы

Хорлар энди?..
О, Къайсын!
Энди санга тюбемем
Деп, нек къоркъдум
тюнюмде?!

Февраль, 1985

**КЪАЙСЫННГА САУСУЗЛА
ЮЙЮНЕ ЖАЗГЪАН
КЪАГЪЫТЫМ**

Къар жауады. Къайсын,
таулада –
Чиммакъ къар хапула хапары!
Кел,
кетдик Москвадан
тарланы
Къызартхан тангланы къайтарып!
Къар туююлдю жаугъан
атланы

Акъ кѣмюк этдирип келгенле
Бизбиз ол...
Кел,
 кесинг айтханлай,
Кел,
 жапсар чумланы кюнлюмде.
Улоу жокъду бизде,
 алай хар
Тѣш бизге ёгюзлюк этерин
Мен билеме.
 Жауа эсе къар,
От этербиз, отун эндирип.
Олтурурбуз да от жагъада,
Эсгерирбиз эски таурухну.
Кел юйге.
 Ол кюн къар жаугъанда
Къачдыкъ дербиз артда таулагъа!
Март, 1983

**КЪАЛАЙ КЮЙСЮЗ ЭДИ
АЖАЛ...**

Къалай кюйсюз эди ажал –
Андан уллу бушуу къайда?
Сен
 къадаргъа уруш ачдынг,
Алай
 хорлатмады
 къадар.
Къалай кюйсюз эди ажал –
Келсе,
 ёр жанынгы алгъан,
Кюнню нюрюн
 бийик кѣкде
Къара булут этип кетген!
Къалай кюйсюз эди ажал –
Эртге-кеч демейин
 келген,
Жокъду жерде
 анга амал,
Бютюнда
 ол къазгъан кѣрде...
Май, 1985

КЪАРА ЫРХЫ...

Анга берген къудуретни
 жери
Бир кишиге да бермеди мында...
Алай тауда
 къара ырхы жели
Жырны алып кетип,
 этди мудах.
Да ыспаслыкъ тюйюлдю жилигъан,
Мен да тѣздюм,
 тишлерими къысып...
Алай жүрек
 жиляйды жырынга,
Ахыр кюнюн багып кѣрген
 Къайсын!..
Жангыз бѣрю кибики,
 улуй къалды
Сени эшитмезин билген жүрек:
Аны алай басып туруп къабыр
Топурагъынг –
 бушуу болуп
 жерде...
Июнь, 1985

КЪАЙСЫННЫ АХЫР КЮНЮ

Кѣк жилийды, сытыла,
Уллу бушуугъа жибики,
Къара жерге салдыла
Къайсынны,
 къара жерге...
Жулдузлары ёчюлюп,
Кете эди хар адам...
Ажым эте ичимден,
Мен да кетдим алайдан.
Кетдим,
 алай мен жарлы
Жанымы къойдум анда,
Ким биледи,
 танг жарый,
Ясын окъур деп анга...

Эр кишиге таулада
Айыпды деп жиялган,
Такыр келюм толганда,
Жибидим жай жауунга.

Къайсын!
Сау къал, сен саула
Ючюн кюйдюнг да кетдинг...
Жол негер болсун санга
Мени да жаным кекде.

Болсун...
Алай
аллынга
Барды эсе кечирек,
Тилейме мен, Аллахны
Аты бла,
кечгинлик.

Къыйынлыкда билеклик
Эталмагъаны ючюн,
Бери бу тау бийикни
Эталмагъаны ючюн.

Алай туз гыржын бла
Анг этеме мен санга,
Къалауур къошунг болуп
Турурма тау сабанда.

Хар ингир къарангысы
«Аймнойоз ёгюзлени»
Сюрген ён къарындашым,
Акь тауум,
кёк ёзеним,
Кечгинлик бер!
Мен кете
Барайым...
Башха амал
Тапмадым эсе,
керти
Къарыусуз эдим алай...

Июнь 1985

БИРИНЧИ КЪАР

Сенсиз
жауады бу къышны къары,
Ана кибик,
излейди ол сени.
Сабийлигинг тау артында къалып,
Анданмы этмейсе анга сейир!..

Сенсиз
жауады бу къышны къары,
Къарда барган
чана ызынг да
жокь...

Огъесе
ол туюнолмюдо къайгъынг,
Сабийликге элталмаймыды жол?
Сенсиз
жауады бу къышны къары!
Эшитемисе ауазымы,
Къайсын?

Ол
къар угъай,
сени сур къадарынг
Жауады
ой арбазынга,
Къайсын!..

ТАШ ТЫНГЫЛАУ

Уяталмадыкъ сени...
Кёкню сакь жауунлары,
Мени жиялмуқьларым,
Дунияны кюн жарыгъы
Уяталмадыкъ сени.
Сени ахырат юйюнг
Терезесиз, эшиксиз.
Энди бу жүрек кюйню,
Къайсын,
къалай эшитгин?..

Ким билсин,
кёз жашларым,
Энтта, Аллах буюруп,

Сени бери, жашаугъа,
Къайтарыргъа болурла.

Кюн тиер да
бетинги

Жарытыр ол заманда,
Къайтханынги билдире,
Таулада саз зынгырлар!

Алай а сен
«Жаралы
таш» болганса Кавказда.
Баям,
ахыр жырынги
Айтып,
кетдинг къайтмаздан...

КЪАЙСЫННЫ КЪАЙТЪЫСЫ

Алай эсе, бурдум этип
Мени къаргъа тумала
Неда Казбек, боран этип,
Обамы чач таулагъа.

М. Ю. Лермонтов

Мен жесирликде термиле,
Аз къыйналмады жаным,
Жюрегими теренинде
Бир ачы огла жанып.

Кюннюбюз тутулган кибик,
Тилибиз да тутулду,
Жарыкъ жаным,
бийик Казбек

Буз тон кийип тунтуйду.
Алай,
жюрегимде
иги

Къууумну кюнню тийип,
Жесирликни бузу эрип,
Ачылган эди тилим.

Къуш кибик
жаным Кавказгъа

Кетиучо эди
учуп,
Малкъар тауладан къып-къызыл
Кюннге жангы жол ачып!
Алай кёзден кетген
кёлден
Кетеди деп дунияда,
Элттип,
атымы да кёрге
Сукъмазламы
дылгамла?

Алай халкъны туугъан жерден
Айырыргъа базганла,
Ала
энтга,
оноу жетсе,
Кюнню энтга бузарла...

Туугъан жерден айырыла
Башлагъан кюнде
жаным
Ыразы эди,
элия

Уруп,
кетсе да, жанып!..
Ахыратда да сен жесир
Этме ансы,
о къадар,
Болмай эсенг, туугъан жерсиз
Деп,
обамы чач къарда!..

КЪАЙСЫННЫ АХЫР КЮНЮ

Кёк жилиялды, сытыла,
Уллу бушуугъа жибиб,
Къара жерге салдыла
Къайсынны, къара жерге...

Жулдузлары ёчюлюп,
Кете эди хар адам...
Кюе-бише ичимден,
Мен да кетдим алайдан,

Кетдим, алай мен жарлы
Жанымы кьойдум анда –
Ким биледи, танг жарый,
Ясын окьур деп анга...

Эр кишиге таулада
Айыпды деп жилягъан,
Такьыр кёлюм толгъанда,
Жибидим жай жаууннга.

Къайсын! Тынч жат, сен саула
Ючюн кюйдюнг да кетдинг...
Жол нёгер болсун санга
Мени да жаным кёкде.

Болсун... Алай аллынга
Келдим эсе кечирек,
Тилейме мен Аллахны
Аты бла кечгинлик –

Къыйынлыкьда билеклик
Эталмагъаным ючюн,
Бери бу тау бийкини
Ёталмагъаным ючюн.

Алай туз-гыржын бла
Ант этеме мен санга:
Къалауур кьошунг болуп
Турурма тау сабанда...

Хар ингир кьарангысы
«Аймюйюз ёгюзлени»
Сюрген ёз кьарындашым,
Акь тауум, кёк ёземим,

Кечгинлик бер! Мен кете
Барайым... Башха амал
Тапмадым эсе, керти
Къарыусуз эдим алай...

БАБАЛАНЫ Ибрагим кёчюргенди

МАММЕЛАНЫ Ибрагим

ҚЪАЛАЙ ИГИДИ АЛЛАЙ АДАМЫ БОЛГЪАН!

Къулийланы Къайсынны 1939 жылны жазында таныгъанма. Ол Москвада театр институтда, мен да Нальчикде театр студияда окьуй эдик. Ол терк ёсюп, аты айтылып баргъан поэт эди. Мен да, жазаргъа кюрешгеним себепли, Жазыучулары союзуна терк-терк бара эдим.

Аллай кюнлени биринде союзну ол замандагъы таматасы Отарланы Керим Къайсын бла танышдырды. Ол аны уллу фахмусуна бийик багъа берип, малкъар поэзияны жарыкъ жулдузу ол боллугъуна ийнаннганын айта эди.

Къайсынны орус эмда дуня поэзиядан терен ангылауу болгъаны кёрюнеди. Ол жаланда назмула бла сёлешгенча, назму тизгинле ичине сыйынмай, тышына тёгуле тургъанча кёрюне эди манга. Бир-бирде сорулгъан соруугъа, безиреген халда, «...деп кьойгъанды» деген сёзню да кьошуп, бир бёлгили поэтни неда кесини назмулары бла жууап къайтарып кьоя эди. Ол адамла бла терк шагъырей болгъан, учуннган жарыкъ жаш эди. Къайсын болгъан кезиуде, Керимни кабинети жангыдан жарыкъ бет алады.

Ол жылны август айында къабарты-малкъар жазычуланы уллу жыйылыулары болду. Анга Москвадан келген келечи Ю. Либединский да къатышады. Отчёт докладны союзну таматасы Отарланы Керим этди. Андан сора кёпле сёлешдиле. Аланы араларында педагогика институтну устазы Алийланы Умарны бла Къайсынны сёлешгенлери эсимдедиле.

Умар малкъар адабиятта масхараны, чамны азлыгъын, ол а окъуучула бек суйген, юйретну магъанасы да уллу болгъан жанргъа саналгъанын эсге салды.

Къайсын а кесини къызыу, ачыкъ сёзюнде малкъар тилде жазылгъан назмуланы асламысын жуууп чыкъды: «Аллай бир мода барды, – дей эди ол, – бир къауум поэтни бири жазгъанны окъусанг, экинчисини жазганын окъур кереги жокъду. Ол да тюз аныча жазды, чыгъармачылыкъда уа мода болургъа керек туююлдо. Бек уллу жарсыу а неди десегиз, аллай назмулада поэзия деген затны жокълугъуду...». Къайсын сёлеше башлагъанлай, ары деричи эригип, жарты жукъулу бола тургъан адамланы къулакълары тургъан эди. Ол заманда окъуна жыйылуугъа жан салып, адамланы эслерин кесине бура билмеклик гитче фахму туююл эди.

Ол бизни миллет адабиятны къуралып, жолун излей тургъан заманы эди. Аллаай кезиуонде уа аны къаты силкиндирип, ызгъа салыр ючюн, аныча бир Къайсын керек эди да ол аны тынгылы этгенди.

Сёз ючюн, орус литератураны юсюнден айтханда, «Пушкиннге дери» бла «аны заманы» деп экиге бёледиле. Ол анга дери иги жазылгъан чыгъармала болмагъандыла демеклик туююлдо. Болгъандыла Жуковскийча, Державинча, Батюшковча, Пушкин кесини устазларына санагъан фахмулу поэтле. Алай ол кесича бир жангы ыз ызлагъаны себепли, «Пушкинни заманы» дейдиле.

Аллаай болумну малкъар поэзияны юсюнден да: «Къайсыннга дери» бла «Къайсындан бери» деп айтыргъа боллукъду. Аз болсала да, болгъандыла бизде да анга дери иги жазгъан поэтле. Жаза эдиле ала да фахмулу мазмула, поэмала. Алай, заманнга кёре, партияны да излемине кёре, агиткаланы, чакъырыулары, насийхатланы аслам жазаргъа тюше эди. Къайсын ол «моданы» бузуп, поэзиябызны керти тийишли жолуна салыргъа болушханды. Аллаай тюрлениуню, андан артда жазылгъан чыгъармалада кёрюрге боллукъду.

«Кязим да анга дери алаймы жазгъанды?» – деп, даулашырыкъла болурла. Уллу Кязимни бери къошмайма. Ол кеси башхады, аны жолу да башха болгъанды. Аны поэзиясы эртте окъуна битеу дунья классиканы сатырына киргенди. Малкъар литератураны уллу атасы, Къайсын да ичлеринде болуп, малкъар жазычула кеслерине сыйлы устазгъа санагъан да олду. Алай, жарсыугъа, аны «дин ахлусу» деп, жол бермей, къара чёпге салып тургъандыла. Малкъар жазычула анга таянырча, жазгъан затлары бла толу шагъырей болургъа онг тапмагъандыла. Ол да Къайсынны заманында чыкъгъанды. Жаш Къайсынны кесини чыгъармалары

бла да шагъырейлик аз эди, аны да биринчи китабы басмагъа хазырлана тура эди.

Ол жылны ахырында, Къайсынны китабын да кѣргюнчю, мен аскерге кетдим. Жарым жылдан а ол манга китабын почта бла жиберди.

Мен китапны ичинде болгъанны айтмайма. Ала Къайсынны назмулары эдиле, аны бла бары да айтылады, ангылашынган да этеди.

Китапны «Салам, эрттенлик!» деген аты манга сейир кѣрюннген эди. Ары дери анга ушагъан аты бла китап чыкъмай эди бизде. «Жангы жашау», «Мени жырым», «Жангы дуния», «Мени сѣзюм» дегенча атла атала эдиле. Ол а «Салам, эрттенлик!». Эрттенликге салам бергени керти да жангыча, поэзияны киритин ачхан ачхычны атын айтханча кѣрюннген эди. Болсада, ол акъылымы Къайсынны кесине айтыр ючюн, толу жети жылны сакъларгъа тюшдю. Къайсыннга урушдан сора, 1946 жылны жайында, Джалал-Абаддан барып, Фрунзеде тюбедим.

Аны излеп, илму академияны юйюне киргенимлей, Къайсынны ауазын эшитип, сормай тапдым анда Союз тургъан отоуну. Къайсын къачан да акъырын сѣлешмеучю эди. Аллай къылыгъы тюрленмей тура эди. Биз саламлашдыкъ, къучакълашдыкъ. Алайдагъы башха жазычула бла да танышдырды. Ол тюш азыкъгъа тебиреп тургъаны себепли, мени да элти биресине.

Ол кезиуде Къайсынны юйдегиси жокъ эди, эгечи бла гитче фатарчыкъда тура эди. Биз ауузланып чыкъдыкъ да, автобус тохтагъан жерде, чабып, автобусну ал эшиги бла кирип башладыкъ. Олсагъат милиционер сызгырып, экибизни да артха тюшюрдю да, орамны бирси жанындагъы отделениягъа элтди.

Мен «къонакъ къойдан жууаш» дегенлей, мында адет алай болур деп, тынч турама. Къайсын а: «Бу не законсузлукъду? Биз не хата этдик?», – деп, кесин тыйдырмай чамланады. Алай болгъанлыкъгъа, низамны бузгъансыз, ал эшик бла киргенсиз деп, тазир алмай жибермедиле. Баям, аланы къарын ауруулары ол болур эди.

Жашау кесини тамгъасын салса да, Къайсын бюгюлмей, сынмай, жарыкълай, жашау кѣллюлей тура эди.

Ол кюнден артда, туугъан жерибизге къайтхынчы, тюбеширге тюшмегенди. Къайсынны чыгъармаларын сюзюп, тинтип, аны фахмусуна багъа бичип кюрешир кереги болмаз. Ол дуниягъа эртте белгили болгъанды. Биз аллай адамыбыз болгъанына къууаныргъа, ёхтемленирге боллукъбуз. Ол Кязимча уллу поэт болгъаны бла бирге, аныча уллу гуманист да болгъанды. Къалам тартхан таулуланы арасында аны жүрек отуна жылынмагъан бири да жокъду дерге боллукъбуз.

Ол кимге да: «Мен санга бир болушайым», – деп, кесин кѣп билген этмей эди. Къалай болушханын кесинг да эслемей къала эдинг. Тюзюн айтханда уа, аны бар болгъаны, арабызда жашагъаны, саулай да болушлукъ эди.

Кесими юсюмден айтханда, ол манга эки пьесаны жазаргъа себеп болгъанды.

Кёчгюнчюлюкден къайтхан ал жылларыбызда Кязимни жюзжыллыгына аталгъан уллу жыйылыу болду. Москвадан, башха шахарладан да келген кёп намыслы къонакъла да бардыла. Докладны этген Къайсынды. Жыйылыу Советлени юйюнде барады. Къайсын жарыкъды. Халкъы, кёчгюнчюлюкню азабындан къутулуп, быллай кюннге жетгенине, уллу Кязимни намысына, аны биргесине уа Малкъар халкъны намысына быллай жыйылыу болгъанына къууанчын сыйындыралмайды.

Аны сейирлик докладына тынгылап: «Баям, деменгили ингилизли поэт Байрон, 1812 жылда, лордланы палатасында былай сёлешген болур эди», – деп, келди кёлюме. Керти да алай къызыу, алай ачыкъ, артыкъ сёз къошмай, кем да къоймай, айтырыгъын ахшы билген уллу поэт, уллу художник сёлеширге боллукъду. Ол, жыйылыулада айтылыучу къургъакъ, протокол докладха угъай, уста жазылгъан суратлау чыгъарманы окъугъаннга ушай эди.

– Кязимни жашауун былай билген, былай да сёлешген адам, аны юсюнден бир пьеса жазса, нечик иги боллукъ эди, – деп, келди кёлюме. – Бир бёлек кюнден а аны Къайсынны кесине да айтдым. Бек иги боллукъ эди дегенден тереннге кирмеди. Аны эшитгенимде, кеси жаза тура болур да, алай учхара айтып андан къойгъанды деген акъылда, мен да андан ары кирмедим.

Андан сора жарым жыл чакълы замандан, театрны аллында, Къайсын келсе, олтуруучу ныгышыбызда, андан-мындан сёлеше келип: «Да Мамме уллу Кязимни юсюнден пьеса жазаргъа да айтхан эди, алыкъа биз кёрген жокъду, къачан жазарыкъ эсе да», – деп, алгъын мен анга деп сагъыннганны, къайтарып кесими боюума салды. Бир кесек сейир этсем да: «Алай туйюл эди», – деп даулашмай, аны кесиме буйрукъгъа санап къойдум. Энди андан къутулуу жокъду. Къалай-алай болса да, къолгъа алыргъа керекди.

Алай бла, «Жаралы жугъутур» атлы пьеса жазылды. Къайсын, аны окъугъандан сора: «Сенден болсам, бу къызыуум бла «Бужжигитни» да бир кёрюр эдим», – деп кёллендиргени «Сюймекликни поэмасын» жаргаргъа да себеп болду.

Къайсын миллет маданиятны ёкюлю эди. Аны хар атламына, хар жангы китапха, жангы спектакльге, жангы жыргъа, музыкагъа, иги ойналгъан рольгъа, кесини энчи къууанчынача къууана эди.

Мени жашауум театр бла байламлы болгъаны себепли, ол театргъа къаллай кёзден къарагъанын сагъынмай къояллыкъ туйюлме. Кеси актёр усталыкъгъа окъугъаны себепли, театрны хар жигин биле эди. Жаш заманында окъуна, 1939 жыл малкъар театрны биринчи спектаклине къууанып, аны юсюнден биринчи басма сёз айтхан, биринчи рецензия жазгъан да ол эди. Насыпха, ол статья сакъланнганды. Халкъыны жашауунда театрны жабыуу биринчи ачылгъанына, къалай къууаннганын кёрюрге боллукъду.

Кёчгюнчюлюкден къайтып, театр жангыдан къуралгъанында, аны биринчи спектаклин, сахнагъа чыгъарны аллында, малкъар интеллигенция сюзген эди.

Ол сюзюуде къагъытчылыкъ этип тургъан мен болгъаным себепли, ким не дегенин тюрлендирмей айтыргъа боллукъма.

Аллай кезиуде болуучусуча, бирле кеслерин акъыллы этип, хар затны да ангылагъан сундуруп акъылда, пьесаны да, спектакльни да кемчиликлерин излеп, аны бармакъгъа чулгъап башладыла. Ол заманда Къайсын кьобуп: «Былайда айтылынган сёзле барысы да тюздюле. Спектакльни кемчиликлери, жетишмеген жерлери жокъдула деп, бирибиз да айталлыкъ туюлюбюз. Аны сейири да жокъду. Кёп жылладан бери тохтамай ишлеп келген театргъача къарап, багъа берсек, андан да аслам табарбыз кемчиликни. Бюгюн бизни миллет искусствобузну ёчюлюп баргъан оту жангыдан тиргизилгенди, биз аны кёребиз. Бюгюн былайда малкъар театр жангыдан жаратылгъанды, барыбыз да анга къууаныргъа керекбиз, бир бирибизни аны бла алгъышларгъа керекбиз. Театрны иги боллугъун, кючлю боллугъун барыбыз да сиебиз. Алай бла аны биринчи атламыды. Онбеш жылны ичинде сахнада ойнагъан угъай да, «малкъар театр» деген сёзню айтыргъа да эркинликлери болмай тургъан артистлерибиз ойнайдыла! Аны эсге алыргъа керекбиз. Дауубуз болса уа, беш-алты жылдан сора айтырбыз. Бюгюн а халкъыбызны театр искусствосун жангыдан къурагъан адамлагъа ыспас этип, алгъышларгъа керекбиз. Алайды да, театрны жангыдан ачылгъаны бла барыгъызны да алгъышлайма!» – деп, спектакльни сюзююню башха, тюз жолгъа бурду.

Аны ызындан сёлешген Сотталаны Адилгерий: «Мен спектакльни бир чий жерин кёрмейме. Жаланда театрны къуралгъанын кёреме. Мындан ары аны иги-аман этерик да биз кесибибиз, таулула. Анга къаллай кёзден къарасакъ да, театр алай боллукъду», – деп, Къайсын айтханнга кьошулду. Андан артда сёлешгенле бары да бирча алгъыш этип башладыла. Ма Къайсын аллай адам эди. Аны аллай ишлерин кёргеним сайын: «Нечик игиди быллай адамы болгъан», – деп келиучю эди акъылыма. Къалай керек эди ол бюгюн да бизге, къалай керек эди!

2

1962 жыл, Н.С. Хрущев адабиятта, искусствода ишлегенле бла тубешгенинде, Къайсын бла Керим анда болгъандыла. Аны юсюнден Керим хапар айтхан эди.

Тубешиу алгъынча, таматала сахнагъа айырылып, башхала уа залда олтуруп болмай, барысы да бирге, эркин, ачыкъ кенгеширча къуралгъанды. Жаланда залны таматала болгъан кыйырына жыжымчыкъ тартылгъанды.

Адамла Хрущев бла эркин сёлеше тургъанларын кёрюп: «Кел, Къайсын, Хрущевха халкъыбызны атындан ыспас этейик, жерибизге къайтаргъаны ючюн», – дегенди Керим. Къайсын, аны къабыл кёрюп, ыразы болгъанды. Энди экисинден ким айтырыгъын тохташдырыргъа керекди.

– Сен Ага журт ючюн бир бутунгу алдыргъан адамса, сен айтыргъа керексе, – дегенди Къайсын.

– Да сен да, бутунгу алдырмагъанлыкъгъа, урушда бошуна ойнап айланмагъанса. Иш анда туююлдо. Менден эсе, сен тап айтырыкъса. Башлагъан бир эт. Мен да тынгылап турмам, къошулурма сёзге, – деп Керим, хо, – деп айтдыргъанды Къайсыннга.

Алай бла, экиси да таматала таба тебирегендиле Хрущевха тюберге. Сора жыжым тартылгъан жерге жетгенлей, тап кийинген жаш адам алларын тыйып, алгъын замандача тюрт сёлешмей: «Айып этмегиз, ары барыргъа жарарыкъ туююлдо», – деп адепли сёлешгенди.

Айтхандыла кимле болгъанларын, жумушлары да халкъны атындан огъурлу жумуш болгъанын. Алларын тыйгъан жаш, Керимни таякъларына эс буруп, аны жангыз бутун кёргенде, кечгинлик да тилеп, эркин этгенди. Экиси да Хрущевну къатына жууукъ баргъандыла. Сора Къайсын: «Багъалы Никита Сергеевич, малкъар халкъны туугъан жерине къайтаргъаныгъыз ючюн, аны атындан сизге ыспас этгенибизни билдирирге эркин этигиз», – дегенди. Олсагъат Хрущев, сёлеше тургъан адамларындан айырылып: «Къалайды халкъ, жарашханмыды жерине?» – деп соргъанды. «Сау болугъуз, алыкъа къыйынлыкъла аз туююлдоле, алай бек башы – халкъ, эркин болуп, туугъан жерине къайтханды. Аны ючюн сизге бек ырызыды», – деп, тынгылы ушакъгъа хазырланганлай: «Никита Сергеевич Хрущевха сёз бериледи», – деп таматалыкъ этген сёз береди да, Хрущев аладан айырылып, сёлеширге кетеди. Ол кезиуде алайдан бир жанлыракъда тынгылап тургъан А. И. Микоян, къатларына келип: «Сиз малкъарлыламысыз?» – деп соргъанды. Къайсын Керимни да, кесини да атларын айтып танышдыргъанды. Сора Микоян Керимге къарап: «Мен сени чюйютлю сунуп тура эдим», – деп, къюлгенди. Алайда бир кесек сёлешип: «Мен Малкъарда кёп айланганма, – дегенди Микоян, – Энейланы Мухаммат бла Ростовда, Север Кавказ крайда ишлеген заманыбызда, ол мени жетдирмеген жери къалмагъан эди. Экибиз да атлагъа минип айналаныучу эдик таулада. Ол бек сейирлик адам эди, акъыллы адам. Алай кеси кесин жойгъанын а энтта да ангылаялмайма. Ол заманда аны къалай болгъанын билген къыйынды. Керти да, айтханларыча, кесин къойгъан эсе, аллай акъыллы адам, аны бошуна этерик туююл эди. Анга себеп болгъан уллу ишге тюбегенди», – деп, Энейланы Мухамматны юсюндён кёп махтау сёз айтханды.

«Андан сора Хрущевха жангъдан тюбеп сёлеширге тюшмеди. Аны артыкъ кереги да болмаз эди. Жарты-къурту болса да, айтырыгъыбызны айтхан эдик», – деп, Керим хапарын аны бла бошагъан эди.

ЖАШАУУБУЗНУ БАЙРАГЪЫ

(Къулийланы Къайсыннга)

Къайсынны бла Керимни башчылыкълары бла, аланы кючлери бла 1956 жыл, кѣчгюнчюлюкде, Фрунзе шахарда, «Жашауубузну байрагъы» деген китап чыккъан эди. Ол тынч болмагъанды. Аны ючюн кишилик керек эди. Шукур болсун! Аллай кишилик алада табылгъан эди.

«Жашауубузну байрагъы»
Эди ол китапны аты.
Аны башха китападан
Жокъ эди бир башха заты.

Анда назмула бардыла
Башха кѣп китападача,
Иги, аман назмула да
Тюбейдиле, аладача.

Алай ол керти окъуна,
Жашау байрагъы келгенча,
Тюзлюк хорлатмагъанына
Шагъатлыкъгъа сюелгенча,
Келген эди къыйын кюнде
Таулуланы жарытыргъа,
Огъурлу келечи келген
Кибик, къууанч сѣз айтыргъа.

Китапдан хапар эшитип,
Аны теркирек кѣрюрге,
Ашыгъадыла таулула
Хапар билдире бир бирге.
Узакъ элледен атланы
Чапдырып, кѣмюк этдирип
Келдиле, китап тюкенни
Элтирик кибик кѣтюрюп.

– Шукур! Жокъ болуп кетмедик,
Саубуз, китабыбыз чыккъды!
Биз да барбыз, биз да халкъбыз! –
Дерге тилибиз ачылды, –
Деп, китапны алып, аны
Къабыргъасын сыладыла,
Кѣкюреклерине къаты

Къысып, кёпле жилидыла.
– Жашым, айт бу не китапды? –
Деди манга къыргъызлы къарт, –
Сиз былай багъалы кёрген
Китапда не зат жазылгъанд? –
Китапда не жазылгъанды?
Не жууап берликсе анга?
Къалай айтып ангылатхын
Бу затны сынамагъаннга?
– Жашаубузну байрагъы! –
Деди башха таулу анга.

1956. Джалал-Абад.

Расул ГАМЗАТОВ

САУСУЗ КЮНИОМДЕ

Къайсыннга

Больницаны арбазында къызып,
Кюн бурууну башы бла ауду ...
Келип къонду ингир къарангысы –
Тереземе салкъын аяз урду.

Кёреме мен ол узакъда къара
Агъачны шош сагъышда аумасын,
Эшитеме мен, терезеден къарап,
Ийнек кютген сабий къыз ауазын.

Кергиди ол, баям, бу жолланы
Дауурундан – къаугъа тийресинден,
Ингир кёкде къайгъылы, жабулу
Турналадан, мени тереземден.

Кёксюл чарс ау атды кёзкёргеннге,
Жюрегиме ышанмайма – угъай:
Къыйнап турду, саулукъ кюсегенде,
Салта бла ургъан кибик ура.

Мен чынгылгъа кетмез ючюн, келип,
Чал дохтур да тынгылады анга,
«Онгузду», – деп, бу халымы кёрюп,
Хар кюн сайын жазып турду алай.

Чыггады ай, сары чачын ийип,
Мен тыш кёрдюм, аз кьалкьыугъа кирип,
Битеу дуня бу саусузла юйю
Болуп, анда кесим бакъгъан кибик.

Сездим да мен борчну уллулугъун,
Да «махтаудан – сагъыш иги», – дедим.
Жазама мен адам улусуну
Жарсыларын, ала болуп дертим.

Хакимме мен. Хыйла сёз айталмам –
Не айтырыкъ туююлме ёмюрде.
Да мен кьалай кьалырма адамлай,
Бир саусузну кьутхармай ёлюмден?

Мен алайсыз сени да жарангы
Сау эталмам, бёлмезча ишингден...
Сенден кьалай аярма жанымы,
Кьалай кюймез жаранг да ичимде?

Мен ёлейим андан эсе – угъай,
Билесе сен нечик сюйгеними.
Андан болур ачыгъаны былай
Жангы жара кибик, жюрегими.

БАБАЛАНЫ Ибрагим кёчюргенди

Тамара ЭФЕНДИЕВА

**СИЗНИ БЕК СЮЕМЕ,
СИЗГЕ БЕК ЫШАНАМА**

*Борис Пастернак Къулийланы Къайсын
жазгъан кьагъытлагъа кёре*

Бу эки поэт кёп жылланы ичинде шуёхлукъ
жюрютгендиле, жашауда не тюрлю кьыйынлыкъ-
лагъа тюбеселе да, бир бирлерине ниетлери тюр-
ленмей, анга кертичилей кьалгъандыла.

Шагъырей а 1939 жылда Къайсын Москвада Луначарский атлы те-
атр институтда окъугъан заманда болгъандыла. Аланы Мария Сергеевна
Петровых (артда ол Къайсынны назмуларын орус тилге кёчюрюп тур-
гъанды) танышдыргъанды. Ол кезиуде Къайсыннга 22 жыл бола эди,
кесини да бир гитче китапчыгъындан башха хазна жазгъан заты жокъ
эди. Борис Леонидович а – жашауу келген, аты айтылгъан поэт. Мария

Сергеевна суратлау сёзю эки уллу устасыны биринчи тюбешиулерины юсюнден кёп жылла озгъандан сора Пастернакны жашы Евгений Борисовичге тынгылы хапар айтхан эди.

Къайсын Пастернакны поэзиясын бек жаратханды, аны кесини устасына санагъанды. Бир жол «Вопросы литературы» деген журналны корреспонденти бла ушагъында: «Борис Леонидович бизни кюн сайын кёре тургъан бош затланы да, тауушлукъ ишлени да тап суратлай билирге юйретгенди», – дегенди.

1942 жылда ноябрьде Къайсынны Къызыл Аскерни Баш Политика управлениясы, А.А. Фадеев бир ненча кюннге Москвагъа чакъырадыла. Фронтчу поэтни намысына аны чыгъармачылыгыны ингири къуралады. Анга Фадеев, Асеев, Самед Вургун, Перц Маркиш, Шамед Рагим къатышадыла. Ингирде Пастернак да болгъанды. Къайсынны орус тилге кёчюрюлген назмуларын Вера Звягинцева, Мария Петровых, Дмитрий Кедрин, Михаил Зенкевич окъуйдула. Белгили жазуучула, поэтле бла тюбешиуюн эсгере, Кулиев былай айтханды: «Манга уллу намыс этгенлерин ахшы ангылай эдим».

Эки тауушлукъ поэтни арасында шуёхлукъ да ма ол кюнледе башланганды.

Беш жыл озады. Ол кезиуде Къайсын Фрунзеде жашап, анда Жазуучулары союзунда ишлейди. Борис Пастернак шуёх болушлукъ бек керек болгъан жаш поэтни унутмайды, анга жиберген къагъытларында искусствону, адабиятны, жашауну юсюнден оюмларын айтады. Кулиев бла аллай халда бардыргъан ушакъланы Пастернакны кесине да магъанасы уллу эди. Елена Дмитриевна Орловскаягъа 1947 жылда 10-чу майда ол былай жазгъанды: «Мен Къулийланы Къайсынны эсгергенлей турама. Сиз аны юсюнден хапар билдиргенигизге бек къууанганма. Ол тынгылы да, алапат ишле да этерге деп жаратылгъан адамладан бириди» (Е. Б. Пастернакны бла Е.В. Пастернакны юйюр архивлеринден. Статьяда къагъытладан келтирилген юзюкле барысы да андан алыннгандыла).

Е.Д. Орловская бла Къайсын иги шагъырей эди, аны бла Жазуучулары союзунда тюбеше тургъанды. Елена Дмитриевна сёзю, иши бла да поэтге къолундан келгенича болушханды. Къайсын да аны бек ариу кёргенди, атын къуруда уллу хурмет бла эсгергенди. «Фрунзеде жашагъан кезиуюмде, – дегенди ол, – бу тиширыуну кёп болушлугъун кёргенме. Ол фахмулу журналист, тилманч, бийик маданиятлы, адепли, билимли адам эди» (Къ. Кулиев «Терек да алай ёседи»).

Аланы ахшы тенгле болгъанларын, Къайсынны да ол кезиуде кесини энчи фатары болмагъанын билгенден сора, Пастернак Кулиевге жазгъан къагъытларын Орловскаяны аты бла жиберип тургъанды. Алай хар заманда да малкъарлы поэтни жашауну, ишини юсюнден соруп, толу хапар алгъанды, аны байрамла бла дайым алгъышлагъанды. Халкъыны ызындан къыргъыз тюзлеге атланган поэтге Пастернакны жаны

бек ауругъанды. Ол Орловскаягъа жиберген къагъытларындан биринде былай жазгъанды: «Бир-бирде письмола мени къолума тюшмей (юлгюге, сиз Къайсын бла бирге жазгъан къагъыт), мен жазгъан къагъытла да башхалагъа жетмей къалгъанлары себепли, төрт бетни толтуруп жазгъан къагъытымы да сиз алырсыз деп, артыкъ бек ышанмайма...».

Къагъытны ахырында ол узакъда жашагъан тенглерин байрам бла алгъышлайды, онг болгъанлай, экисине да «Сайламаларын» саугъагъа жиберлигин билдиреди. Алай, не медет, не Къайсын, не Орловская ол китапны кѳрмегендиле. Басмагъа хазыр болгъан, чыгъарыргъа да эркинлик берилген китапны артда чыгъартмай къойгъандыла.

Пастернак кеси да къутулалмагъанды къыйынлыкъдан. Ёлюрюнден алгъа беш жылны ичинде аны бир чыгъармасы да басмаланмагъанды. Къайсын да, Борис Леонидович да аллай «тынгылап турууну» азаплыгъын бек иги ангылай эди. Болсада ала жашауну игилигине, эртте-кеч болса да, тюзлюк хорларыгъына ийнаныулыкъларын тас этмегендиле, чыгъармачылыкъ ишлерин къоймагъандыла.

Былай этсем, башхала жаратмазла, къара чѳпге тюшерме деп къоркъмай, ол кезиуде Къайсын бла байламлыкъ жюрютгенле кѳп туююл эдиле. Ала В.Ц. Гоффеншефер, Ю.Н. Либединский, ажымлы ёлген поэт Дмитрий Кедринни къатыны Л.И. Кедрина, Б.Л. Пастернак болгъандыла.

«Москвадан манга киши да бир сѳз окъуна жазмайды, – деп тарыкъгъанды поэт Людмила Ивановнагъа къагъытларындан биринде. – Поэт болмай тохтагъанлы бери, мени кѳпле унутхандыла. Охода, не этейик, энтта да къолумдан келгени къадар ишлеп бир кѳрейим да, эриксем а, Митягъа кетерме».

Ол жашаудан тюнгюлюу туююл эди. Кулиев бу кезиуде кѳп жазгъанды, Б. Пастернакны акъылын, оюмун билир ючюн бир-бир чыгъармаларын анга жиберип тургъанды. Анга Е. Д. Орловскаягъа 1948 жылда 6-чы апрельде жазгъан письмосуну быллай тизгинлери да шагъатлыкъ этедиле: «...Бу Сизни къагъытха жууабым Къайсынны орус тилге кѳчюрюлген назмуларыны юсюнден оюмумду. «Тау халкъланы жырларыны эски китабын окъуй» бла «Тау ауузлада ажашхан уучулагъа» деген эки чыгъарма да бирда алааматдыла. Анга сѳз да жокъду.

Ол манга жазгъанды, алай жууабын Сизге тапдырырма, шѳндю уа экигизге да басмадан тюз бусагъатда чыкъгъан Петефини жиберирге ашыгъама, аны бла бирге уа конвертте Сиз да, Къайсын да шагъырей болурча, прозада романдан назмуланы салып иеме. Ашыгъышлы жазгъаным ючюн кечигиз, нек дегенде, баш муратым Сизни, Къайсынны да бу китап бла къууандырыргъады.

Письмо жазгъаныгъыз ючюн экигиз да бек сау болугъуз. Китапны бла къагъытны алсагъыз, хапар билдирисиз.

Сизни Б. Пастернак

Тамата тенги кесини къол ызын салып жиберген китапла бла Къайсын ёлюп кетгинчи ёхтемленип тургъанды.

«...Ол манга жазгъан письмоларында адамлыгъымы тас этмезге, намысымы тюшюрмезге юйретиучю эди. Аны ауазын мен Орта Азияны тюзлеринде эшитип тургъанма, ол манга кёп къыйын кюнюмде болушханды», – деп эсгергенди артда Къайсын.

Жашаууну ахыр кюнлеринде уа поэт Б. Пастернакны, А. Блокну басмадан кёп болмай чыкыгъан «Кече бла танг» деген китабын кесини столундан кетермегенди. «Бир-бирде окъургъа кюрешеме, – дегенди ол, – ауруу къаты къысхан кюнледен биринде, алай терк окъуна арып къалама».

Башда айтханыбызча, назмуларымы окъуп, алагъа тюз багъа бер деп, Къайсын Пастернакдан кёп тилегенди. Борис Леонидович аны тилегин хар заманда да толтуруп тургъанды. Ол таулу поэтни чыгъармаларын бек жаратханын уллу ыразылыкъ бла айтып болгъанды. 1943 жылда Кулиевни китабын Къырал (Сталин) саугъагъа кёргюзтюу жанлы болгъанланы арасында Пастернак да бар эди. Сёз ючюн, Къайсынны «Туугъан кюнюмде жазылгъан назмула», «Жаууннга айтама», «Жауун жаугъан кезиуде жазылгъан назмула» деген чыгъармаларын окъугъандан сора, Пастернак быллай къагъыт жибергенди: «Багъалы Къайсын! Сизден бла Елена Дмитриевнадан хапар алгъан кюнюмде манга къонакыгъа Табидзени къатыны келген эди. Мен анга Сизни назмуларыгъызыны окъуп башлайма да, алай кёзлерим жилямукъладан толуп, окъуялмай тохтайма. Ол да, халими ангылап, къагъытланы мени къолумдан алып, кеси окъуп, сора кёзю-къашы бла аланы менича бек жаратханын билдиреди. Ала бек алапат назмуладыла. Алада Сиз жашауну къалай ангылагъаныгъыз, къаллай къыйынлыкъла кёргенигиз кимни да жүрегин къозгъарча, бек уллу кюч бла суратланганды».

1948 жылда ноябрьде Б. Пастернак поэтни лирикасыны баш ышанларын ачыкълап, аны илхамыны, фахмусуну энчилигин кёргюзтүп, Къайсыннга къагъыт жазгъанды. «...Мен сизни сюеме, – дегенди Борис Леонидович, – Сиз не къыйын болумгъа тюшген кезиуде да, не уллу бушуу кёрген заманда да насыплы болгъанлай турургъа жаратылгъанладансыз. Аллай адамла уа бек аздыла».

Пастернак Къайсын айтханнга, аны акъылына тынгылагъанды, андан романыны биринчи кесегин окъуп, аны къарыулу, къарыусуз жерлерини юсюнден бир-эки сёз жазарын тилегенди. 1949 жылда 30-чу январьда Борис Леонидович тенглерине быллай письмо жибергенди: «Мени багъалы адамларым, Елена Дмитриевна бла Къайсын! Мен тюз ангылагъан эсем, Цветаеваны къызы Ариадна Сергеевна Эфрон, къалай этди эсе да, Сизге Рязаньдан къол жазмамы ийгенди. Алай Сизден бир тюрлю хапар болмагъаны себепли, ол не Сизни къолугъуз-

гъа тюшмей къалгъанды неда аны жаратмай, манга ачыуланып, жууап бермей къойгъансыз».

Бир жылдан а (1950 жылда 14 январьда) Пастернак былай билдиргенди: Къол жазманы манга къайтарыгъыз. Письмо Сизге жетер заманнга, экигиз да ары-бери кетмей, жеригизде туруссуз, – деп ышанама, (кӛресиз да, биз къаллай затлагъа термилгенибизни). Алай, ким биледи, сизге алайдан кетерге тюшсе уа, аны кесигизде къоюгъуз. Ол Сизникиди.

Манга кӛп чыгъарманы, ол санда Петефини бир ненча поэмасын, Шекспирни «Макбетин», «Фаустну» 2-чи кесегин кӛчюрюрге керекди. Аллах айтса, эки-юч айгъа романны экинчи китабын жазаргъа мурат этеме, назмула жазгъанымы да къоймагъанма. «Къар жауады» деген сӛз тутуш мени назмумда Къайсынны Сиз кӛчюрген чыгъармасында бирге алай бек ушагъанына сейирсингенме. Сиз назмуну омакъ, кӛзбау сӛзлени хайырланмай, бек уста кӛчюргенсиз. Не дӛсенг да, ишигизни бек тынгылы этгенсиз. Аны ючюн Сизге уллу ыспас бла махтау!

Елена Дмитриевна Сиз туугъан кюшогюзде бла манга жазгъан назмуларыгъыз къалгъанладан айырмалыдыла деп тюз айтады. Алай мен а «Мен алай болурун сюеме», «Ингирде чапыракъла акъгъан заманда», «Жауунну жаугъанына къарай» деген чыгъармаларынгы да алагъа къошаргъа сюеме.

Тюзюн айтханда, Гӛте кӛчюрген перс эм арап лирика, Саадини, Омар Хаямны чыгъармалары бла иги шагъырейме. Сизни юлгюлеригизде мен жашауумда биринчи кере газель формада жазылгъан, къайтарыулары кӛп болгъан назмуланы тауушлукъ кючлерин кесими башымда сынагъанма. Ала болмагъанча алаамат затладыла. Жюрек сезимими, къуанчымы билдиргенден башха Сени жапсарырча не айтайым? Бюгюн мен кесим да бек мудахма, мени да бир адам жапсарса бек ыразыма. Охода, аны айтхандан не хайыр. Сизни къаты къучакълап, уппа этеме. Бюгюн 31-чи декабрьди. Жангы жыл бла алгъышлайма. Не этейик, не этейик!

Сизни Б. Пастернак

Борис Леонидовични Къайсыннга жазгъан письмолары Пастернак ол заманда къалай жашагъанын, ишлегенин, нени юсюнден сагъыш этгенин, неге жарсыгъанын, аны миллет литератураны юсюнден оюмун билирге болушадыла.

Сӛз ючюн, 1950 жылда 4-чю февральда ол былай жазгъанды: «Багъалы Къайсын! Жангы назмуларымдан Сизге экисин жибереме, алгъа Сизни аланы барысы бла шагъырей этер акъылым бар эди, алай артда сокъурандым. Ким биледи, экисинде Сиз бир жангы зат табар эсегиз а. Прозада романымы жазама, аны бошагъынчы жангы назмула да къурай турлукъма. Аны быйыл тамам этерге муратым барды».

1950 жылда 22-чи февральда Пастернакны Къызыл Аскерни кюню бла алгъышлап, тенглери къагъыт жибередиле. Ол алагъа быллай жууап ийгенди: «...Сизге да, Къайсыннга да мени алгъышлагъаныгъыз ючюн жүрегимден ыразыма. «Живагону» къол жазмасы тас болмагъан эсе, аны ауурсунмай, Анастасия Ивановна Цветаевагъа тапдыргъыз. Экигиз да кеп игиликlege туберигизни сюеме».

1945–1955 жыллада эки поэт бир бирлерини акъылларын бир заманда болмагъанча иги ангылап, бир бирге кеслерини муратларын, оюмларын билдирип турадыла. Ол кезиуде Пастернак тенгине быллай къагъыт жибереди. «Бусагъат мени бир-эки ай чакълы бош заманым боллукъду. Аны себепли къадалып проза бла кюрешеме. Андан сора биягъы кечюрюу ишни къолгъа алыргъа тюшерикди. Кечигиз, ашыгъышлы жазам, алай арт заманда мен кесим тапхан насыпдан бла жүрек ырахатлыкъдан Сиз да юлюшлю болсагъыз бек сюр эдим».

1949 жылда Къайсынны кечгюнчю болгъаны себепли, СССР-ни Жазычуларыны союзундан къыстайдыла. Пастернак анга бек жарсыйды, поэтни тюзлюк хорларыгъына ийнандырады. Орловскаягъа уа быллай къагъыт жибереди: «Мен Къайсыннга Гётени шендю чыкъгъан китабын жиберлик эдим, алай Къыргъызстанны жазычуларыны адресин билмегеним себепли, аны Сизни атыгъыз бла иеме. Союзгъа жиберсем, айхай да, иги боллукъ эди, ол заманда мен Къайсынны къалай бек суйгеними, аны чыгъармачылыгъына бек бюсюрегиними биллик эдиле».

Ол къагъытында Пастернак Кулиев къыргъыз поэтлени назмуларын орус тилге уста кечюренини юсюнден да айтады, Къайсындан а кесин тынгысыз этдирген затланы юсюнден оюмун билдиририн тилейди. «... Баям, Сиз да, Къайсын да кечюрюлген жангы чыгъармаланы окъусагъыз, менича, сейир этмей къаллыкъ туююлсюз. Ала алаамат иги кечюрюлгендиле. Бу къыйын иш бла кюрешгенлени арасында сиз алгъын шагъырей болгъан адамла да бардыла. Аланы фахмулары биле-биле ёсгенди. Адам, онгу болуп, бир иш бла тохтамай жубанып турса, муратына жетеди. Аланы арасында мени «Фаустум» эсленмей къалады. Туура алай болуп къалыр деп а турмай эдим. Мен, Сиз да, Къайсын да келюме тиербиз деп къоркъмай, бу затны юсюнден оюмугъузну ачыкъ айтсагъыз сюр эдим».

Малкъарлы поэтни акъылын, ниетин, аны тынгысыз этдирген ишлени Пастернак иги ангылагъанына 1951 жылда 11-чи октябрьде жазгъан къагъыты да шагъатлыкъ этеди. Ол кезиуде Борис Леонидович, кеп заманны ауруп, Къайсыннга кесини юсюнден хапар билдиралмай тургъанды. Артада, онг тапханлай, тенглери бла байламлыгъы нек юзюлгенин ангылатып, былай жазгъанды: «...Мен Сизни письмогъузгъа жууап бералмагъанма, Къайсынны жангы назмуларыны юсюнден оюму да айталмагъанма. Ала, сёзсюз, башха чыгъармаларыча игидиле». Андан сора да Пастернак Кулиев бла Орловскаягъа, «Фаустну» кечюрө туруп,

бек кыйналганыны башха жарсыларыны юсюнден айта, былай кыошханды: «Августу ортасында мен ишими тамам этип, китап басмагъа келтиргенме. Алай аны редакторла окъуп бошагынчы, талай заман озар».

Ол кезиуде эки поэт да не тюрлю кыйынлыкълагъа да тѳзюп, жашауларында ахшы тюрлениуле боллукъларына ийнанып тургандыла, Анга Пастернакны 1953 жылда 10-чу августда жазгъан кыагытыны бу тизгинлери да шагъатлыкъ этедиле: «Хомухлукъ, кѳлсюзлюк этмегиз, кесигизни кючлендиригиз. Азатлыкъ эртте-кеч болса да, келмей кыаллыкъ туююлдо. Алыкъа мени жашауумда тюрлениу жокъду. Мен Сизни бек сюйгеними да, бек ышаннганымы да эртте айтханма. Ол оюум энтта да тюрленмегенди. Мен хар кимге да Сизни юсююзден хапар айтыучума. Есенинден сора мен халкына, кыралына кыуллукъ этгенин алай терен ангылагъан, ишин тынгылы этген Павел Васильев бла Сизден башха адамны таныймайма».

«Мен Сиз орусча да ана тилигиздеча уста, андан да иги окъуна жазаллыкъ сунама. Сизни ана тилигизде жазылгъан назмуларыгъызны суратлау кючлери, тазалыкълары кѳчюрюлген заманда да сакъланадыла».

Миллет литератураланы юслеринден оюмун Кыайсыннга билдире, Пастернак жаш тенгини кыадары ючюн кыайгъыра, андан жаланда игиликге, тюзлюкге кыуллукъ эт деп тилегенди, аны битеу ахшы муратлары, толлукъларына ийнаннганын айтханды.

Пастернак тенглеринден юрегинде болгъанны саулай айталмагъаны ючюн кѳлкыалды этмезлерин тилегенди.

«Мен Сизге, Кыайсын, бюгюн кѳп затла айталлыкъ эдим, алай аланы кесим сюйгенча бирге тийишдиралмазлыгъымы билип, хапарны башламай кыояма. Алай бу жол болмаса, башха заманда мен ол сѳзню хазна кыозгъайым». Беш айдан сора Пастернак Кыайсыннга жангыдан былай жагъанды: «Жангы жыл бла алгъышлайма, Сизни битеу ахшы муратларыгъыз толлукъларына ийнаннама». Бу кыагытында Борис Леонидович аны шуѳхлары «Фаустну» окъурла деп ышаннганын билдиргенди: «Мен «Фаустну» Кыайсыннга жиберген заманда аллай бир ненча китабым бар эди. Шѳндю аладан бири да кыалмагъанды. Алай ол назмула халда жазылгъанын эсге алсакъ, аны аллындан ахырына окъуп чыкыгъан тынч туююлдо. Кыайсын да, Сиз да не бек татлы тенглерим эсегиз да, манга бет этип окъуна, китапны саулай хазна окъугъуз».

Письмосуну ахырында Пастернак: «...Елена Дмитриевна, Кыайсын, мен кыалмай, кѳп иш эталлыкъ эдим, жаныгъыз аурусун манга. Болсада мен насыплы адамма, быйыл манга бек огурулу жыл болгъанды. Аллах айтып, энтта да бир юч-терт жыл жашасам, мен кесими юсюмден башха тюрлю айтдырыр эдим. Сау-эсен кыалыгъыз».

Сизни Б. Пастернак».

Евгений ЕВТУШЕНКО

Бизни халкъларыбыз керти поэтни юсюнден айт-сала, ала кѣз туураларына кеслерини жюрек сѣзлерини келечилерин, ахишы муратларын жюрютгенлени келтиредиле. Бизни Къайсын ма аллай поэтди. Ол кесини халкъы бла бирге кѣп къыйынлыкъланы кѣтюргенди, алай хар заманда да огъурлу ниетлилей къалгъанды... «Къыйынлыкъланы кѣтюргенден эсе, махтауну адамча жюрютген къыйынды», – дейдиле халкъда. Къайсынны бусагъатда кѣк бла жер ортасы махтап жашайды, ол махтауну тийишлисича жаланда Къайсын кибиб огъурлу, жигит адам жюрюталлыкълды.

ТЁПЛОЕ БЕССМЕРТЬЕ

Музею Кайсына Кулиева

Вот, наконец, к тебе пришел Кайсын,
Тобой когда-то приглашенный в гости,
Кавказа твоего приёмный сын,
Нигде себя не чувствуя в изгойстве,

А ты меня, как подвигом потряс,
Любовь к народу ставя выше званья,
Тем, что себя от равнодушья спас
Во имя добровольного изгнания,

Теперь не в романтическом хмелю
Ступив на землю гордую твою,
Где столько пуль как реквизиемы пело,
Печорина все меньше я люблю,
Все больше – им обманутую Бэлу.

Кто настоящий времени герой?
Не тот, кто унизительно порой
Изводит и горянок и москвичек
Насмешливой безжалостной игрой,
А просто добрый как Максим Максимыч

Печорин слишком был самовлюблен.
Надеюсь Лермонтов – не он.
Как холодность поэтам не идёт!
Кайсын, ты тёплый в мраморе и бронзе
Поэт, в беде не бросивший народ,
Не будет никогда народом брошен.

26-го июля 2016 года. Нальчик.

ТОЛГЪУРЛАНЫ Зеймун

ИЗЛЕУНЮ ЖОЛУНДА

Кёп болмай, мындан алгъаракъда биз, бир къауум жаш болуп, Къайсынны юйюне баргъан эдик. Ол, хар замандача, жарыкъ, хурметли эди. Бизни олтуртду да, хапар сорду, кеси да хапар айта, олсагъатлада жазылгъан поэмасын сагъынды. Поэма огъурлу Кязимни юсюнден эди. Биз аны окъу деп тилерге базынмай эдик. Алай Къайсын кеси, бек ашыкъмай эсегиз, бир кесек окъу юм деди да, кемсиз ыразы этди. Биз, ыразыдан, кесибизни ол сезимибизни шарт окъуна билди-

ралмай, тынгыларгъа хазырландыкъ.

Къайсын, бир кёк тышлы дефтерни чыгъарып, аны чапыракъларын акъырын аудура башлады. Ол саулайын ууакъ къол жазыудан толу эди. Къайсын Кязимге жораланнган улуу поэмасын ары къолу бла кёчюрлюкдю. Поэтни аллында столда уа – жазыучу машинкасы. Олтургъанлай, сау поэманы, тюрлендире да, къалам бла бир ненча кере дефтерге кёчюрюр ючюн, поэзиягъа, окъуучусуна сыймеклик, хурметлик керекди. Ол жаланда кеси жазгъан поэмагъа хурметлик туююлдо. Къыйын сагъатлада таянчакълыкъ этген, халкъ ётмек бла тенг эте келген поэзиягъа Хафизни, Лермонтовну атлары бла байламлы поэзиягъа хурмет этиудю. Поэтни бийлеген фикир алжаусуз къагъытха тюшмесе, ол суууп къалгъан темирге ушар эди. Къайсын солууу бла тенг жүрекден чыкыгъан сёзлени сууукъ темир машинагъа андан ышанмайды, чыгъарма тынгылы болгъунчу, къол бла дефтерлеге бир ненча кере андан кёчюреди. Ол айтхылыкъ жазыучуну эниклеу неда чыгъармасын къубултуу туююлдо.

...Къайсын поэмасыны шош ёню, бир кесек къарыкъгъан ауаз бла окъуп башлагъан эди. Биз поэтни назму окъугъанын кёп кере эшите келгенбиз, алай аны ауазы сёзлерине бу жолча кюч берип хазна билмей эдик. Ол Кязимге, аны эски журтуна да сыймекликден толу эди.

Поэт поэмасын окъуй эди, биз а Кязимни чыммакъ сакъалы, салта тутхан зыбыр къоллары да кёз аллыбызгъа келе, аны гюрбежисинде, арбазында да болдукъ. Арбазда аякъ бюкген жаш поэтге Кязимни махтау сёзлерин кесинденча эшитдик. Дагъыда бизни аллыбызда къууанч, бушуу кюнле, бир бирлерин къууа, халкъыбызны жарыкъ тойлары бла бирге мудах назмула тиздирген кюнле оздула...

Къайсын поэмасын окъуй эди. Жүрек къан бла жазылгъан тизгинлени жүрекден окъуй эди. Тынгылагъан жашланы уа кёзлери тола...

Поэт, кесини чыгъармасына махтау сёз эшитеме деп, жашланы андан тынгылатмай эди. Кертисин айтханда, Къайсынны бу иши аны къылыгыны бек иги шартларындан, илишанларындан бирин жангыдан черте эди, – ол уллугъа, гитчеге да бирча хурмет эте билиудю, кеси-

ни окъуучулары бла къаты байламлыкъ жюрюте, аланы оюмларына, ниетлерине сакълыкъды. Къайсын, чынтты уллу поэтча, бир заманда да кишини чыгъармачылыкъ сынауун сансыз этмегенди, учхара эм терен оюмлагъа да бирча къулакъ тиге алай жазгъанды. Ол, кесине устазгъа дуняны ахшы поэтлери Хафизни, Лермонтовну, Кязимни эм башхаланы сайлагъан эсе да, махтаулу жолгъа тюшалмагъанланы да кери этмегенди. Нек десегиз, жолда абынмаз ючюн, нёгерлеринг нек абыннганын, онгсузну чыгъармачылыкъ жолу бла бармаз ючюн, ол нек онгсузгъа саналгъанын да билирге керекди. Билим алай ёседи, билимсиз а – поэзия жокъ.

Къайсыннга ол шарт, чынтты искусствону адамыны шарты, чыгъармачылыкъ атламлары бла бирге келгенди.

Къулийланы Къайсынны ауазы малкъар литературада биринчи эшитилип башлагъанында, анга жаланда 17 жыл бола эди. Ол жаш эди, туугъан жеринде социалист жашау да, аныча, жаш эди. Алай социалист жашау, къанатларын къатдыра, кесини жырчыларын да къанатландыра эди. Отарланы Керим, Гуртуланы Берт, Будаиланы Азрет, Теммоланы Хамит, Макытланы Сафар, Залийханланы Жанакъайыт эм башхала литератураны жолуна ол кезиуде чыкыгъандыла. Къайсын да аладан бири эди. Аладан бири эсе да, кесини энчи ызы бла алагъа ушамай эди. «Бёрю атар бёркюнден билинир», – дейдиле. Жаш поэт, кенгден окъуна танылып къалырча, белгили бёрк кийген эди. Аны ауазы, ол кеси назмусуна салгъан тау суучукъча, таза эм жарыкъ, арбазына жаугъан жангы къарча, жумушакъ эди. Жаш поэтге жашау сакъ жауун, кирин талап, жуууп, жашиллендирип кетген кырдыклы талача кёрюне эди. Ол аны къучагъын керип къучакъларгъа, «жюрегин жыр этип, дунягъа айтыргъа хазыр эди». Ол, дунягъа келип, анга баш ура, халкъына тынчлыкъ, къууанчылыкъ тилей, жюрекден алгъыш этгенди. Тюзюн айтханда уа, жаш поэт биринчи атламларын туугъан журтуна, дунягъа салам бериуден башлагъанды: поэтни къууанчы алай толу эм чексиз эди.

Жыр жашаугъа кёре болады. Къайсынны ол кезиуледе алай тири, жарыкъ жырлатхан туугъан журтуну жетишимлери эдиле. Жашау туудургъан темала малкъар поэзиягъа эркин киредиле. Жаш поэтле назмуларында заманны илишанларын, аны солууун къалдырыргъа итингендиле. Алай кёпле назмуларын, чакъырыу плакат схемаладан чыгъарып, поэзиягъа айландыралмагъандыла.

Жаш поэт да жангы жашауну къудуретин, жетишимлерин кёргюзтюрге итингенди. Алай дидактиканы жолу поэзияны жолундан узакъ болгъанын да уста ангылагъанды. Жангы жашауну, жангы адамны кёргюзтюрге керек эди. Къалай бла? Ол соруугъа жууапны Къулийланы Къайсын аз излемегенди.

Халкъ жырла жаш поэтге чыгъармачылыкъ кезлеуледен бири боладыла. Алай излеуню жолунда жетишимле этер ючюн, кёп зат керекди: бек алгъа уа жашау сынау, жашауну диалектика бирликде кёре, ангылай билиу. Къайсында алыкъа ол жокъ эди, жаш эди. Анга жашау артыкъ-

лыкъ, душман да болмагъан, сыйдам жолча кёрюне эди. Ала барысы да эски дунияны илишанлары суна эди. Поэт жашауну жаланда бир жанын, жарыкъ жанын кёре эди, ауанасын а – угъай. Жашауну ол жарыкъ жанын шарт кёргюзтюр ючюн, поэт, аны озгъан заман бла тенгледире, бир къауум назмуларын алай жазгъанды. Болсада жаш поэт излеуден тоймагъанды. Ол заманны адамын, аны сыфатын, илишанларын кёргюзтюр амал излей, романтизмни жолуна да тюшеди. «Арбачы», «Къойчу», «Жылкычы» дегенча назмула битеу жаш поэтни кесини поэзиясында угъай, малкъар поэзияда окъуна жангы сёз эдиле. Болсада ол автор реализмни жолун тапханды демеклик туююлду. Поэт, жигитлерин жерге тюшюрмей, жаланда романтизмни суратлау мадарлары бла хайырланды. Ма жылкычыны сыфаты:

Ол ат бла чабып барады,
Жамычы жел эте юсюнде.
Къара булут хурттакаларыча
От чагъарны аллында кёкде.
Неда:
Жылкычы ач бёрюле бла
Кюрешед туман кечеледе.

Къайсынны 30-чу жыллада жазылгъан назмуларында жашау, айтханыбызча, диалектика бирликде ачыкъланмай эсе да, ала чынтгы поэзиялай къаллыкдыла, шатыклыклары тас этмей. Ала барысы да фахмулу поэтни къолу бла жазылгъандыла. Ол жаны бла Къайсын кимден да бек М. Лермонтовха бек жууукъду.

Фахмуну жютюлюгю уа жаш поэтге, аны бийлеп тургъан къууанчылы сезимни окъуучусуна билдирирча, кёп амал излетгенди. Аны ючюн болур, поэт бир къауум назмуларында табийгъатны алакат суратларын кёргюзтеди, ала бла бирге уа поэзиясына табийгъат бла адамны байламлыклары ачыкълагъан тема киреди.

Табийгъат бла адам – ол дуния литератураны эрттегили эм баш темаларындан бириди. Октябрь революциягъа дери кёп белгили орус поэтле адамны табийгъатны аллында къарыусуз, амалсыз кёргюзте келгендиле. Сёз ючюн, Ф. Тютчевни назмуларына къарагъыз. Неда Къайсын кесине устазгъа сайлагъан поэтледен бири – М. Лермонтовну «Спеша на север издалёка...» деген назмусун алыгъыз. Мында табийгъатны деулюгю, уллу кюню, адамны уа къарыусузлугъу шарт кёрюнедиле.

Жангы жашауну жарыгъы табийгъат бла адамны байламлыкларына уллу тюрлениуле салгъанын жаш поэт кимден да иги эслегенди. Аны назмуларына табийгъатны кесине бойсундургъан, къаялада жол ишлеген, къутургъан суулагъа бой салдыргъан жигер адамла киредиле. Поэтни жюрегин ала бийлейдиле, ала бла ёхтемлене, машина:

Барад къысыр къая ичи бла,
Аны ишлегендиле таулула, –
деп жазгъанды.

Ол жаны бла артыкъда «Тау суучукъну жыры» махтаулуду. Аны окъугъанланы асламы, ол угъай, Къайсыннга жораланнган статьялада окъуна назмуну жаланда суучукъну, зынгырдап, къыстау саркъгъаны туудургъан сунуп жазадыла. Биз анга угъай демейбиз. Алай назмуну борчу жангыз анда туююлдо. Аны борчу совет адамны бла табийгъат энди чынтты шуёхла болгъанын ачыкълауду.

«Табийгъат бла адам» деген темагъа поэт къаллай жангы ангылау кийиргенин сезер ючюн, юлгюге «Эшикде къар жауады» деген эски халкъ жырны Къайсынны «Эрттенлик къарчыкъ» деген назмусу бла тенгешдирейик. Эски халкъ жырны лирика жигити къарны жаугъанына терезеден мудах къарайды. Бичен, отун жокъ, суу келтирирге къыйынды, байлагъа уа андан не, аланы къарынлары токъ, къайгъылары жокъ. Жаш поэтни лирика жигити уа жангы къарны, сыйлы къонакъгъача, аллына чыгъады.

Алай бла, Къайсын, нени юсюнден назму этсе да, ол аны жаланда жашауну къууанчын, къудуретин, аны жангы тюрлениулерин ачыкъларгъа бойсундургъанды. Поэтни ол усталыгъына, жарыкъ ауазына ким да сукъланырчады.

Болсада Къулий улу жетишимлери бла тынчаймагъанды. Сынау усталыгъы ёсе баргъаны къадар, жашауну кенг эм терен ачыкъларгъа итингенди. Аны ючюн а, лириканы чегин бузуп, лирика-эпикалы чыгъармалагъа кёчерге керек эди. Нек десегиз жашауну кенг къучакълагъан олду. Олсуз поэтни ауазы халкъны сезимин белгилеген ауазны даражасына жеталмаз.

Къайсынны ол назмуларында окъуна эпосну ёзеклери бола келгендиле. Ол, жашауну жаланда ёз атындан ачыкълау бла чекленмей, башхаланы атындан, аланы сыфатларын, ич сезимлерин ачыкълаугъа эс буруп, эртте башлагъанды. Поэтни реализмни жолуна чыкъгъанын белгилеген шартладан бири «Кюн кюйдюрген къолла» деген назмуду. Баям, мында урунуу, адамны сыфатын бериуде поэт романтизмден реализмни бояуларына арсарсыз кёчгенди десек, терс айтмакъ. Бу назмуда белгиленген ызланы уа «Къоншуларым» деген цикл бла айнытып, поэт лирика бла эпосну бирликлерини бийик даражасына жетгенди. Ол поэтика усталыкъны шарты эди. Гитче халкъны поэзиясын уллу, кенг жолгъа чыкъгъанын белгилеген алапат шарт эди. «Къоншуладан» сора поэтни поэзиясы къалай айнырыгъын айтхан къыйынды. Поэт жашауну жырчысыды, ол тюрленсе, жыр да тюрленеди.

Уруш башланды. Къайсынны назмусу, жаралы солдатча, жыгъыла, къоба, алгъа барады. Ол жаны бла Къайсынны уруш поэзиясын А. Сурковну, К. Симоновну, А. Твардовскийни поэзиялары бла бир жерни алады десек, кишини сейирсиндирмебиз.

Октябрь революциядан сора орус поэзияда, балладаны жангыртып, анга жол ачхан Н. Тихоновду. Тихоновну балладалары, 30-чу жылда жазылып, граждандар урушха, аны батырларына жораланнгандыла. Къайсынны баллада жазыуда устазы Н. Тихоновду дерге боллукъду.

Алай малкър халкъны поэти устазларын къатлау бла бир заманда да чекленмегенди, аны уллулугъу да андады, керек эсе уа, баллада жазыуда Къайсын Тихоновдан да алгъа атлагъанды. Тихонов жигитликни, чыдамлыкъны эм Ата журт ючюн арсарсыз ёлюмге баргъанланы ачыкъ, шарт кёргюзтгенди. Алай аны балладаларында заманны илишанлары белгили туююлдоле. Жигитлик не заманда, къалайда этилгени белгисизлей къалады, жоюлгъан батырла да белгисиздиле, аланы атлары, энчи жашау ызлары да жокъ. Н. Тихонов урушха къатышхан асламланы ич сезимлерин, итинилюклерин сыфатын шарт ачыкъланган жангыз жигитни юсю бла кёргюзтгенди. Къайсынны, сёз ючюн, батыр эрменли капитан Сааянны юсюнден балладасында аллай кемчилик жокъду.

Къулийланы Къайсынны, биринчи назмуларындан башлап, 40-чы жыллада жазылгъан лирика-эпикалы чыгъармаларына дери ол, уллу поэтлени (Лермонтовну, Тихоновну, Кязимни), халкъ чыгъармаланы да махтаулу ызларын, ёзеклерин айныта, поэзияны бийиклигине алай жетгенин айтыр кереклиси жокъду. Ол кесини чыгъармачылыкъ жолу бла, малкър поэзияны онгларын керелеген бла бирча, тилни байлыгын, шатыклыгын барыбызгъа да баям этгенди. Кесини ол жетишими бла Къулийланы Къайсын жаланда жютю фехмусуна борчлу туююлдо. Константин Батюшкин айтханлай, адам халкъына белгили уллу поэт болур ючюн, аны, фехмусундан сора да, «дунияны культура хазнасындан ачычы болургъа тийишлиди. Ол ачычыны табар ючюн а, поэт излеуно жолундан таймазгъа керекди».

Бусагъатда, Къулийланы Къайсыннга элли жыл толгъан заманда, аны поэзиясы кёплини ызындан элтгени сёзсюзю. Алай ол кеси да излеуно жолундады, аны арт кезиудеги чыгъармалары анга шагъатдыла.

1967 ж.

Зубер ТХАГАЗИТОВ

ОГЪУРЛУЛУКЪ АНЫ ЫШАНЫ ЭДИ

Эрттеден билген, таныгъан адамынгы юсюнден, бегирек да ёлюп дуниядан кетген адамы юсюнден сёз айтхан къыйынды. Сёз битеу да дуниягъа белгили поэтни, литературабызны айнытхан уллу акъылманны юсюнден баргъанда уа, аны айтхан бютюнда къыйын болады.

Къулийланы Къайсынны аты айтылмагъан кюн хазна болмаз эди. Уллу жазыучула, кесаматчыла, илмулу адамла болсун, аны юсюнден айтмагъан бла жазмагъан жокъ эди дерге боллукъду. Аны себепли бизни барыбызны да усталыгын

бызны юсюнден, эде къалыр кибик, жангы сёз айтхан бек къыйынды. Болсада аны манга былай багъалы этген затланы юслеринден бир къауум сёз айтырыгъым келеди. Неден да бек мен аны жүрек халаллыгъы бла огъурлулугъун айтыргъа сюеме. СССР-ни бла РСФСР-ни Къырал саугъаларыны лауреаты, бизни заманны акъылман поэти – деменгили Къайсын! Сени назму китапларынг манга да ачылгъанлай турадыла бюгюн-бюгече да, артыгъыракъда ол ахыр китабынг. Сен ол басмадан чыкъгъынчы кетген эдинг бу ажымлы дуниядан. Ол китабынгы къолума алып, къайтарып окъуйма. Аны назмулары ёлюмсюздюле. Ол дуняда жокъду деп ийнанырыгъым келмейди. Алай мени жүрек жарсыуум а селеймейди. Андан болур уллу орус поэт Александр Твардовскийни бу назмусу эсима тюшгени да:

«Къачан эсе да
 аппанг
Орнатып,
 ёсген терек
Дуняда сени атанг
Жашагъандан эсе, кёп
Жашарыкъды...
 Жашынга
Да ол терек жашнаргъа
Боллукъду.
 Жерде алай
Барады жашау,
 айхай...
Ёзге уа къалай суна
Эдинг сен жашау сырын?
Бу жашауну ахыры
Теркми болду асыры?
Айт сора,
 башха амал
Бармыды жерде анга?..»

Алай болгъанлыкъгъа, ким къачан тапханды адамны ёлюмден къутхарыр амал? Болсада, Къайсын дуниядан кетгенликге, аны жашауну юсюнден этген сагъышларын бизни сабийлерибиз угъай эсенг, аланы туудукълары окъуна унутурукъ туююддюле...

Мен Къайсын бла бир махкемеде ишлеп тургъанма. Поэтни биргесине узакъ жерледе айланыргъа, аны ёз юйюнде болургъа, уллу поэтлени, литератураны бир затны юсюнден эки тюрлю айтып эшитмегенме, къайда ким бла селешгенде да, кесинлей къалмакълык аны төреси эди. Бизге, кичи къалам къарындашларына, юйретгени да ол болуучу эди, битеу жашауу, жазыу иши бла дуняда, поэзияда да тюзлюкден бийик зат болмагъанына толу ийнандырып.

Поэтни назмуда, жашауда да ётюрюкден кёрюп болмагъаны жокъ эди. Айтхан бирни, этген а бирни этип айланган жазычулагда ол сёзюн кьоратып да билмейме. Кеси огъурлу адам къадарында ол къалгъанланы да алай болурларын сую эди. Алай хар адамныча, аны да юй къайгъысын этип, жүрек жарсыларын айта, кимге ыразылыгъын, кимге уа ачыкъ чамланган кюнлери да болгъандыла. Аллай кезиуледе окъуна аны хар сёзюне тынгылап турлугъунг келе эди, алай ариу, алай тамаша айтыучу эди ол хар айтханын...

Уллу поэтни жүреги да битеу халкъны жарсыуу, къууанчы да сыйыныр кибик кенг болады. Онгсузгда онг тапдыргъан бла, башханы къууанчын кеси къууанчы кибик кёре билмеклик аны илишаны эди. Ол илишан аны хар китабында да жазылып къалгъанды.

Бизни республикада, къолуна къалам алгъан болуп, аны болушлугъу тиймеген барды деп, мен билмейме: жазычулагда, поэтлеге да аны сёзю илхам бергенлей тургъанды. Къайсынны иги билгенледен бирлерича, мен да аны жүрек халаллыгъы бла, кимге да эс тапдырыгда кюрешгенлей туруучусун бек жаратыучу эдим. Аны бош заманы болуп мен билмейме. Жууукъ, тенг, ахлу болсун неда жаш жазычула болсунла, хар бири бирер жарсыу бла келип, аны тегерегине басынганлай туруучу эдиле. Биз, тёлю да, акъылман поэтибизни асыры кеп заманын ала болурбузму деп, жарсып билмейме. Уллу-гитче жарсыуу, къууанчы болгъан къайсыбыз да тюзюнлей анга барыучу эдик, аны огъурлу сёзюн, тюз оноун излеп... Акъыл артдан келир деп, энди эсима тышюп сейирсинеме мен, жазаргда заман да къайдан тапхан болур эди ол. Анча китапны... Ол къатыбызда болса, литературабызны келир заманына биз да таукел къараучу эдик. Аз дерсми бергенди ол бизни барыбызгда да! Алай уллу поэт берген дерсни тюз ангыламагъаныбыз бар эсе уа, анда не терслик? Биз энтта да аз иги ызгда тюзелмек поэтни огъурлу хунеринден, аны ёз къыралыбызгда угъай эсенг, битеу да дуниягда айтылгъан поэзиясындан... «Тюз жашагъыз... Жаланда ол заманда къуллукъ этерикди сизни илхамыгъыз тюзлюкге! Дайым ишлегенлей туругъуз, сизни ючюн келип киши да жазарыкъ туююлдю. Заман а кеси айырыр, бирда кьоркъмагъыз, ким къалай жазгъанын...» – деучю эди ол поэзияны юсюнден сёз баргъанда. Кертиди, заман айыра, айырглай да биледи. Поэт кеси сау заманда окъуна ол аны атын къуру бизде угъай да, битеу совет литературада да юлгюге чыгъарады. Поэт Къайсын Кулиев Уллу Октябрь бла тенг туугъан поэт эди. Ол бизни заманны поэти, солдаты, илхамы да болуп, хар не къыйынлыкъны да ёз къыралы, ёз халкъы бла бирге сынай келгенди. Аны себепли ол кеси айтхылыкъ поэзиясына кийирген Кавказ таула бар къадарда, аны аты да жашарыкъды.

Къайсын бизни республикабызны жаш жазычуларына уллу кёлло болмаучусу кимге да белгили эди. Аны ол ишине бизни хар бир жазычубуз шагъатлыкъ этерикди... Жыйырма жыл мындан алда Москва шахарда къабарты-малкъар литература бла санатны кёрмючю болгъан эди. Ол кюнлени биринде бизни «Халкъла шуёхлугъу» («Дружба на-

родов») деген журналны бир жыйылыууна чакъыргъан эдиле. Анда Къайсын манга былай сорду: «Орус тилге кѣчюрюлюп, басмада чыкъмагъан назмунг бармыды? Ярослав Смеляковха кѣргюзтюр эдик». Айтхылыкъ орус поэт Ярослав Смеляков ол заманда бу журналны поэзия бѣлюмюню таматасы эди. Мен Къайсыннга биз Москвагъа атланырны аллында мени жети назмуму журналда чыгъарлыкъбыз деп билдирген хапарларын айтдым. Назмуларымы Смеляков жаратханын, ала журналны июнь китабында чыгъарыкъларын билгенден сора, Къайсын мени таза да кѣлю бла алгъышлады. Жыйылыудан сора ол мени Ярослав Васильевич Смеляковну кеси бла энчи танышдырды. «Ма ол сиз назмуларын басмаларыкъ жаш буду», – деди ол. Смеляков манга кесини кѣп болмай чыкъгъан бир назму китабын да анда берген эди, къол салып. Ол китап ючюн да мен Къайсыннга ыразы эдим. Редакциядан кетерге деп тебирегенибизде, Къайсын дагъыда былай соргъан эди: «Ярослав Васильевич, эркин этсегиз, мен Зуберни юсюнден бир-эки сѣз жазар эдим журналыгъызда... Тамбладан оздурмай, жазып келирме...» Кертиси бла да, ол мени юсюмден сѣзюн кече гостиницада жазып чыкъгъан эди. Мени назмуларым да ол сѣзю аумасында басмаланнган эдиле.

Аны дагъыда аллай бир иги иши эсиме тюшеди. Бир кезиуде мен Шота Руставелини «Къаплан тери кийген батырын» кѣчюрген эдим, он жылны ичинде. Алай ол къол жазмам, мени бу сураглау кѣчюрмем китап басмада тургъанлы да аллай бир а бола болур эди. Бу халгъа Къайсын менден аз жарсып болмагъанын кеч билген эдим. Бир жол Москвадан телевидения бла къыралны уллу поэтлери назму окъуй келип, сѣз Къулийланы Къайсыннга жетгенде, ол алгъа назмусун окъур орунуна: «Билемисиз, багъалы жолдашла! Мени жерлешлерим, жаш поэтле, таулу поэт Салих Гуртуев бла къабартылы поэт Зубер Тхагазитов Шота Руставелини «Къаплан тери кийген батырын» ана тиллерине кѣчюргендиле!» – деп, ѳз назмусун андан сора окъугъан эди. Дагъыда бир жол а, Ибрагим Бабаев бла манга, къол жазмаларыгъызны Москваны китап басмаларына нек бермейсиз деп, урушханы эсимдеди. «Редакторла кеслери келип элтгинчи турсагъыз, кѣп сакъларыкъсыз. Назмула хазыр эселе, манга келтиригиз, мен кесим элтирме», – деген эди ол. Экинчи кюн кеси тыш къыраладан бирине атланып тургъанына да къарамай, къол жазмаларыбызны алып кетген эди. Бизни биринчи китапларыбыз Москвада аны сѣзю бла чыкъгъан эдиле...

Бу мен айта келген затланы сагъынмай: «Да аны не сейирлиги барды, – деп къояргъа да боллукъду, – уллу поэт кесини кичи къалам къарындашларына болушады», – деп... Алай Къайсынны къатында, жыл санларын алып айтханда, аны бла тенг, андан тамата окъуна жазыуучула бар эдиле ансы, уллу-гитче дей билмеген...

Къулийланы Къайсын окъургъа сюйген кѣп поэт болгъанды. Алай аны Пушкиннге къошханы уа жокъ эди. «Мен жашауда кѣп къыйылыкъ сынагъанма. Алай къыйын кюнюмде Пушкинни окъуп, эс табып болгъанма...», – деген эди ол бирде. Республикабызны халкъ поэти

Къулийланны Къайсынны биз 6 июньда 1985 жылда асырагъанбыз. Ол кюн мен, биз барыбыз да жаныбыз кибик кѳрген поэтибиз Къайсынны къабырыны аллында сюелип, нек эсе да ол кеси жанындан суйген Пушкинни бла Лермонтовну эсиме тюшюрген эдим: «Бюгюн Пушкинни туугъан кюнюдю, жауун да Мартыновну огъу Лермонтовну жыкыгъан ачы сагъатдача жауады». Пушкинни туугъан кюню Къайсынны асырагъан кюн болуп чыкыгъаны сагъыш этдиреди. Бу бушуулу сагъыш тынчлыкъ бермей, мен ол кюнню кечесинде окъуна «Поэзияны тирлиги» деп, назму жазгъан эдим...

Къулийланы Къайсын бизни ѳз къыралыбызны угъай эсенг, тыш къыралланы да кѳбюсюн къыдырып чыкыгъан поэт эди. Алай ол, совет литератураны келечисича, узакъ Парижде болсун, Югославияда, Польшада болсун, къайда да Минги тауну, Чегем тарны, аны биргесине ишлеп жашагъан таулуланы унутмай, дайым кѳз аллында тутханлай айланнганды. Бюгюн кибик эсимдеди, бир жыл мен анга: «Къалай барып къайтдын?» – деп соргъанымда (ол кѳп болмай Франциядан къайтхан эди). Къайсын бираз тынгылап, сабыр айтхан эди: «Билемисе, Зубер, тюшюмде къуруда Чегем кѳрюннгенлей айланганма...» Не узакъ, къыйын жол да аны туугъан жеринден айыралмазлыгына былайда мен энтта да бир тюшоннген эдим. Туугъан жерден поэтни жалаанда ѳлюм айырыргъа болады. Мени Къайсыннга аталгъан назмуларымдан бири «Жер бла жерни жашы» деген назму поэт ол сорууума этген жууапха кѳре жазылгъан эди... Мен аны кѳп назмусун къабарты тилге да кѳчюргенме. Поэзияны аллында ол мени да борчум эди... Ким биледи, мен Къайсынны назмуларын ѳз ана тилимде энчи китап этип чыгъарыргъа да болурма, алай поэт кеси ол китабын энди бир заманда да кѳрмезлиги жарсытады.

Керти да уллу поэт дуниядан кетсе, биз аны сагъышлары, жюрек жарсыуу, къууанчы да чыгъармаларында жашарыкъдыла деп, кесибизни жапсарыргъа кюрешибиз. Насыпха, тюзю да алайды. Уллу поэтни кесинден эсе, аны сѳзю кѳп жашайды... Болсада анда жапсарыу азды... Алай мен аны да игиге санайма. Алыкъа бизни тауларыбызгъа Къайсынны кѳзюнден кѳрюп, кѳпле къарарыкъдыла, айтхылыкъ поэтни назмуларын окъуп, туугъан жерни кѳпле тансыкъларыкъдыла. Мен да бу бѳлек назмуну анга атап, андан жазгъанма.

Поэзияны тирлиги

Сен Пушкинни алай
сюе эдинг, алай
Да хар сѳзюнг элтип
турду мени анга.
Санга бу жашаудан,
деу Пушкинден къайсы
Бийик болгъанларын
биялмадым, Къайсын.

Дагъыда бир акъыл
сёзюнг къалды эде:
«Поэзия жашар
жерде, поэт ёлсе!»
Къалай сую эдинг
бу жашауну,
къалай.
Тот болмазын жерде
Пушкин тутхан къалам...
Аны суюмеклигин
палах жели кесген
Кюнню жюрегинге
сыйындырдынг кесинг..
Сен быйыл да аны
назму байрамына
Хазыр эдинг, туруп,
Россейге барыргъа...
Алай, не медет,
деу Пушкинни туугъан
Кюню сени ахыр
кюнюнг болду тауда...
Да бюгюн дуанга
келген халкъ, Чегемде
Бушуу-бушман болуп,
къарап къалды жерге...
Сен суююучю шаптал
бутақчыкъны кёрюп,
Къабырынга къарап,
толду мени кёлюм.
Мудахдыла мында
терек ауанала,
Сени бушууунгу
этген кибик ала.
Баула да бир къара
булутлагъа кирип,
Турадыла, санга
шургу этген кибик.
Минги тау да къар
кийгенчады анда
Жилямайды – угъай,
жашы ёлген ата!..
Жаланда кёк жиляй
турады туурада,
Жан аурутхан кибик,
бушуу кёп таулагъа!

Кёз ачдырыр кибик,
сёз ким айтсын бизге,
Ариу сёз да кетди
кесинг бла бирге...
Жаланда тынгылап
турадыла мында
Давид, Кешокъ, Назар,
Расул, Чингиз – мудах.
Дагъыда къаяла
кибик деу кишиле
Турадыла шумсуз
болуп бу киршиде.
Москвадан, Дондан
келген адамланы
Да не айтхын – бушуу
Бюкгенди аланы...
Бары да – досларынг,
ууахтыгъа мадар
Жогъун билип, андан
шумсуздула, мудах.
Заман артха къайтып
кёрген инсан къайда?
Къайта да сюеле
турмаз аугъан къая!..
Алай сени чамсыз
къалай болсун жерде?
Пушкин туугъан кюн нек
кёмдю сени Чегем?..
Айхай, келир, кетер
ууахтысын адам
Кеси айтыр изим
жокъду, айхай, къайдам!
Ол оноуну къадар
кеси эте эсе,
Пушкин туугъан кюн бош
кетген болмазса сен!
Кеси жерге кирип,
кюйю жерде къалгъан
Пушкин кибик поэт
эдинг, Къули Къайсын...

Сени сюрдю жеринг

Сабанчыны жашы –
Сен, сабаннга чыкыгъан

Кибик, чыкъдынг жашау
Жолгъа
эрттен чыкъда.

Алай сени сюрдю
Жеринг
жюрек эди:
Хар бир айтхан сёзюнг
Анда
жибек ийди!

Сен жырладынг
бийик
Эди сени жырынг,
Мен да, аны билип,
Айтдым къайгъы сырын.

Жиляйдыла Чегем
Чучхулары санга...
Кёз ачмадым жерде
Мен жан салгъан суугъа!..

Алыча бутакъчыкъ

Жашил шаптал бутакъ
алып келдим санга –
Аны сенлей суюген
жогъун билип, сыйлап.
Кёлюм толуп, ичим
да къычырыкъ эте,
Къарайма обанга
халкъ жюрюген элде.
Бу акъ чакъгъан бутакъчыкъны
сен къолумдан
Аллыкъ кибик, сен шош узалып
къабырдан,
Кёп сюелдим сени
аллынгда тынгылап,
Алай сен ташайып
кетдинг чарс туманнга.
«Бу акъ бутакъчыкъны
келтиргенинг ючюм
Сау бол! Алай къайда
аны алып кючюм?»

Алай кесинг салсанг
 бутақчыккыны жалан
Таш кьол аязыма,
 алыр эди жылыу! –
Жаланда жилигъан
 иш этме аллымда»,–
Дегенча кёрюндюнг
 манга да алайда...

Жер бла жерни жашы

Аны кюню чууакъ
 болсун, не кюз кирши,
Жери бла ушакъ
 этип турду кеси.
Кёк тенгизде жоюзюн
 кёз аллында жалан
Жылгы суу турду –
 Къулийланы шаудан.
Къайда болса да ол, аны кёз аллында
Шаптал терек, чагып, биздеча агъарды.
Минги тау да бийик,
 бийик къаяланы
Патчахлары кибик,
 турду къарагъанлай.
Ол тау бла ушакъ этди,
 къабыргъасын
Сылай кетип, анга
 айта бар къайгъысын.
Кесича жаралы
 ташха да олтуруп,
Ол кёп сагъыш этди,
 назму жаза туруп.
Ким биледи, алай
 андан эсе алгъын
Кязим да олтургъан
 болур, баям, анга.
Ким биледи, Къайсын бла
 Кязим бирге
Келген да болурла
 ма бу ташха бирде...
Да жер бла жерни жашы –
 Къайсын... Алай

Елюм да бар... Елюм –
алагъа не? ... Угъай! ...
Къоз терекни ары,
бери урады жел...
Къайсын бла ушакъ
эте турады жер! –
Алай аны эшитир
мадар бизге – къайда?!
Къайда мадар,
къадар?!

Къайсын кетгенден сора...

Бу биз мудах къарап тургъан
Терезени аллында
Олтургъанса...
санга туура
Эди хар зат алайдан...
Аладан эслеучю эдинг
Сен бизни,
биз да – сени...
Энди ол жер мудах этип
Тургъаны болду сейир...
Бу дуняда шо не сыйлы
Жер да бош къала эсе,
Сора, аллай бир кёл салып,
Къалай ишлей эдинг сен?!
Жарыкъ терезе
къарангы
Кёрюндю бизге сенсиз,
Жюреклерибиз къайгъылы
Болдула
акъыл сёзсюз! ...
Биз –
бир юйню сабийлери,
Аталарына келген
Кибик,
алай келдик бери,
Поэт кетмез дей кёлден...
Алай юйде бизге керти
Хапарны «бош» жер айтды:
Тамата кетгенди... Кетгенди,
Энди къайтмаз ол
артха ...

Поэтни юйю

Чегем чучхур ...
 угъай!
 Поэт
Назмусун айтхан ауаз
Эшитилди юйден,
 көгет
Ийис этерча арбаз...
Бир
 жарсыуну жырын айтып,
Кюйген кибики болду ол,
Бир
 кьюуанчны тангы атып
Келген кибики болду ол...
Бирде
 юйню тьюбю кетип,
Чынгыл болду да кьалды,
Бир
 юй башны ачды кёкге,
Чууакъ болду да кьалды...
Чегем суугъа кьарай кетип,
Фикир этдим ташада:
Мында
 юйню башы –
 кёкден,
Тьюбю –
 кьадау ташладан! ...
Мында
 чучхур чачылгъаны –
Кечени бла тангны
Бойсунмагъан атышлары
Болуп кьалгъанды тарда.
Чегем чучхурну тауушу
Андан айтады манга
Таулу поэтни тауушлукъ
Назму ауазын
 мында!
Андан кьарайма чынгылдан –
О, кьалай теренди
 хакъ!
Къайсын жазгъан хор жыллада
Ма андан тёзгенди халкъ! ...
Энди бу кьар тау башлагъа
Тёгюлген кюнню кёрюп,

Мени ол кюн туушунда
Жарыса эди кёлюм...
Алай ол кюнден ариу кёрдюм
«Жаралы ташны»
жууукъ ...
Тюпсюз юйге андан кирдим ...
Кёгю чексизди
чууакъ! ...

БАБАЛАНЫ Ибрагим кёчюргенди

ШАУАЛАНЫ Хасан

Мен газетибизни бла «Минги-Тау» журналыбызны редакцияларында ишлегенли алтмыш жыл бола турады. Андан бери жазылган затларымда кесим кереклиге санаганларымы саклаганлай турганма. Аланы бир къауумларын жыйышдырып, «Жылла» деген ат бла энчи китап этип да чыгарганма 2006 жылда.

1990 жылда Къулийланы Къайсыннга Ленинчи саугъа берилгени бла байламлы 8-чи июньда Къайсын атлы проспекте Къурулушчуланы маданият юйлеринде (бусагъатда «Профсоюзланы культура двореци») болган къууанчны юсюнден этген жазууларым сакланган блокнотум табылганына чексиз къуандым. Аланы бир кесегин «Коммунизмге жол» газетде басмалаган эдим. Бюгюн аны журналыбызга толусунлай чыгарабыз. Жаш тёлю билсин ол жылланы хапарларын.

ПОЭЗИЯБЫЗНЫ АЛТЫН ТЕРЕГИ

КъМАССР-ни халкъ поэти, СССР-ни эм РСФСР-ни Къырал саугъаларыны лауреаты Къули Къайсыннга Ленинчи саугъа берилгенине аталган къууанчдан.

Нальчикде

Анга хар ким да, иги таныган, хазна танымаган да: «Бизни Къайсын», – дейдиле. Ала ол уллу поэтни поэзиясына, адамлыгына баш уруудан, аны аты бла ёхтемлениуден эрикмейдиле. Къайсынны поэзиясы жамауатны жюрегине жылыу берген кюч болганын а халкъ, артыгыракъда бу кюнледе, къатлап-къатлап айтады. Алай «Бизни Къайсын, жаралы ташыча, кесини поэзиясыны кюзгюсюдю», – деп, Чингиз Айт-

матов айтханлай, уллу поэтибизни жазгъанлары жашауну бла ёлюмню поэзиясы болгъаныны юсюнден энчи белгилеген литераторлагъа бла алимлеге уа кёбюрёк тюбейбиз. Къайсын, ёз халкъыны атындан сёлеше, поэзиясында заманны сур жолларын, адамны къан тамырларыны ичи бла кюйдюрюп ётген бушуулу ишлерин да бек теренден суратлайды. Алай а жаланда керти поэзия болургъа боллукъду. Къайсыннга Ленинчи саугъа берилгени бла байламлы къууанчлы ингирледе ол оюмла терк-терк эшитиледиле.

* * *

1990 жылда, 8-чи июнда ингирликде Нальчикде Къули Къайсын атлы проспекте Къурулушчуланы культура дворецини къатына бек кёп адам жыйылады. Алайгъа республиканы оноучулары да келедиле. Ол санда КПСС-ни обкомуну экинчи секретары Зумакулланы Борис, КъМАССР-ни Баш Советини Президиумуну Председателини биринчи заместители Чабдарланы Борис, партияны обкомуну секретарьлары В. Г. Захарченко, В.Къ. Сохов, ёлюмлерини таматарлары Ю.Х. Шурдумов, Чочайланы Магомет, республиканы Министрлерини Советини эм министерстволаны бла ведомстволаны жууаплы къуллукъчулары бар эдиле.

Сагъат алтыны жарымы болгъанлай, Нальчик шахар Советни исполкомуну таматасы В. Х. Сижажев къысха сёз бла Къайсыннга эсгерте салынырыкъ жерде орнатылгъан ташны жабыуун алыугъа аталгъан къууанчлы митингни ачады.

Ызы бла республиканы Жазычуларыны союзуну правленини секретары Тёппеланы А., жазычула Б. Черемисин, Къагъыйланы Н. (Къарачай-Черкес автоном областьдан), корейлилени Нальчикде культура араларыны келечиси Л. Пак сёлешгендиле. Ала Къайсынны поэзиясына, адамлыгъына уллу багъа биче, былайда аны эсгертемесин орнатыргъа деп этилген оноуну тюзлюгюн энчи чертгендиле. Къули Къайсыннга Ленинчи саугъа берилгени бла битеу жыйылгъанланы къызыу алгъышлагъандыла.

Ара шахарны оноучулары болжаллы халда салынган ташны юсюне жабылып тургъан жабыуну ачадыла. Ташда быллай жазыула бар эдиле: «Былайда малкъар халкъны айтхылыкъ поэти Къулийланы Къайсыннга эсгерте салынырыкъды».

Сора битеу халкъ Къурулушчуланы культура дворецине жыйылады. Анда, адам асыры кёпден, олтурургъа жер тапмай, ёрге сюелип тургъанла да бар эдиле. Къабарты-Малкъарны оноучулары, белгили жазычуланы къаууму, алимле бирси республикаладан, областьладан, крайладан келген къонакъла президиумгъа чыгъадыла.

Къулийланы Къайсыннга Ленинчи саугъа берилгенине аталгъан къууанчлы жыйылыуну КъМАССР-ни Жазычуларыны союзуну правленини таматасы Зубер Тхагазитов ачады эм сёз КПСС-ни обкомуну

экинчи секретары Зумакъулланы Борисге бериледи. Ол поэтни жашаууну, чыгъармачылыкъ ишини юсюнден тынгылы айтханды.

Юг Осетиядан келген къонакъ, филология илмуланы доктору, поэт Нафи Джусойты кесини сёзюн былай башлагъанды:

– Бизни Къайсыннга тансыкълыгыбыз кетмейди.

Ол кесини тенглерины, шуёхларыны, танышларыны жюреклеринде халаллыгын, огъурлулугъун къойгъанды. Къайсын адам бла саламлашхан заманында окъуна, бети огъурлулукъдан толуп къалыучу эди. Ол, тюз да саламлашып башлагъанлай: «Ассалам алейкум!» - демей къоймагъанды. Бюгюн мен да анга: «Ассалам алейкум, Къайсын!» - дейме.

Къайсы бирибиз да, Къайсынны атын жюрегибизде сакълар ючюн, шуёхлукъну, тенгликни бек къагы жюрютюрге керекбиз. Къайсынны осуятын жалан ол заманда толтураллыкъбыз.

Бир жыл ол да, мен да ара шахарда «Москва» къонакъ юйде жашай эдик. Къайсын тышына чыгъып кетеди да, кёп туруп къайтады, ачыуланып, къаны бузулуп.

– Не болгъанды? – деп сорама Къайсыннга.

– Кет, анасы бергенни тёксюн! Эки поэт, сёз болуп, иги кесекден бери сёлешмей айлана эдиле да, аланы жарашдырыр умут этгенме да, бирлери: «Ол мени жаныма бек тийгенди, аллай затны кишиге кечмеучюме», – деп, аякъ тиреп, мени тилегими толтурургъа унамай къойгъанды. Ол не тукъум поэтди, адамгъа кечгинлик бере билмеген?! – деди.

Бизни Къайсын хар игиликге, огъурлулукъгъа къууанганды. Алай кир ниетли, эссиз сёз айтхан адамла бла уа шуёх болалмагъанды.

Ахырында Къайсыннга Ленинчи саугъа берилгени бла барыгъызны да жюрегимден алгъышлайма! Сора бу ариу юйню аллындагъы майданда халкъ поэтге эспертме салынырыгъына да бек къууанганамы билдиреме.

Аны ызындан поэт Гуртуланы Салих сёлешгенди.

– Къули Къайсыннга Ленинчи саугъа берилгинчи, узакъ жол жюрге тюшгенди. Ол бу саугъагъа кёп кере кёргюзтюлгенди. Кёбюсюнде Къайсын Ленинчи саугъадан кесини хатасындан къуру къалгъанлай тургъанды, – дегенди Салих. – Юлгюге, 1964 жылда Ленинчи саугъагъа Къайсын да, К. Симонов да кёргюзтюледиле. Къайсын, Симоновха жол къояр акъылда, заявление жазады. Арта белгили болгъаныча, Константин Симонов да тюз алай этеди. Тилеп юрешгенликге, Къайсын заявениясын артха алыргъа унамайды. Сора Къайсынны ол китабын СССР-ни Къырал саугъасына кёргюзтедиле эм Къайсыннга ол саугъа бериледи.

Бюгюн Къайсын сау болса эди, бу уллу саугъа бизни халкъыбызгъа берилгеннге санар эди.

Къырым татарлыланы Ташкентде чыкъгъан «Жулдуз» деген журналларыны редакторуну экинчиси, поэт Черкес-Али Ахмедов жыйылгъанлагъа алгъыш сёзюн кеси тилинде айтады.

– Къайсын агъа, уллу кишилиги, адамлыгы да болгъан, фахмусун сау дуня билген поэт эди, – дейди ол. – Малкъар да, татар да кѣчгюнчюлюкню азабын сынагъан халкъладыла. Къадарыбыз бир кибикди. Аны себепли сизге жерлешлерим деп айтыргъа эркинме. Мен бери келгенли, хар кырдык, хар терекни бутагы, хар таш кесиме ышаргъан суннганлай турама. Нальчикде Ленин атлы проспект бла бара тургъанымлай, таулуланы сѣлешгенлерин эшитгенме да, кесими Бахча-Сарайгъа тюшюп къалгъан суннганма. Таулу къызланы да Бахча-Сарайда жашагъан къызлагъа ушатханма.

Бизни туугъан жерибизден кѣчюргенлеринде, Къайсын Симферопольда госпитальда жатып болады. Аны айтханым, ол мени халкъыма этилген зорлукъну, артыкълыкъны кеси кѣзю бла кѣргенди. Ол кюнню поэт кѣлю толуп эгерип болгъанды. Мен Къайсынны дунягъа жаратхан жерге баш урама...

Ахырында Ахмедов Къули Къайсыннга аталгъан назмусун татар тилде окъугъанды.

Къууанчлы жыйылыуну аты бла къыралны кѣп жерлеринден алгъышлау телеграммала келгендиле. Аланы Зубер Тхагазитов окъугъанды. Телеграммаланы, РСФСР-ни халкъ депутатларыны биринчи съездине къатышханлары себепли, бусагъатда Москвада тургъан В. М. Кокков – КПСС-ни Къабарты-Малкъар обкомуну биринчи секретары, М. Ш. Мамхегов – КъМАССР-ни Министрлерини Советини Председатели, жазычула, Ленинчи саугъаны лауреатары Чингиз Айтматов, Расул Гамзатов, КъМАССР-ни халкъ поэти Алим Кешоков, Арменияны къырал университетини ректору С. Амбарцумян, ингушлу жазычу Саид Чахкиев, СССР-ни Илмула академиясыны член-корреспонденти, Социалист Урунууну Жигити, СССР-ни халкъ депутаты Залийханланы Михаил эм башхала жибергендиле. Ала бу къууанчлы жыйылыугъа къатышыргъа онг тапмагъанларын жарсып билдиргендиле.

Къабарты-Малкъарны комсомолуну саугъасыны лауреаты поэт Борис Кайгермазов кесини сѣзюнде былай айтханды:

– Биз насыплы адамлабыз, – Къайсын бла сѣлеширге, кенгеширге, аны бла жолоучу болургъа да онг тапханлайтургъанбыз. Бюгюн мен анга къырал, халкъ берген багъадан уллу багъа бичаллыкъ туююлме. Башда айтхан оюмуну энтта да къайтарыргъа сюеме: Къайсынча поэтибиз болгъаны ючюн, биз барыбыз да бек насыплыбыз.

Ростовчу поэт Даниил Долинский: «Бюгюн Къайсын бизге тынгылап тургъан сунама, – деген оюм бла башлайды кеси сѣзюн. – Мен не заманда да аны адамлыгына баш ургъанлай келеме. Аллай фахмулу адам кесин поэтге бир заманда да санамагъанды. «Биз бош, назму къууаргъа кюрешген адамлабыз», – деп къоюучу эди Къайсын. Малкъар халкъны акъылманы эди ол. Былайда Къайсынны атын жюрютген проспект бла ары-бери озгъанла, уллу поэтге энди салынырыкъ эсгертмеге къарап, аны солугъанына, жүрек тебиюуне тынгыларла...»

СССР-ни халкъ депутаты Къарачай-Черкес автоном областьда «Родина» колхозну таматасы Хачирланы Исмайыл, жыйылыуда сёз алып, былай айтханды:

– Бюгюн Къабарты-Малкъарны жеринде бек уллу къууанч барады, Къайсыннга Ленинчи саугъа берилгени бла барыгъызны да жюрегими теренинден алгъышлайма! Аны атына тийишли болгъанлай туругъуз. Къайсын барыбызны да поэтибизди. Ол халкъыны жашаууну къыйынлыгъыны, зауукълугъуну, адетлерини, төрелерини юслеринден битеу дуниягъа хапар айтханды.

Уммайланы Мухажирге бла Кабард Кардановха Совет Союзну Жигити деген атла аталгъанлары бла да къызыу алгъышлайма!

Трибунагъа ингушлу поэт Гирихан Гагиев чыгъады.

– Не бек кюресем да, бюгюн мен, Къайсыннга тийишли болурча, ариу сёз табаллыкъ туююлме, – дейди ол. – Къайсын бизни республиканы жазычулары бла уллу шуёхлукъ, тенглик жюрютгенди.

Бир кезиуде жалгъан дау бла мени ырбыннга тыйып тургъан эдиле. Аллай къыйын заманымда да манга билеклик Къайсын этген эди. Андан сора да, Къайсынны чыгъармалары манга болушханлай, жол кёргюзтгенлей турадыла. Анам ёлгенде сынагъан къыйынлыгъымы ёмюрде да унутурукъ туююлме. Алай айтханыма айып этмегиз, кече, кюн да кёзлерим, жюрегим да жиягъанлай тура эдиле. Аллай кезиуюмде Къайсынны китабы къолума тюшеди. Анда бу уллу поэтни анасына атагъан назмуларын окъугъанымда, кесиме бир кесек сабырлыкъ алама, ичими кюйгени сынтылыракъ болады. Къайсын ол назмуларын мени анамы юсюнден жазгъан сунган эдим.

Сёз Биринчи Чегемде 1-чи номерли орта школну директору Х. Л. Апажевге бериледи.

– Мен, Чегем райондан келген адамланы атларындан, бизни жерлешибизге, Къайсыннга быллай уллу намыс бергенигиз ючюн, жюрегимден ыспас этеме, – дейди ол. – Кесигиз билгенликден, Къайсынны поэзиясы миллет ышанладан, адамлыкъ шартладан байды. Аны чыгъармалары, халкъ жашагъан къадар бирде, жашагъанлай турлукъдула. Халкъ а ёмюрлюкдю.

– Быйылгъы жаз башы бизни республикагъа кёп къууанч келтиргенди, – дегенди белгили малкъар жазыучу, Къайсыннга аталгъан къууанч ингирлени, жыйылыулары бардырыу жаны бла къуралгъан комиссияны председатели Залийханланы Жанакъайыт. – Апрель айда Къайсыннга «Адам. Къанатлы. Терек» деген назмула жыйымдыгъы ючюн Ленинчи саугъа берилгенди. Уммайланы Мухажирге бла Кабард Кардановха (анасы – таулу тиширыу), Уллу Ата журт урушда этген кишиликлери ючюн, май айда Совет Союзну Жигити деген ат аталгъанды. Биз аллай фахмулу адамларыбыз бла ёхтемленебиз.

Андан арысында Залийхан улу Къайсынны чыгъармачылыкъ ишини эм жашау жолуну юсюнден оюмлу да, къыйматлы да сёз айтханды.

Философия илмуланы доктору, профессор Эфендиланы Салих кесини сёзюнде Индияны алгыннгы премьер-министри Индира Ганди, уруша кыжау бек кючлю сёзюнде, Къайсынны поэзиясына таяннганын энчи белгилегенди.

– Къайсын малкъар халкъны намысы, оюму, эси болгъанлай къалыкъды, – дегенди Салих. – Къайсын битеу халкъланы келю бла суюгенди. Хар баргъан жеринде огъурлулукъну бек ахшы ызын кыойганды. Дунияда жашагъан къадарыбыз бирде, Къайсын бизге кюн сайын керек болгъанлай турлукъду.

Къайсын бизге таза ниет байлыкъ кыойганды. Аны жарыкъ сыфаты ёмюрден ахыргъа биргебизге жашарыкъды. Къайсынны чыгъармачылыкъ эм жашау жолу барыбызны да тюз ниетлиликге, огъурлулукъга, тенгликге, шуёхлукъга юйретгенлей жашарыкъдыла.

Эфенди улу Къайсынны юсюнден кёп да, тынгылы да айтханды. Ахырында ол, Къурулушчуланы культура дворецине Къули Къайсынны атын атаргъа деп, оюмум билдиргенди. Аны айтханына халкъ жарыкъ кыар бла тубегенди.

Нальчикде Къурулушчуланы культура дворецинде Къайсыннга аталгъан кыуанчлы жыйылыу узакъга созулгъан концерт бла бошалгъанды. Аны музыка театрны артисти Наршауланы Ш. бардырганды. Ол Боташланы Иссаны «Мени жерими жулдузу» деген (поэма Къайсыннга аталгъанды) чыгъармасындан юзюкню орус тилде окъуганды.

Концертде РСФСР-ни халкъ артисти Наталья Гасташева, Музыка театрны солисти Валерий Кайцуков, РСФСР-ни сыйлы артисти Таукенланы Галина, КъМАССР-ни сыйлы артистлери Гергъокъланы Тамара, Жанатайланы Исмайыл, агромелиоратив институтну устазлары Малкъондуланы Идрис эм башхала жырлагъандыла. РСФСР-ни сыйлы артисти М. Расторгуев, Къулийланы Элизат айтхылы поэтибизни иги кесек назмусун кёллеринден окъугандыла.

Бу кыуанчха келгенле «Балкария» кырал фольклор-этнография ансамбльни тепсеулерин бютюнда бек жаратхандыла. Ала, жарыкъ кыарсла уруп, ансамбльни артистлерин кёпге дери сахнадан жибермей тургъандыла.

Биринчи Чегемде

Тогузунчу июнда Къайсыннга аталгъан кыуанч Биринчи Чегемде поэтни юйюне-музейинде эсгертмесине гюлле салыудан башланганды.

Эртгенликден окъуна Къайсынны юйюне-музейине баргъан орам адамдан, машинадан да топпа-толу эди. Адамла элтген гюл кысымланы да саны жокъ. Сагъат онну жарымы болгъанлай, халкъ арбазгъа киреди. Ары сыйынмагъанла машиналаны, хуналаны башларына минип кыарайдыла поэтни эсгертмесини кыатында кыуанчлы митингни барыу халына.

Митингни КПСС-ни Чегем райкомуну биринчи секретары Жанатайлары Салим ачады эм сёзю халкъ депутатлары район Советини таматасы А. М. Шаваевха береди. Ол Къулийлары Къайсыннга Ленинчи саугъа берилгенине аталган къууанчны битеу республика этгенин энчи белгилегенди. Бу Къабарты-Малкъарны, битеу да кёп миллетли совет литератураны къууанчы болганын айтханды.

Аны ызындан поэт Даниил Долинский, бизни республикада жашаган корейлилени культура араларыны келечиси Л. Пак сёлешгендиле. Л. Пак музейге Къайсынны къумачда ишленген бир ариу суратын саугъага бергенди.

Къайсынны иги таныган партияны, урунуу да ветераны Ахкёбеклары Исхакъ кесини сёзонде халкъ суюноп тынгыларча шартланы айтханды.

– Бек алгъа, – дегенди ол, – бююн бери, бизни къууанчыбызгъа келгенлеге жүрек ыразылыгъымы билдиреме. Къайсыннга бу саугъа эрттерек, кеси сау заманда берилрге керек эди. Къайсынны аты, фахмулу поэт къадарында, халкъгъа бек эрттеден белгилиди.

1941 жылны ноябрь айын эсимден бирда кетермейме. Ол заманда мен Москвада разведшколада окъуй эдим. Бир кюн бизни Къызыл Аскерни Ара юйюне элтедиле. Алгъадан айтадыла анда литератураны байрамы боллугъун. Бизден сора да, анда бек кёп адам бар эди. Бир заманда сахнада дунягъа атлары айтылган поэтле, жазыучула кёрюнедиле. Ол санда Твардовский, Симонов, Оренбург, Фадеев да бар эдиле. Аланы араларында Къайсынны да эслейме. Юсюнде да – гимнастёркасы. Аны кёзлерини жанганларына, санларыны къымылдаганларына сейир-тамаша этмей къарамаз эдинг.

Ийнаныгъыз манга, Къайсын назмуларын окъуп бошагъанында, битеу ары жыйылганла, жазыучула, поэтле кеслери да ёрге туруп къарс ургъан эдиле.

Ингир бошалганлай, Къайсыннга тюбейме. Къучакълашабыз, халпарлашабыз. Аны бу ингирге къатышыргъа фронтдан чакъыргъанларын да билдим...

Биринчи Чегемде болган митингге КПСС-ни Къабарты-Малкъар обкомуну экинчи секретары Зумакуллары Борис, идеология бёлюмюню таматасы Ю. Х. Шурдумов, республиканы Министрлерини Советини Председателини экинчиси А. Т. Туркинов эм башха жууаплы партия, совет къуллукъчула къатышхандыла.

* * *

Тёбен Чегемни орта школу Къайсынны атын жүрютеди. Аны окъуучулары, устазлары, элни жамауатыны келечилери анда Къулий улуна аталган митингге иги хазырланып тюбегендиле. Сабийле омакъ кийинип эдиле, школну атлауучларыны башында стол, микрофон да орнатылып. Тёбен чегемлиле къонакълагъа туз-гыржын бла, ачыкъ жүрек бла тюбейдиле. Урушну, урунуу да ветераны, элде ветеранлары со-

ветини таматасы Жанкишиланы Хасан бир къауум жылы сёз айтхандан сора, къонакъланы акъсакъалларына, Нафи Джусойтыгъа, уллу гоппан бла бир бозаны узатады.

– Бу школдан Къайсынча адамла энтта да кёп чыкъсынла, – деп, алгъыш этеди ол да.

Аны ызындан алгъышны Даниил Долинский этеди. Ингушлу поэт Гирихан Гагиев а: «Къайсын адамланы бир бирни сюерге, бир бирге билек болургъа юйретгенди. Аны ол игилиги хар заманда да жүреклекрибизде жашасын!» – дегенди.

Къайсын атлы школну директору Хочуланы Л. М. къонакълагъа кёп ыспас, бюсюреу сёз айтханды.

– Багъалы эллилерим, – дегенди ол, – бюгюн бизде уллу байрамды, – Къайсын кеси кёзю бла кёралмагъан китабы, «Адам. Къанатлы. Терек» деген назмула жыйымдыгъы, Ленинчи саугъагъа тийишли болгъанды. Ол китапны Къайсын осуят халда жазгъанды. Анда жашауну, ёлюмню, туугъан жерни, ананы, сабийни, эрттенликни, къанатлыны, тауланы юслеринден бир заманда да мутхузланмазлыкъ тизгинле бардыла.

Кёпню кёрген, кёп къыйынлыкъланы хорлай келген поэт кесини жашауу халкъны жашауу болгъанын билгенди. Къайсын халкъланы ол – уллу, бу – гитче деп айырмагъанды. Алагъа бирча намыс бергенди. Бюгюн чеченлиле, ингушлула, аварлыла, азербайджанлыла, эрменлиле, къабартлыла, эбизеле да анга «бизни Къайсын» деп, ма аны ючюна айтадыла. Алгъынча, бюгюн-бюгече да Къайсыннга намыс этгенлей тургъан адамлагъа жаныбыз къурман болсун!

Тёбен Чегемде тюбешиуде дагъыда кёпле сёлешгендиле. Ала Къайсыннга Ленинчи саугъа берилгенине бек къууангандарын, уллу поэтибиз чынтты халкъ адамы болуучусун, аны сыфаты бюгюн да кёзлерине кёрюннгенлей, ауазы эшитилгенлей тургъанын кёллери кётюрюлюп айтхандыла. Сёз ючюн, урушну, урунуу ветераны Бепайланы Юсюп: «Бюгюн Къайсын бизни арабызда болмагъанына жарсыйбыз, – дегенди. – Алай аны аты дайымда биргебизгеди. Къайсынны чыгъармачылыкъ ишине быллай уллу багъа кечирек бичилди эсе да, тюзлюк хорлагъанына къууангандан, башыбыз кёкге жетгенча болдукъ. Бек сау болугъуз, бюгюн бери, Къайсынны ёсдюрген таулагъа, къонакъгъа келгенле...»

Габоланы Аслан Тёбен Чегемни школунда Къайсын бла бир классда окъугъанды. Ол кесини тенгин кёлю тола эсгергенди.

– Къайсын уллу адам боллугъу сабийлигинден окъуна белгили эди, – дейди Аслан. – Бусагъатда мында окъугъан школчула Къайсынча даражагъа жетсинле.

Митингде КъМАССР-ни Жазыучуларыны союзуну правленини таматасы Зубер Тхагазитов Къайсынны «Ананы кёзлери» деген назмусун къабарты тилде (ол аны кеси кёчюргенди) окъугъанды.

Школчула Къайсынны назмуларын малкъар, орус тилледе кёллеринден айтхандыла, жырла жырлагъандыла.

Бери Къайсыннга аталгъан къууанчны этерге келгенле орта школну экинчи этажында поэтни музейи бла шагъырей болгъандыла. Кертиди, школну директору: «Биз мында, Къайсыннга атап, энчи мюйюш къурагъанбыз», – деп айтхан эди. Алай ол тюрлю-тюрлю суратладан, жазуладан алай байды, анга тынгылы жарашдырылгъан музейди дерге керекбиз. Нальчикден, республиканы башха шахарларындан, эллеринден эм тышындан келген къонакъланы барысы да бу музейни къураугъа къыйын салгъанланы барысына да уллу ыспас эттендиле. Нафи Джусойты, Даниил Долинский эм башхала музейни сыйлы китабына кеслерини жүрек сёзлерин жазгъандыла...

Поэтни туугъан элинде

Къонакъла Огъары Чегемге атланадыла. «Чегем чучхурлары», «Эрирей» деген ансамбльле, аланы Чегем чучхурлада алларын тыйып, концерт кёргюзтедиле. Къонакъла Эл-Тюбюне тюш бола жетедиле. Туугъанлы да мында жашагъанла Малкъарукъ къаланы къатында майданчыкъгъа ныгъышха жыйылычудула. Алайчыкъны атына да Ныгъыш деп атап къойгъандыла. 1977 жылда Къайсынны 60-жыллыгъын белгилерге келген кюнюбюздеча, бу жол да алайда кёп жылланы ичинде халкъгъа къуллукъ этип тургъан узун шинтикде тизгин олтуруп тургъан жыл санлары келген адамлагъа тюбейбиз. Аланы араларында, къууанчха къарар муратда, Булунгудан тигелегенле да бардыла. Бу элни алгъыннгы эм бусагъатдагъы жашауундан кёпню билген Баштакъланы Юсюп манга ныгъышда олтургъан адамланы атларын жаздырады. Ма ала, ёмюрлерин колхоз иште ашыра келгенле: Мызыланы Малик, Этезланы Мажит, Макытланы Магомет, Сарбашланы Нуху, Къулийланы Якуб, Макытланы Муталип, Жабелланы Аныуар, Жаникаланы Хамзат. Ала Къайсыннга быллай уллу саугъа берилгенине жүреклеринден къууанганларын айтадыла. Жазуучула бла суратха тюшедиле.

Уруш аллы жыллада бу элде 107 юйюр болгъанды, адам саны уа 343-ге жетгенди. Мында колхозну аты «Эл-Тюбю» эди, элни аты уа Огъары Чегем. Нек эсе да бусагъатда элни ол атын алай кёп адам айтмайды Эл-Тюбю деп къоядыла. Насыпха, бу ариу элни уруш, кёчгюнчюлюк да жокъ этип къоялмагъандыла. Уллу Ата журт урушха 107 адам кетген эди да, аладан душман бла сермешледе 85-чи жоулгъанды. Бусагъатда мында 61 юйюрге 272 адам жашайды. Бир игилик, Къайсын туугъан юй бюгюнлюкде да оюлмай сакъланады. Аны ал къабыргъасында, эшигини къатында: «КъМАССР-ни халкъ поэти, СССР-ни эм РСФСР-ни Къырал саугъаларыны лауреаты Къулийланы Къайсын 1917 жылда, 1-чи ноябрде бу юйде туугъанды», – деп жазылыпды. Алай ол юйню бюгюннюгю халына къарап, жарсымагъан адам болмады, Къайсын дуниядан кетген кюнден бери айтылады поэтни туугъан юйюн тынгылы жарашдырып, анда музей къуаргъа деп. Районну оноучуларындан аз эшитмегенбиз ол ишни мычымай тамамларыкъбыз дегенлерин. Болсада ала да терк-

терк алышынадыла, халкъ межгитге жюриюгенча жюриюрге тийишли бу сыйлы юй да тозурагъандан-тозурай барады.

Партияны Совет райкомуну биринчи секретары Туменланы Мурадин озгъан шабат кюн, анда митингге къатыша, Къайсын туугъан юйню эндиге дери бу халда тутханлары бир затха да ушамагъан ишди дегенди, районну оноучу къуллукъчуларына кезиу-кезиу къарап. Ким биледи, аллай сёзледен оюм этер эселе уа.

Поэтге Ленинчи саугъа берилгени бла байламлы, митинг Ныгъышда бардырылгъанды. Кёпле жыйылыу Къайсын туугъан юйню арбазында бардырылыргъа керек эди дегенлерин тюзге санайма. Митингни Булунгуда орта школну директору Акъайланы М. О. ачханды эм къонакълагъа алгъыш сёзюн айтханды.

Андан сора миллет кийимле кийип келген школчула къонакълагъа концерт кёрюзтгендиле, назмула, жырла да айтхандыла. Алагъа къарай, тынгылай, Къайсынны 60-жыллыгъын байрамлагъан заманыбызда, мында школчула поэтни назмуларын орус тилде окъугъанларында, Чингиз Айтматов ёз тилигизни нек басынчакълайсыз деген тырманы эсиме тюшдю. Школчула бу жол да программаларыны асламысын орус тилде жарашдыргъандыла. Тюзюн айтыргъа керекбиз, сау болсунла, хазырланган а бек иги этгендиле.

КъМАССР-ни халкъ поэти, РСФСР-ни М. Горький атлы Къырал саугъасыны лауреаты Зумакъулланы Танзиля ол кюн былай айтхан эди:

– Къайсында адамлыкъ уллу эди. Ол кесине аманлыкъ этгенлеге окъуна аманлыкъ этмегенди. Къайсын адاملаны суйгенди, адамла да ма аны ючюн суйгендиле аны.

Михаил ДУДИН

КЪАЙСЫННА ЖАЗЫЛГЪАН КЪАГЪЫТ

Тансыкъ болгъанма Чегемге,
Къайсын, сени тау элинге.
Анда Жылгы сууу келген
Тиклеге, жербаш юйюнге.

Жерге кийик тери жайып,
Сагъыш этербиз да анда,
Озгъан заман къайтыр, жанып,
Келир келлик боран – алдан ...

Файгъамбарны къол керегин
Ёкюл этгенча насыпха,
Къойчу таякны кийирдик
Биз экибиз да назмугъа.

Къойгъа керек эсе кырдык,
Чынар аума – кюн арада,
Биз сёз кютдюк тауда, къырда,
Жулдуз кютгенча аламда.

Артда жулдуз сюрюулени
Сюре келирбиз да бирде,
Ёмюрленича, сёзлени
Бирге къошарбыз биз бирге.

Кенг Россейни кёк тангларын,
Чал Кавказны акъ тауларын
Сыйындырырча бир сёзге,
Къадар изми берди бизге.

Биз бир жерни, бир жарсыуну
Эки жашы киби, алай
Кёре турурбуз жашауну,
Алгъа барыр ючюн, алгъа.

Хар сёзюбюз сау дунияны
Тутар ючюн кёз туурада,
Ойнар ючюн ол Жылгыда,
Чабакъ киби ай жарыкъда.

Бабаланы Ибрагим кёчюргенди

Магомед АХМЕДОВ

РАЗМЫШЛЕНИЯ С КАЙСЫНОМ КУЛИЕВЫМ

1

Когда я думаю о Балкарии, о земле «раненого камня» Кайсына Кулиева – неповторимого и великого поэта Кавказа и мира, передо мной встает Чегем и Чегемские водопады, горы и скалы, суровая нежность и нежная суровость родины поэта.

И меня согревает высокое слово «тавлу» – горцы, так себя называют балкарцы, и мы, аварцы, себя называем «маарулал», т. е. горцы. Горы и горцы. И в Балкарии и в Дагестане святое понятие, ведь выше гор могут быть только горцы. Слышу я далекий голос Киплинга: «Ты у горца спро-

си, свободного горца спроси, зачем он живет среди гор». Горы и горцы. Горе и горцы. Небо и горцы. Вершины и низины. Теснины и ущелья. Родники и ручьи. Водопады и слезы. Народ и его судьба. Смысловыми и духовными красками этих понятий создан поэтический и человеческий портрет Кайсына Кулиева:

Был пахарем, солдатом и поэтом,
Я столько видел горя, столько бед.
Что кажется порой: на свете этом
Уже я прожил десять тысяч лет.

Меня работа ждет и манят дали,
Я столько строк еще не дописал,
Что кажется порою: не вчера ли
Я на коленях матери играл.

Кайсын Кулиев был поэтом свободным, вольным, величавым и поэтому, человек и его человеческое достоинство, были важны для него больше всего. «Большие поэты как-то похожи на большие реки, которые текут и текут, длинен их путь до моря, но они не скудеют. Вот так же не скудеет родник поэзии больших поэтов». Так сказал Кайсын. Просто. Ясно. По-человечески понятно.

А в стихах выдохнул:

Не был я сильнее других людей,
Был не более других я грешен.
О, судьба, меня ты пожалей,
Не оставь меня в дороге пешим.

Не провел я в праздности ни дня,
Карандаш ружью предпочитаю.
Злое горе не карай меня,
Иль будь добрей, меня карая.

...Кто бы ни был я, я – человек,
Сколько бы ни жил, – я прожил мало.
Пощади меня, тяжелый снег,
Не щадящего людей обвала.

Друг Кайсына и Расула замечательный литовский поэт Эдуардас Межелайтис заметил: «Писатель в первую очередь должен познать себя, открывать самому себе собственную личность – не извне, а изнутри. И чем глубже поэт проанализирует свою душу, чем глубже проникает в нее, тем сложнее и в то же время интереснее станет он для других людей, тем большую получит возможность больше жить».

Для Кайсына Кулиева познание себя было познанием его родины Балкарии. Он, прежде всего, поэт Родины. И сердце, и душа, и мысли Кайсына стали сутью его народа. Стихия стихов Кайсына Кулиева – это бессмертный портрет его Родины.

Читая Кулиева, мы слышим и видим шум мельницы в горах, снегопад, мелодию родника и музыка горской речушки, дыхание аробщика, бег горной тропинки, песню мальчика, едущего на ослике, полет птицы между скал, орлиный клекот на вершинах, печаль одинокого дерева, по склонам кочующие тучи, клинок рядом с розой, гроздь винограда в предчувствии вина, руки горца, превращенные в мозоли, а рядом с ними раненые камни, похожие на руки горца, кизилковый отсвет вдали, старики, ведущие беседу, пахари, бредущие за плугом, громы и молнии в горах.

Кайсын Кулиев знает язык неба и земли, животных и птиц, деревьев и кустов, гор и скал, родников и рек. Он ведет с ними вечную беседу, он говорит с родиной на языке родины: «Человек. Птица. Дерево», – так назвал он последнюю книгу:

Трава на земле, на небе звезда,
Как хорошо вам, просторы мои.
Бредут чабаны, несутся стада,
Как хорошо вам, о горы мои.

Снега на вершинах, на склонах леса,
Как ты спокойна, родная земля.
На шкуры арбузов ложится роса,
Как хорошо вам, бахчи и поля.

Снега на горах, за горами – гроза,
И я благодарен своей судьбе.
Как хорошо Вам, мои глаза,
Сердце мое, как спокойно тебе.

«По стихам поэта проходят задумчивые тропинки родной земли». Так сказал Кайсын.

2

Балкарский народ, породивший великого поэта Кайсына Кулиева, увидел на своем веку много бед, горести, печали. Одно изгнание с родной земли может озлобить народ, сделать его жестоким и нетерпеливым к другим народам, а Балкария, балкарский народ, его великий поэт Кайсын Кулиев вышли из этой исторической несправедливости к миру добрыми, чистыми, честными, хранителями человечности, любви, дружбы, чести и совести, исполненными небесного света, земного добра и звездной высоты.

Поэтому по вековым морщинам скал, гор, камней Балкарии текут святые слезы поэта Кайсына Кулиева, превращаясь в живую воду высокой и неповторимой поэзии:

Снег идет,
Как он шел при моем отце,
Снег идет,
Как он шел для отца в Чегеме.
Снег идет,
И, глазами следя снегопад.
Наконец-то вчитываюсь я пристально в Лорку.

Снег идет
Над орешинной и алычой,
Как в тот день,
Когда шел я из леса домой
И с чинаровым хвостом ослик за мной.
Снег идет,
Снег идет,
И, следя снегопад,
Наконец-то я вслушаюсь в Шопена.

Снег идет,
Над орешинной и алычой,
Снег идет,
Снег идет,
Снег идет,
Белый – белый.

Стихи, не боюсь сказать, гениальные. В этом «Снег идет» слышится такая музыка слов, души, сердца, что кажется в одном снегопаде тысячи снегов, разных времен, разных стран, разных эпох. Вдох и выдох поэта стал здесь такой гармонией вечности, красоты и мига.

Читая такие стихи, чувствуешь дыхание вечности и вечность таланта. Именно такая поэзия – чудо, достойная восхищения, после чтения, которой тебе кажется, что ты заново родился и поражен, как ребенок, увидевший мир впервые.

«Художник, – сказал поэт Леонид Мартынов, – для того и приходит в мир, чтобы увидеть мир заново и поделиться с людьми увиденным». А любимый поэт Кайсына Гарсия Лорка заметил: «Миссия у поэта одна – одушевить, дарить душу. Поэзия не может быть темной, потому как поэзия – проста и светла. Поэзия не терпит равнодушия. Равнодушные – престол сатаны». Проста и светла и неравнодушна поэзия Кайсына Кулиева, он видит мир и мир видит его, волшебство, созданное в его стихах незабываемо, как сказка детства, как колыбельная песня. Счастлив народ, у которого был и есть такой поэт, как Кайсын Кулиев.

Кайсын Кулиев прежде всего нам дорог тонкостью души и чистотою мудрого горского сердца, красками слов он рисует портрет времени, эмоциональность и темперамент делают стихи поэта полными жизни. По своей творческой сути и человеческой судьбе Кайсын Кулиев поэт трагический, но и трагедия у него обретает черты оптимизма и веры в настоящее и будущее его народа и родины, а прошлое остается зеркалом, где отражается не только память боли и страданий, но и великая любовь ко всему живому по-настоящему отражена в этом же зеркале. Стихи К.Кулиева таинственны и торжественны, они созвучны состоянию души человека и человечества. В этом его сила. В этом его неповторимость:

Я не могу сказать: «Мне все равно,
Что будет в мире после нас творится!»
За кладбищем, где тлеть мне суждено,
Пусть сад цветет и поле колосится.

Ты, мир, меня жалел не больно всех,
Когда уйду, других жалей и радуй.
Пусть дождь идет, и пусть шумит орех
Листою за кладбищенской оградой

Я не скажу: «Пусть мир летит с основ,
Когда я буду истлевать в могиле!»
Из мира уходя, подобных слов
Ни мой отец, ни мать не говорили.

Это не стихотворение, а маленькая повесть, где соблюдены все лучшие черты балкарского народа и его поэта Кайсына Кулиева.

«Чтобы лучше понять страну, необходимо читать ее поэтов», – писал Кайсын. «Чтобы понять Кайсына надо любить Балкарию и побывать в Чегеме», – добавлю я.

Мне о многом рассказали раненые камни Балкарии, симфония красоты Чегемских водопадов звучит во мне многие годы, во дворе дома старого Чегема осталось мое сердце, над могилой поэта в новом Чегеме стоял я, как сын над могилой отца, чувствуя боль памяти и память боли в день ухода поэта Кавказа и Дагестана, Балкарии и России Кайсына Кулиева.

Много лет тому назад я писал: «Стихи Кайсына Кулиева молитвенны и искренни, он пишет, как дышит, по ритму его стихов можно узнать биение его сердца и боль его души.

Стихи его обнажены, как нервы, но рядом с этим, как лекарь, стоит родная многострадальная Кабардино-Балкария, где идет снег и дождь, где поэт ведет вечную беседу с Чегемом, горами, ранеными камнями, деревьями, скалами, реками, веками, вершинами, долинами, цветами, полями, лугами, землею и небесами.

Чувство Родины – самое святое чувство у Кайсына Кулиева. Кайсын, как и его родина Кабардино-Балкария, через горе и страдание стал лучше, добрее и выше. В этом его счастье. Вряд ли в мировой литературе еще кто-нибудь повторит такое волшебную симфонию гор, снега, дождя, земли, неба, поэзии, музыки слова, таланта и вдохновения».

И сегодня это повторяю. Поэтому и написаны эти стихи.

ПАМЯТИ КАЙСЫНА КУЛИЕВА

Я вижу Кайсына – поэта судьбы,
Что родину нежно к груди прижимая,
Идет по планете, от края до края,
Минуя годов верстовые столбы.

А слезы его на балкарских камнях,
Как будто цветы, расцветают повсюду,
И радостно людям от этого чуда,
И слово их греет сильнее огня.

Поэтом он был этих раненых скал
И этих камней, здесь чернеющих немо,
Поэтому сердцем Балкарии стал,
Которое бьется в груди у Чегема.

Когда в роковой тот и горестный год
В безжалостные азиатские степи
Был изгнан его невинный народ,
Он следом летел за ним преданней тени

Настигла его эта весть на войне,
Но после раненья он вновь шел в атаку,
Под сенью отеческой красного флага,
Не ведавшего о народной «вине».

Когда отгремела война, наконец,
В Москве разрешили остаться поэту,
Но с родиной изгнанной раны и беды,
Кайсын разделил, как терновый венец.

– Я должен быть рядом, – он кратко сказал,
Себя добровольно отправив в изгнание,
Почёту он честь предпочёл и страданье,
Чтоб людям смотреть, не мигая, в глаза.

Я был в его сакле отцовской не раз
И видел очаг, где незримые слезы,
Застыли, как льдинки в лихие морозы,
А он все равно для него не погас.

Кайсын был поэтом вершин и небес,
Он и его книги читали запоем,
Балкария, сын твой родился героем,
Хотя никогда он в герои не лез.

Не зря же ему написал Пастернак
О праве его на земле «быть поэтом» –
Его он не в пыльных обрел кабинетах,
А там, где до смерти один только шаг.

Он – радость и горе балкарской земли,
Слеза и улыбка родного Чегема,
Недаром на скалах его проросли
Цветами Кайсына стихи и поэмы.

Когда я в Чегем приезжаю опять,
Привычно ладони к лицу прижимая,
Я строки его, как молитву, читаю,
Вдыхая незримую их благодать.

Тебе лишь молился я, мой Дагестан,
Тебе неизменно был преданным сыном,
Но, как пред тобой, на колени я встал
В Балкарии перед великим Кайсыном.

*Перевод с аварского
М. Ахмедовой-Колюбакиной*

ОТАРЛАНЫ Керим

УНУТАЛМАЗБЫЗ

Къулийланы Къайсыннга

Ким билсин, урушдан сау чыгъып, ырахат
Дунияда жашаргъа иш тюшсе бизге, –
Бюгюн жүреклени кюйдюрген кеп зат
Унутулургъа болурла. Эсибизге

Тюшмезге да болур къайсы окъ, къайда
Жетип, уруш жолда бизни жыкыгъаны,
Шаугютюбюзню кюйдюре, къалайдан
Тийип, окъ къалайыбыздан чыкыгъаны.

Не уа, бу окъ жаралы кёксюл жазла
Унтулмай турурламы, не билейим?
Алай, къызыу къумда къоя къан ызла,
Бизге: «Сиз жашар ючюн мен ёлейим!» –

Деп, ол душман дотла аллына таукел
Баргъанланы унталмазбыз ёмюрде...
Уруш тюзде ёллом къутургады жел,
Бизни сау къоймазгъа кюреше жерде.

1942

ГУРТУЛАНЫ Берт

КЪАЙСЫННЫ АУАЗЫ

Мен Къулийланы Къайсынны 1936 жылда таныгъан эдим. Ол Москвада оккуп, Луначарский атлы театр институтну фахмулу студентлеринден бири болуп, Нальчикге къайтхан эди. Ол жыллада мен а Къабарты-Малкъарны Жазыучуларыны союзуну правленини таматасы эдим. Жаш жазыучула жазгъан затларын манга келтириучю эдиле. Мен а, жазыучу негерлерими да къатыма жыйып, жангы жазылгъан затлагъа къараучу эдим.

Жазыучулукъ ишни бирча бардыра эдик, жангы назмуланы да бирге сюзюучю эдик. Игиге иги, аманнга аман деп, ачыкъ айта, кезбау этиу

жокъ. Ачыкъ сёз ючюн бир бирге кёлкълды этиу да жокъ: даулаш да бара, юйрениу да бара. Арабызда шуёхлукъ а бузулмай эди. Халкъ айтыуда жюриогенича: «Бирликде – тирлик» – деп къоя эдик. Не бек даулашсакъ да, арада нёгерликни атмай тургъанбыз.

Бирде бизге жаш поэт, Къулийланы Къайсын жазгъан назмуларын да биргесине алып, тенглери бла ойнай-кюле келди. Биз аны назмуларын сюзерге башладыкъ.

Ол кесини назмуларын окъуйду, биз а, мен, Отарланы Керим, Залийханланы Жанакъайыт, Кациланы Хабу дагъыда бир белек поэт Къайсынны назмуларына тынгылайбыз. Ол назмуларын алай окъуй эди: хар сёзю къулагъынга ариу эштиледи, хар затны юсюне къарап тургъанча, шарт сыфатлап кёргюзтеди.

Ол назмуларын окъуп бошагъандан сора, тюрлю-тюрлю соруула, даулашла башланадыла. Ким алай, ким былай дейди. Болсада аны назмуларыны юсюнден, не тилини не да суратлау халларыны юсюнден бир киши да къыйыкъ сёз айталмады. Сёз манга жетди. Мен а бармагъымы да Къайсын таба узатып: «Жашла, малкъар поэзияда мени алышындырлыкъ ма бу поэтди!» – дегеними поэт нёгерлерим ма бюгюн да унутмайдыла. Жашла кюлген да этген эдиле, алай мен а жангылмагъан эдим. Аны кертилигин заман кёргюзтдю.

Къайсынны фахмулу поэт боллугъун ол кюнледе окъуна билген эдик. «Балтаны ал урушуна кёре – арт урушу» деп, бурунгулу таулула андан айтхан болурла.

Кюнден-кюннге биргебизге ишлей, Къайсын кесибизден бирибиз болады. Жангы назму сюзсек да, жыйылыулада назму окъусакъ да – Къайсын бизни арабызда. Жангы назмула жазады. Бир белек жылдан сора уа аны «Салам, эрттенлик!» деген китабы чыгъады. Ол да бизни арабызда сюзюлюп ётген китап эди. Алай бла 1940 жылда жаш поэтни биринчи китабы басмаланады. Ол китап окъуучуланы къолларына тюшгенлей, Къайсынны аты малкъар поэтлени арасында махтау бла айтылып башлайды.

1941 жылда Уллу Ата журт уруш башланады. Кеси кибик кёплеча Къайсын да аскерге кетеди. Ол Къызыл Аскерни тизгинлеринде Ата журтубузну душманы бла уруш эте, жанын-къанын аямай кюрешеди. Алгъа парашют аскерчи болады, ызы бла уа фронт газетге корреспондент болуп, борчун айыпсыз толтурады. Ол жазгъан затла фронт газетледе басмаланадыла.

Къайсын урушдан туугъан элине келгенде уа не кеси миллетин, не кеси адамларын тапмайды. Халкъда айтыу керти эсе, ол иесиз айлана тургъан таулу эшекге жолугъады. «Къыйынлы, энди мында къалгъан жалаңда сенмисе?» – деп, кёлю тола, эшекни боюнундан къучакълайды. Тёгерекге къарайды да, не тауча эшитилген сёз жокъ не да таулу юйюню ожагъындан чыкыгъан тютюн жокъ. Саулай да тыпыр къуруп тургъанын

көреді. Сууукъ ташха чөгюп, бир ауукъгъа турады. Сора, сурай кетип, малкъар халкъны Орта Азиягъа хор бла кечюрюлгенин биледи.

Не этерик эди? «Халкъ бла болгъан – байдамлыкъ» деп сөз барды. Халкъын излерге тюшеди. Хор бла кечюрюлген таулу халкъны Къазах-станны бла Къыргъызстанны аулакъларына кечюрюлгенин биледи. Сурай кетип, кесини ахлуларын Фрунзе шахарда табады. Ары келеди. Анда кеси да къыргъыз жазыучула бла шагъырей болады. Аланы Жазыучуларыны союзунда ишлегенле, артыгъыракъда Аалы Токъомбаев, Жомарт Бокенбаев, Къасымалы Баялинов, ала бла бирге ишлеген Елена Орловская да кыйын болумгъа тюшген малкъарлы жаш поэтге уллу болушлукъ этген эдиле. Къайсын да къыргъызлы жазыучулары: Тюгелбай Садыкбековну дагъыда башхаланы чыгъармаларын орус тилге кечюреді. Къыргъызлы жазыучула бла бирге барып, окъуучула бла тюбешиуледе кесини назмуларын орусча да, къыргъызча да окъуй эди. Алай бла, Къайсын, анда кесине иш тапханы себепли, чыгъармачылыкъ ишин да бардыра турду.

КПСС-ни XX-чы съездини оноуу бла тюзлюк жерине къайтып, бизни халкъыбызгъа кесини жерине къайтыргъа эркинлик берилгенден сора уа, битеу да халкъыбыз бла бирча, аудан ычхыннган бул-бул кибики, халкъ поэтибиз Къайсын да къанат керди, къууанды. Малкъар литератураны жангыдан аягъы юсюне салыргъа къадалды. Бирер жерде буюгъуп тургъан жазыучуларыбызны, поэтлерибизни изледи, тапды. Сора, эрляй, малкъар тилде китап чыгъарыуну къолгъа алды. Алай бла, 13 жылны тыйылып тургъан ана литературабызгъа жангы атлам алдырды. Къарачай-Малкъар поэзия китабы «Жашауубузну байрагъы» чыккъанда, биз бек къууаннган эдик. Ол китапны чыгъарыугъа Керим, Жанакъайыт да себеп болгъандыла. Алай башчылыкъ а Къайсында эди. Къайсын къыргъыз Жазыучулары союзунда ишлей эди. Оноу а анда этилген эди.

Ма ол кюнледен бери да Къайсын бизни суратлау литературабызны алгъа ышырыуда биринчи болгъанлай тургъанды. Ол жаш жазыучулагъа да дайым болушуучу эди. Бюгюн Къайсынны школунда юйреннген факмулу жазыучуларыбыз бизни къууандырадыла. Алай Къайсынны поэзиясы уа малкъар халкъны атын битеу дуниягъа да белгили этгенди.

Къайсын кеп жылланы СССР-ни Баш Советине депутат болгъанды. Анга «Жаралы таш» китабы ючюн Россейни М. Горький атлы Къырал саугъасы, «Жер китабы» ючюн а СССР-ни Къырал саугъасы берилгендиле. Республикабызда «Халкъ поэт» деген ат да биринчи анга аталгъан эди. Ленинчи премияны берилгени къууанчы уа барыгъызны да эсигиздеди.

Къайсынны китаплары ана тилинде да, орус тилде да, башха-башха къыралланы тиллеринде да кеслерини сыйлы жерлерин тапхандыла. Аны аты бла мемориал музей къуралгъанды. Анга сыйлы эсгерте са-

лыннганды. Алай барысындан да сыйлы да, уллу да эсгертме уа аны халкъы суйген китапларыдыла.

Айтхылыкъ поэт ёлюп кетген эсе да, аны аты, аны халкълагъа къойгъан поэзиясы ёлюмсюздю. Аны сыфаты кёз юсюбюздеди. Аны ауазы къулагъыбызгъа эшитилгенлей турады. Ол ёмюрледе да унутул-мазлыкъ поэтибизди.

31.10.1992 ж.

СЮЙЮНЧЛАНЫ Азамат

КЪАЙСЫННЫ ЮЙЮНДЕ

Къайсынны юйюне келдик,
Келгенча сау заманында,
Бурунча ол чыкъды бизге,
Чыкъды Чегем аузуна,
Чыкъды Чегем аузуна.

Чыкъды Чегем аузуна,
Ол кесини арбазына,
Тынгыладыкъ жырларына,
Сау заманында жазылгъан
Аны сейир ауазына.

Салам алейкум, закий поэт,
Игиликле юйюгюзге!
Ышар бурунча, къууанч эт
Сен да бизни биргебизге,
Сен да бизни биргебизге.

Ол сен суйген тейри къылыч
Чегем тарны къучакъласын,
Бурун кибик сен эт алгъыш,
Туугъан журтунг тынгыласын,
Битеу дуня ууаз алсын.

КЪАЙСЫННЫ КЪАРАЧАЙДА КЪОЗ ТЕРЕГИ

Къайсын келди Къарачайгъа,
Мен анга къонакъбай болдум,
Аны санадым огъургъа,
Ол жыл мен артыкъ бай болдум.

Терек орнатдым бачхамда
Келген кьонакьны сыйына,
Бийик ёсдю, кюнню тарта,
Ол таянып тамырына.

Энди Къайсынны кьоз тереги,
Бюртюк этип, чапыракъ жайып,
Иесича чомарт кёллю,
Шынжыр битед хар жыл сайын.

Кенг жайылып бутакълары,
Кёлекеси салкьын ата,
Шабырдайла чапыракълары,
Кьонакъ кирик хапар айта.

Къайсынны тереги ийеди
Тийребизге кьоншулукъла,
Жолоучугъа да береди
Тигим-юлюш болушлукъгъа.

Къайсынны кьозу абадан,
Жумушакъ жукъа къабугъу,
Жилик кирик, татлы жауу
Жюрекlege дары-дарман.

Жарыкъ кюнню алады ол
Хар кюн сайын кьучагъына,
Чибин, кьурт да кьонмайдыла
Аны жашил чапырагъына.

Роберт РОЖДЕСТВЕНСКИЙ

ГОЛОД

Кайсыну Кулиеву

Метелью ошарашен город.
Дома – в сугробах,
будто в мыле...
Я голодаю.
Это –
голод
на то,
что происходит в мире.

Мир
кажется большим и ушлым.
А мне его сенсаций
мало!

И для меня
газета утром –
как героин
для наркомана.
Я голодаю,
голодаю,
барахтаюсь в журнальной снеди.
Спешу.
Внимаю клокотанью
событий
на моей планете.
От войн
до сбора земляники,
от спорта
мне слаще
запаха шашлычных.
Не понимаю.
Понимаю.
Приветствую.
И осуждаю.
Смиряюсь.
Голову ломаю.
И голодаю,
голодаю.
То важным занят,
то – мурою.
Дышу.
Найти себя
пытаюсь.

И голодаю.
И порою
пустыми слухами питаюсь.
Вот возмутился, поперхнулся...

Но если даже в снах
витаю,
мне снится, будто я проснулся
и голодаю,
голодаю.

Аркадий КАЙДАНОВ

О ЛЮДЯХ И МОНУМЕНТАХ

Не могу привыкнуть к памятникам людей, которых знал лично.

С годами их все больше. Уж не говорю о мемориальных досках с барельефами, где вроде бы узнаваемы черты лица, но с тем, кого встречал на улицах, с кем разговаривал, смеялся, иногда даже сиживал за общим столом – ничего общего.

Эпоха Большого Стиля для скульпторов не прошла бесследно. За монументальностью и величием, за героической осанкой и устремленностью в светлое будущее где-то пропал человек. Живой. Из плоти и крови. Со своими сомнениями и тревогами. Со своими интонациями и шутками. Тот, которого знал. Чье рукопожатие помнит ладонь. А для племени «младого, незнакомого» он и будет таким – памятником, барельефом, главой в учебнике.

...Вторая половина семидесятых. Возле касс «Аэрофлота» на проспекте Ленина встретил Кайсына Шуваевича Кулиева.

– Далеко летишь, мальчик? – кивнул он на билет у меня в руках, – Хочешь показать в толстых журналах свои стихи? Ну, зайди сегодня к вечеру ко мне в Союз – я кое-что передам московским друзьям...

Союз писателей Кабардино-Балкарии располагался на улице Пушкина, занимая первый этаж научно-исследовательского института. Крошечный кабинет Кайсына был заперт. В коридорах ни души. Из-за неплотно прикрытой двери конференц-зала доносились вдохновенные голоса – шло какое-то собрание республиканских письменников. Не дожидаться Кулиева нельзя – ведь он хотел что-то через меня передать в Москву.

С изумлением прислушался к голосам ораторов – они крыли Кайсына! Глыбу! Классика! Небожителя! Того, кто многих из них породил, если считать рождением получение красной корочки члена Союза писателей СССР! Суть претензий сводилась к тому, что Кулиев, заняв вершину литературного Олимпа, не позволяет остальным примоститься рядом, что он единолично купается в солнечных лучах славы, тогда как не худо бы разделить ее по рабоче-крестьянской справедливости: «всем сестрам – по серьгам». Экспрессивное словечко «офигеть» в те годы еще не вошло в употребление, а его посконный синоним, крутившийся в моем пораженном мозгу, и сегодня запикивается даже в передачах «Камеди Клуб»...

– А, ты уже пришел... Давно ждешь?.. – вышедший первым из конференц-зала Кайсын Кулиев был по обыкновению улыбчив.

Видимо, обратив внимание на мою ошарашенность, усмехнулся:

– Ну, кто я? – Кайсын уничижительно отмерил большим пальцем край ногтя своего мизинца, – И кто они!.. – он воздел глаза и руки к горным высям, куда по всей видимости и не пускал жаждущих позагорать в лучах вожделенной славы.

Открывая дверь кабинета, Кулиев не сразу попал ключом в замочную скважину – все-таки ему наверняка было больно и по-человечески обидно.

– Я вот что хотел дать тебе в Москву...

Он долго искал что-то в бумагах, потом в ящиках письменного стола. Наконец, откуда-то из вороха листов извлек несколько маленьких конвертиков, подписанных его размашистым почерком:

– Будешь в редакциях – передай вот это, а то всякое бывает... Могут обидеть... Литература дело жестокое...

Кайсын своеобразно и симпатично произносил – «латаратура». Произносил с нежностью и теплотой, словно говорил о любимой женщине.

В конвертики, адресованные главным редакторам самых известных журналов, были вложены избыточно щедрые рекомендации, коих ни тогда, ни теперь я не заслуживал и не заслуживаю.

Это – Кайсын.

Откровенно говоря, его письма я по двум причинам так и не передал адресатам: жаль было расставаться со столь замечательными автографами Кулиева и не хотелось проникать на страницы журналов, используя чью бы то ни было протекцию.

– Все идет так, как надо, мой юный друг, но не всегда так быстро, как хочется...

Запомнившаяся фраза Кайсына, целомудренно никогда не называвшего себя поэтом – только стихотворцем или литератором, – ни разу в жизни не заставила усомниться в ее непогрешимой прозорливости.

Годы – субстанция летучая и быстроиспаряющаяся.

Мужественно приняв неравный бой со смертельным недугом, ушел из жизни Кайсын. В стране бурлили и клокотали перемены. Союз писателей СССР еще хранил остатки бывшего державного могущества. Кажется, пару раз я даже успел сподобиться быть делегатом его съездов. Или один из них был съездом Союза писателей России? Не помню потому, что даже кончик носа не совал в залы съездовских заседаний – в Москве мне всегда хватало более интересных занятий. Между тем, на календарях уже мельтешили девяностые. Самое их начало. Уже было можно все.

...Заполночь вернувшись в гостиницу, томимый жаждою отнюдь не духовной, пошел по номерам земляков, дабы узнать, что судьбоносного принес очередной прогулянный мною день съезда. Обнаружил всю делегацию бурно пирующей по случаю залучения в гости Феликса Чуева-секретаря правления Союза, неплохого, в сущности, мужика, никакого

поэта, истового почитателя усатого Генералиссимуса и космонавтов. Упертая приверженность Сталину во времена его повсеместной хулы вызывала к Чуеву даже какое-то уважение – человек не желал поступаться принципами.

С бокалом в руке, задрав свитер, Феликс демонстрировал компании брючный ремень:

– Это подарок Вячеслава Михайловича Молотова! Его личная вещь!..

– Потрясающе!.. Феликс Иванович, вы должны обязательно об этом написать!.. Это история!..

Делегаты писательского съезда от четырехжды орденоносной Кабардино-Балкарии восторгались наперебой. Кто-то даже пытался прикоснуться к раритету. Внезапно Чуев встал и, чеканя слова, произнес:

– Предлагаю тост за Иосифа Виссарионовича Сталина! Пьем стоя!

И присутствующие выпили. В едином порыве. Стоя. И колесный перестук сталинских товарняков 1944 года, лишивших Родины их семьи, не был слышен за рюмочным перезвоном. К тому времени экспрессивное словечко «офигеть» уже стало обиходным. Другого, для описания своего состояния, подобрать не в силах.

... Так о чем это я? Ах, да, о памятниках!

Ну, на фоне памятника Кулиеву пламенно и горячо выступается и некоторым участникам того ниспровергавшего Кайсына собрания, и тем, кто не поперхнулся здравницей Сталину в прокуренном номере московской гостиницы.

Все идет так, как надо, Кайсын Шуваевич?

Не отвечает мудрый Кайсын.

Не хочет отвечать.

СОЗАЙЛАНЫ Ахмат

КЪАЙСЫН

Къайсын аламгъа
Айтханды сёзюн,
Къыйынлыкъланы
Барына тёзюп.

Жарыта келип,
Алай ёчюлдю,
Сыйлы атын а
Халкъы кётюрдю.

Сёзю тирликча
Аны ёсалгъан,
Ташны жарасын
Ол сау эталгъан,

Къайсын ишледи.
Халкъ ийнагъыча.
Хар айтханына
Жер ийнанырча.

Адамлыгъы къуш
Болуп учалгъан,
Фахмусу Минги
Таугъа ушагъан,

Акъылман деп халкъ
Анга айтып турду.
Ол а, тирменчи
Кибик, огъурлу.

Гиртчи халкъыны
Ол жыры болгъан,
Къайры барса да,
Малкъардан толгъан,

Къайсын жашады,
Халкъны бирича,
Халкъы уа аны
Сюйдю мингница.

Жерини бетин
Къууатлы этген,
Халкъыны атын
Дуниягъа элтген

Миллетге кесин
Юлешип алай,
Къайсын къалады,
Къалады саулай.

Хасан ТХАЗЕПЛОВ

ЖЫР

Къули Къайсыннга

Ахыр жырым, сен жүрекдеми
туугъанса,
Ёзге, сен туугъанмыса къуш уяда?
Манга тынчлыкъ бермей, чыдатмай тургъанса,
Уч, энди, сен къуш болуп кенг дуниягъа!

Уч, энди, санга мен саулукъ тилерикме,
Жүрек жылыуум, умутум да – сенде,
Сени инжинича жыйгъанма дерикме,
Не бал чибин бал жыйгъанлай ёзенде.

Санга тынгылай, зауукълу
жукълагъанма,
Анам башымы сылагъанча эртте.
Чегем кёгюнде сени кёп жокълагъанма,
Тургъанса жүрек къайгъымы эрите.

Тургъанса, манга насыпха деп
туугъанча,
Узакъ жолладан келтире суйюнчю.
Къайдады, кетипми къалгъанды,
туманча,
Ол мен уяла-уяла суйюучю?

Чегем толкъунла, сиз алып кетдигизми
Сабийлигимиз узакъгъа, узакъгъа?..
Ах, тенглерим, тенгле! Айып этдигизми,
Жеталмагъанма, къолуму узата?

Сизни ёмюрге жукълатып къойдуламы
Душман окълары ол къанлы тюзледе?
Насып юлюшном тургъанда къойнумда
да,
Къыйын кюн сизни изледим, изледим.

Кёкде уа, алгъынча, барады булут да,
Алгъынчады кюн тийгени да, ариу.
Ах, тенглерим, тенгле! Турама унутмай,
Унутмай турама, къайгъым а – ауур.

Уч, жырым, сен ушчу! Сен ушчу
эрикмей
Ачыу, суймеклик, таукеллик да – сенде.
Сени инжинича жыйгъанма дерикме.
Не бал чибин бал жыйгъанлай ёзенде.

БЕГИЙЛАНЫ Абдуллах кёчюргенди

ГУРТУЛАНЫ Салих

ИГИЛИК КЁР

Журналыбызны хурметли окъуучулары, мен бу статьяны Къайсынны «Юйге да игилик» деген китабы чыккъан жыл жазгъанма. Къайсынны ол кезиуде 50-жыллыгъыны къууанчын битеу уллу къырал, СССР, этгенди. Сагъыш этип бир къарачыгъыз кесигиз, жюрюймю эди намысы ол уллу къыралда окъуна, этеми эдиле хурмет дуняда 50-жыллыкъ таулу назмучугъа? Поэт десек огурамаучу эди кеси, поэт Пушкинди, поэт Лер-

монтовду, биз а бош назму тырнаучула деп. Мен аны билгеним себепли айтама назмучу деп Къайсыннга.

Анча жыл озгъандан сора неге керекди да бу статьяны берирге дерикле болмай амалы да жокъду. Ангылатайым аны да: 50 озгъанлыкъгъа, Къайсын ол заманлада, андан алгъаракълада окъуна айтхан, жюрегин къыйнагъан неда къууандыргъан ишлени юсюнден ол бюгюн да тюз ол жылладача къайгъы этип жазарыкъ эди, аллай бир фахму билгичлиги болгъанды аны. Кесигиз кѳрюп турасыз аны.

Аны юсюне дагъыда къошарыгъым, быйыл Къайсыннга жюз жыл болады. Уллу къыралны бузулгъанына, къыралланы араларында угъай эсенг а, туугъан къарындашлача жашагъан халкъланы араларында байламлыкъла да заманнга кѳре тюрленгендиле. Аны кесигиз кѳрюп, сынап да турасыз. Дуня адабиятны Къайсыннга къарамы уа тюрленмегенди. 100-жыллыгъында да ангы хурмет жаш замандарында этилгенинден уллу туююл эсе, кем а туююлдо.

Аны бла бирге Къайсын адам саны аз болгъан халкъына жазма къурап, окъур жерле ишлеп, къолуна китап алыргъа, ол угъай да фахмулары болгъанлагъа ана тиллеринде китап жазаргъа, сабийле билимли болурча халлагъа ырысхыны да, эсни да оздуруп окъуна берген жамауат къурулуша жанын къурман этгенди: уруида болгъанды, кѳп жигитликле этгенди, андан сорасында да къыралны дебери ючюн кюрешде кесин аямагъаны, жазгъанларында аланы юслеринде шарт баямды, айтханы кѳп саугъала, орденле, майдалла бла белгиленгендиле къыралны жанындан. Аны да билесиз. Аланы санап, заманыгъызны къората турмайым. Статья ол замандагъы халында берилгени да аны ючюндю. Аны айтыргъа сюеме сизге.

Бу статьягъа ѳлюрюню аллында, ичер суу юзюле тургъанын терен сезип, озгъан жыл керти шуѳу Евлений Евтушенко келип кетгенди Къайсынны къабырына. Евтушкону къыйын кюнлеринде, анга жакъчылыкъгъа, бек алгъа Къайсын табылып тургъанын ачыкъ айтды бизни жамаутыбызгъа. Кѳп жерледе Къайсынны Евтушенкогъа таянчакъ болгъанын мен кесим кѳргенме да, бу статьягъа аланы бир заманлада бир бирсиз нек болалмагъанларыны юсюнден хапарны да къошама.

Назмучулукъну юсюнден аны кесини даражасына келиширча айтхан къыйынды. Назмуну жазгъан къыйынды, алай аны юсюнден жазгъан андан да къыйын туююл эсе, тынч туююлдо.

Артыкъда бусагъатда адамла окъуулудула, билимлидиле. Кеслери назмуланы окъуп, алагъа багъа бичерча болгъандыла. Биреуге къуру назмучулукъну юсюнден угъай, саулай литератураны юсюнден да бир жангы зат айтып, аны акъылын бурурма дерча туююлдо.

Къысха заманны ичинде, битеусовет эм дуня поэзияны уллу адабият тарыхлары болгъанла бла бизни поэзиябызны атламы бир болуп къалгъанына сейир этерча туююлмюдю? Нек дегенде, литература жамаут жашау бла, табийгъат бла да айырылмазча байламлы ишди.

Заманада жамауатны ангы айный, кенгере баргъаныча, билими ёседи, излеми кётюрюледи, маданияты дуния маданиятны таласында кесини жерин табады.

Бу айтылгъан затла артыкъда бизнича адам саны аз халкълагъа тап келишеди. Уллу Октябрь социалист революция (анга да быйыл жүз жыл болады, битеу дунияны жамауаты анга да сагъайыпды, къулакъ салыпды) таулу халкъыбызгъа кесин таныргъа, кесини маданият юйюн ишлерге онг бергенди.

Биз бюгюн Гомерни, Шекспирни, Дантени, Толстойну, Чеховну окъуяла эсек, кесибизни Кязимибизни толу ачып, аны да литература тёрде тийишли жерине олтуртдукъ эсе, ол затла барысы да Октябрьни къыйматындандыла.

Аны айтханымы себеби, халкъыбызда айтылыучусуча, миллетибиз адам болгъанлы 50 жыл толгъанды. Ол кезиуге бизни жашла, къызла да окъуулу, билимли болгъандыла, илму жаны бла да кем къалмагъандыла. Жаш алимлерибиз Залийханланы Михаил, Эфендиланы Салих, Маммеланы Далхат, Азаматланы Камил, Сабанчыланы Хаджи-Мурат, Текуланы Муса, Энейланы Салих дагъыда кёп бирсилери манга ётюрюк айтдырмазла. Энейланы Тимур а кимникиди? Бизникиди. Аламны тинтиучюледен, гъаршха жол кёргюзтген биринчиледен бири...

Ол себепден, мен башында айтханымча, биреуге бир жангы затны айтама да сейирсиндиреме дегенден угъай, бу статьяда кесини къууанганымы билдирирге сюеме. Жазны жылыуун ангылагъан къарылгъач къанат къакъмай къалай къалыр!

Назму дегенинг кеси бир затха неда биреуге уллу сюймекликден, неда бюсюремеулюкден чыгъады, къысхасы – назму жүрекни болумундан, халындан жаратылады. Дуниягъа сансыз къараудан назму туумаз. Ма бу статьяны да, назмуланы юслеринден статьяланы, чынтты назмулагъа уллу сюймеклигимден жазама.

Кёп болмай, къуру Къабарты-Малкъарны угъай, битеу Совет Союзну да уллу поэти Къулийланы Къайсынны «Юйге игилик» деген аты бла жангы назмула китабы чыкъгъанды. Аны хар китабы, хар жазгъаны да бизге чексиз къууанчды – ол сёзсюздю. Алай кесини 50-жыллыгында да, хайт деген жаш кибик, юйюнге игилик деп, жүрек жылыуубузгъа бютюн къысыла келгени бютюнда къууанчды. Алайды да, хар бирибиз аны, заманында этиучюбюзча, игилик кёр, жууукъ бол деп, хант къангнгагъа жууукъ олтуртабыз, жүрек жылыуубузну къызгъанмай, къысылабыз къатына.

Ол да бизге алайды. Кесини иши, жашауу бла да ол бизге жүрек жылыуун бередиди, бизни ючюн къайгъырады: къууанчыбызгъа къууанады, бушууубузгъа бушуу этеди. Ол а сёзде айтылгъанча тынч туююлду. Къайсынны уа ол жашау жоругъуду. Алайсыз адам дунияны аллында огъурлулукъну келечиси болалмаз, биз Къайсындан юйреннгенибиз да олду.

Ийнекни мойюзюн сындырсала да,
Жарсыдым тауда сабий кюнлеримде,
Жолда къадырны ачы урсала да,
Анга къайгырыу тургъанды кѣлюмде.

Биреу итни ушкок бла ургъанда,
Къарыусуз болсам да, таш алып, чапдым,
Жюмел туугъан къозуну да боранда
Ешонюме къысханлай, тангнга чыкъдым.

Насыплыма бир сабийни тырнагъы
Сынып, ол керексизге ачымаса,
Чагъып тургъан чум терекни бутагъы
Кѣк бутагъы керексизге сынмаса, –
дейди Къайсын кесини бир назмусунда. Бу назмуну окъугъанда, кѣлюме алай келеди: битеу адамланы къадарларын бир кесини жюрегине сингдирип, анда уа, ол жюрекеде, дуняда игилик, огъурлулукъ ючюн алай къаты, эрикмегенлей кюреширге кюч къайдан табыла болур?!

Мени акъылыма кѣре, жашауну кесин турушунлай (анда къуру жылыракъ ышыкъны излемей) кѣрюп, Алим Кешоков Къайсыннга жоралагъан назмусунда айтханыча, ол берген жюкню кѣтюрюп, анга ауурлугъан манга тюссе да, къалгъанлагъа табыракъ болсун деп, кеси кесине дуняны аллында аллай борчну алгъан адам жазаллыкъды бу назмуну.

Жашауну жетдирген къыйынлыгъын чегип, кеси уа дагъыда ачыуланмай, сокъуранмай, ачы-татлы болса да, жашау берген гыржынны ашагъанды. Жашау дегенинг тынч зат болмагъанын бизге да айтады:

Жашау бизге тузну кѣбюрек,
Азыракъ берир чий балны уа.
Алгъаракъдан билсек аны уа,
Игирек чыдарыкъды жюрек.

Уста ташчыны хунаны ариу, бегимли ишлегенине сейир этмейди адам. Нек дегенде, ол устады, ишин осал этгеннге устады деп да айтмазла. Аллайын, фахмулу назмучуну къолундан ахшы китап чыкъгъаны сейир тюйюлдю. Биз андан осал китапланы жазар деп да сакъламайбыз. Алай иш хар китабы сайын, хар назмусу сайын дуняны бизге жангы, биз эслеялмай тургъан нюзюрлерин ачханындады.

Кесини «Искусствону бийик тукъуму» («Литературная газета», февраль, 1967 жыл) деген статьясында Къайсын, поэтни эм поэзияны юсюнден айта келип, былай жазады: «Бек къыйыны, мени акъылыма кѣре, поэтни бюгюн, бусагъатда айтыргъа керекли затны билиуюдю, сезиуюдю. Тенгизни жагъасында тохтап, аны тауушун эшитмезге жарамайды. Чынтты искусствогъа заманны хали кирмей болмайды. Ол жокъ эсе, биз поэтле тюйюлбюз, кесибизни поэтле сунуп турабыз ансы. Чыгъармалары басмада чыкъгъан ол поэт болуп къалмайды».

Былайда Къайсынны хар заманда да болуучу адеплиги женгеди. Биз а хар жангы затына къууана, аны ишин этгенине, жашаугъа бетин буруп, анга къуллукъ этгенине махтана турабыз. «Къуш желге къаршы учаргъа сюеди» деген сёз барды. Бу назмуну окъугъан мени бла даулашмаз.

Дунияда салта, тѣш да бар.

Ала экиси да къызгъан

Темир отуна чыдай,

Таш чыдагъанча бузгъа.

Дунияда тѣш, салта да бар,

Къайсыны къуллугъу къыйын

Болгъанын билалмайма мен,

Уллуду къайсыны сыйы?

Алай билеме, салтагъа,

Тѣшге да тынч болмагъанын,

Бири да алгъан хорлауун

Тынчлыкъ бла алмагъанын.

Мен ангылайма, тѣшсюзлей

Салта темир ишлемезин,

Чыдамаса тюбюнде тѣш,

Салта темир ийлемезин.

Ма адам. Дунияны сейирсиндирип, отдан-ѳртенден, хыйла кѳзледен, огъары аягъына миндирилип, мангылайын марап тургъан ушкок тамакъладан да къутулуп, жаланда 50 жылны ичинде къырал инсаны болургъа жетишген адам, жашауну кесинде тѣш болуп, хар затны да тюрлендире, жашауну бютюн айбат эте баргъан адам! Жашау бергеннге чыдай, ол угъай эсенг, дунияны жангырта барыргъа кюч табып, эки къолунда огъурлулукъну, кюнню жылыуунча, келир заманга элте барады. Кесини жашауу, иши бла да Къайсын аллай адамладан бириди. Аны себепли ол тукъум назмуланы да жазады.

«Къарт киши бла Тенгиз» деген повестинде ХХ ѳмюрню уллу жазучусу Хемингуей былай айтады: «Адамны гунч этерге болады, аны хорларгъа уа амал жокъду. Желге къаршы жюз палах келсе, анга да тюбе». Къайсынны адамы да аладанды, кесини жашауу да ол айтыугъа келеди. Бусагъатда дунияны болумуна къарай келгенде, аллай адамла мажюсюлюкден къайда бийикде кѳрюнедиле.

Бир назмугъа заманны тийишдирип, аллай терен магъаналы ниетни ачыкълап, бюгюн угъай, тамбла угъай, ѳмюрледе да адам улуна жумуш этип келип назмуну жазгъан Къайсын, биягъында кесини айтыуунда келтиргенине кѳре, кесини фахмулугъуна арсар, экили бола эсе, – ол боюнуна андан ауур жюк алады, жюрегине бийлик излемни буюрады. Биз а Къайсынны фахмусуна баш урабыз. Эндиге дери чыкъгъан назмуларын, быланы да окъугъан алай айтырыкъды.

Къайсынны бу китабын да, къалгъан китапларын да окъуй келгенде, мен бу акъылда тохташдым: Къайсын кесини чыгъармаларында совет поэтлени биринчи сатырларында болуп, ич эм граждан лириканы онгларын кенгергенди, адам жамауатсыз болмагъаны кирик, аны ич сезими, болуму да дунияны болумундан кери болмазлыгъын эм болургъа да жарамазлыгъын назмуларында толу ачыкълагъанды.

Кертиди, ол адамны сезими бир заманладан эсе, бусагъатда къайда кенгди. Болсада заманны жюйрюгюн юзмей барыуунда аны толу ангылап, лириканы былай биз биринчи ангылауубуздан эсе, онглары къайда кенг болгъанын ачыкълау – ол Къайсынны уллу усталыгъыды. Бизни, бу аз халкъыбызны, поэзиябыз бусагъатда битеудуния культурагъа синге баргъанын кѳргюзтген илишанладан бири ма олду.

Битеудуния культурада миллетибизни аты айтылгъан заманда уа биз Къайсынны намысын бийик жюрютюрге керекбиз. Нек дегенде, бизни атыбызны культура жаны бла сагъынылгъаны Къайсынны фахмулугъуну, усталыгъыны къыйматынданды. Бюгюн Къайсынны чыгъармаларын кѳп миллетле окъугъанлары, бизни аз санлы халкъыбызны культурасы Къайсынны кючу бла интернационал къуллугъун тамамлагъаны анга шагъатлыкъ этедиле.

Не букъдурлугъу барды, бир кезиуледе назмуланы, жазгъанла кеслери болмаса, киши окъумагъанды. Окъугъан эселе да, бек аз. Ол хар миллет литературада да бола келгенди, бизде да башха туюлду. Бусагъатда уа назмуланы окъумагъан хазна адам табылмаз. Ол неден болады? Мени акъылыма кере, биринчиден, ол культура революцияда адамланы культураларыны ѳсерине себеп бола, экинчиден а, ол культурагъа кесин жанашдыра, аны бла уа кесини миллетини сезимин, ниетин ача, аны да битеудуния культурагъа жууукъ тарта келгенлени кючлеринденди. Бизни миллетибизни уа аллай адамларыны уллусу, сѳзсюз, Къайсынды. Аны назмуларын кѳп бирси миллетле окъугъаны, алагъа да, бизгеча, ленинградлы поэт Михаил Дудин айтханлай, «жашаргъа болушханы» ма аны ючюндю.

Бу башда айтылгъан сѳзлеге бир юлгю келтирирге суюме:

Кюн да кѳп, кырдык да кѳп,
Къууан аланы кѳрюп!

Кырдыкдан тоюп, суудан
Къанып, боюнун тынч соза,

Геммеш таулагъа къарап,
Заман да сууча бара.

Къырла уа акъ кемеле
Тургъанларыча келе.

Жерни ѳлюмсюзлюгю, –
Кырдыклары сюзюлюп...

Бу къайсы миллетли адам да бирча суюноп, мында кесини келир кюнюн шарт кёре, окъурча назму туююлмюдю неда аны (ол окъугъанны) жерни кырдыклары кёзню, жүрекни къууандыра, дунияны ырахатлыгын кёргозте туруп ючюн кюрешге чакъырмаймыды?!

Кёп болмай, «Вопросы литературы» деген журнал Октябрь революция миллет культуралагъа къаллай жол ачханын, аланы айнытыугъа къалай болушханын тохташдырыр ючюн, бир талай совет жазыучугъа, литературоведлеге соруула бергенди. Ол соруулагъа жууап бере, дюгерли жазыучу эм литературовед Нафи Джусойты уллу жазыучулары юслеринден айта былай жазады: «Уста жазыучу кесини халкъыны ич сезимини эм дуния ариулугъун ангылауларыны айныуларына, аны миллет эм къоншулукъ ниетлерини юйреулерине уллу къошумчулукъ этеди. Ол иште уа, мени сартын, жазыучугъа бек магъаналы зат – ниетин ол иште буруп, кесини халкъыны эм битеу адам улуну къадарларын кесини къадарынча кёрюрге адамны юйретиудю».

Къайсын да кесини ма ол уллу магъаналы борчун тамамлайды, халкъыны керти да келечиси бола.

Тюркменли жазыучу Берды Кербабоев а: «Октябрь революция алгын артха къалгъан литератураланы жангы жанрла бла байкъдыргъанды, къоншулукъ магъаналарын кётюргенди, ариу ниетлилигин кенгергенди», – деп жазады.

Бу иште уа алгъа баргъан жол башчыбыз Къулийланы Къайсынды. Жангы китабында аны ишини ол жаны жангыдан уллу кюч алгъаны бютюнда ачыкъланганды.

Бусагъатда белгили орус жазыучу Сергей Баруздин битеу дуниягъа атлары айтылгъан алчы культураланы айныуларына кеслерини юлошлерин къошханланы айта келгенде, Къайсынны атын суюноп сагъынады.

Бу китабында да, башха китапларындача, хар назмуда адамны къадары, ол бир адамны къадарыны юсю бла уа битеу адам улуну къадары, анга къайгъырыу кёрюнеди. Бирле бахчала битдире, бирсиле уа алагъа от салыргъа хазыр болуп турадыла. Алай огъурлулукъну кючю уллуду, ёрумдюгю бекди, аланы жүрютген адам а кесини ниетин тохташдырыр ючюн жанын-къанын аямайды, хар неге да тёзеди, къуру тёзюу бла къалмай, жашауну жамаутха табынлай къураугъа тири къатышады. Ол революция багъасын болмагъанча бийикге кётюрген адамды. Мени акъылыма кёре, революцияны жамаут магъаналарындан бек уллусу – адамны даражасын кесини тийишли жерине салгъаныды. Къайсынны сёзю да аллай, революцияны ниетлерине чексиз кертичи адамны юсюнденди:

- Къара жел, не керекди менден санга,
Нек къарайса сен къара таудан бери?
- Мен юйюнгю башын чачып, бусагъат
Харх этип кюле, кетейимми кери?

– Кюйсюз чачхан эдинг юйюмю башын,
Алай керчю: ишлегенме жангыдан!
– Энди кюл этерме агъачын-ташын,
Отунг ёчюлюр буз къатыш жаундан.

– Отуму къайгъырмай ёчюлтген эдинг,
Кёрчю: жашайма жангыдан от этип.
– Жыртырма сени къол жазмаларынгы,
Бар китапларынгы, назмуларынгы!

– Аланы жыртхан эдинг, чачхан эдинг.
Кёрчю: мен аланы жангыдан этдим!...

дейди да, къара жел бла сёлеше кетип, ахырында сёзлери былай болады:

– Мен къара таудан энсем, къалтырарса,
Мени къап-къара отумда жанарса!
– Къара жел, мен санга кёп чыдагъанма,
Дайым да чыдарыкъма – мен адамма! –

деп, бошайды палахлы жели бла сёзюн.

Къайсынны лирикасыны ол кючюн черте, кесаматчы Ю. Суровцев «Литература газетни» бетлеринде Социалист урунууну жигити, Ленинни эм Къырал саугъаны лауреаты Мирзе Турсун-заде бла ушагъында, бу арт жыллада литератураны жууукълукъларын эмда кёп тюрлюлюклерини юсюнден айта, былай жазады: «Ол жаны бла алып айтханда, Мартыновну, Межелайтисни, Кулиевну чыгъармалары битеулю лириканы бир ызыды. Алай ол уллу поэтлени чыгъармаларын тенгleshдириу а литератураланы жууукълукълары жашауну теренине кирмей, юсю бла сылжырап ётюу болмагъанын бютюнда бек ачыкълайды».

Алайды да, литературада игиге иги деп, толу айтыу тёреди, анга Къайсынны юсюнден белгили адамланы айтханлары шагъатлыкъ этеди.

Бизни бир къауумларыбызда аллай акъыл жюрюйдю: «Къой-къой, ол аны шуёху да неда тенгиди да, аны ючюн махтайды аны чыгъармаларын, ансы магъанасыз затладыла»...

Ол акъыл эскиден къалгъан терсбоюнлукъду. Бизге, артыкъда жаш къауумгъа, ол зат ушамайды. Къайсы иште да болсун, алай литературада ол оюм терс оюмду, нек дегенде, литература чыгъарма басмаланып халкъгъа жайылады, халкъ а окъуп, анга кеси багъа бичеди. Биреу игиди дегенликге, осал затха халкъ игиди деп айталмаз. Биреу махтагъанлыкъгъа, осал зат игиге айланып къалса эди, дуня ахырда башха тюрлю болур эди. Литературада уа, бютюнда, ол ушамайды. Литератураны биреуню суйюуу бла неда жаратмауу бла къуараргъа амал жокъду. Литератураны юсюнден сёз баргъанда, ортагъа чыгъарма тюшеди ансы, кесинги бу неда ол адамгъа къарауунгъа къарыусуз ёлчемди.

Ол иште биз юйренирча кѣп юлгюле бардыла. Сѣз ючюн, Тургенев бла Толстой не эсе да бир затны юсюнден сѣз болуп, бир бирлери бла сѣлешмей тургъанда да, Толстойну «Уруш бла мамырлыкъ» деген романын француз тилге кѣчюрюр ючюн, Тургенев Анатолий Франс бла, кеси таныгъан бирси бирлери бла сѣлешип, бир башха иши болмай, тюз аны ючюн Францияда бир талай заманны тургъанды. Тургенев кесини чыгъармаларын кѣчюртюрюню, аланы басмалауну артха кѣююп (аланы ансыз да кѣчюрѣ эдиле), Толстойну ишин эсге алып тургъанды. Биз да ол уллу жазыучуланы чыгъармаларын окъуп, аладан юйренип турабыз, ол адамланы адамлыкъларындан юйренирге уа нек ыйлыкъсынабыз. Эркин туйюлбюз. Алай этсенг а, ашын ашап тойгъандан сора, кѣонакъбайыбызны анасын «махтап» кетгенча болур эди.

Аллай ажым болмаз ючюн, юйренир затларыбыз кѣп, шукур болсун, адамларыбыз да бардыла. Бизни Къайсын да бизни аллай адамыбызды. Азыбызгъамы болушханды?! Къазимни миллет литератураланы ий-накъларыны сатырларында тургъаны уа Къайсынны иши туйюлмюдю?! Къайсынны дунягъа белгилелигинде аны ол халыны да юлюшю барды.

Ол себепден, бу китабын окъуп, аны биз башда айтхан илишанларына, таркъаймагъан фахмусуна энтта да бир кере шагъатбыз. Аны ючюн анга баш урабыз.

«Юйюнге игиликни» окъуй келгенде, дагъыда бир оюм тууду: сени, Къайсын, дуняда кѣудуретни тубетген къыйынлыкъларын да чегип, кир олтанла да малтап, топ окъла да туп этип, бууам буруп къыйынын зыраф этгенде да, кесини мирзеу бериу хунерин тас этмей, будай башла кѣусдургъан, чомартлыгъын тюрлендирмеген жер тугулгъа ушатдым. Жер тугулну кѣолунга алгъанда, саулай жерни болумун кѣргенча, Къайсынны китабын окъугъанда, аны кесин кѣргенде, халын (ол а назмуларында да кѣрюнеди) билгенден сора, аны саулай огъурлу адам улуну келечисин кѣребиз.

Бу жолда «Юйюнге игилик» бла кирип келди.

– Игилик кѣр, ѣмюрледе да сау келе тур, акъсакъл, – деп кѣууанып айтабыз. – Къартла, жашла, тенглери, тенгим, – десинле. – Биз а анга халкыбызны тѣресинде акъсакългъача намыс этебиз.

2

Жюрек жылыуу ташына да кѣчген

Биз, таулула, анга китабы ючюн, битеу жазгъанларын да эсге алып: «Игилик кѣр», – дейбиз. Биз ол сѣзлени бир тюрлю ѣтюрюксюз-омакъсыз, таза да кѣлюбюзден айтабыз. Аны жазгъанларын окъугъандан, аладан юйренген, аны бла бирча уа, аны адамлыгъын сынагъан, къыйын кюнлеринде къатларында къая болуп, кълкъл болуп табылгъан Къайсыннга, поэтлигин кишиге да кѣошмай, адамлыгъына уа кеслери окъуна сейир этгенле да кѣпдюле. Сѣз ючюн, анга аталгъан назмуланы бирге

жыйып къарасанг, ала сени дунияны къыралларына айландырып чыгъарыкъдыла. Мен кесим уста билип, аллай адамланы иги кесегин таныйма. Барындан бек а Евгений Евтушенкогъа ыразыма мен.

Игиликни багъалап, аны кесини къадаарында магъанасын ангылагъан, алай бла уа ол игиликни игилик бла къайтарыргъа, къайтаралмаса да, унутмазгъа къорешгенле бек аздыла. Бизде «игилик этме – аманлыкъ кърмезсе» деген сѣз барды. Орус айтыулада да тюбейди аллай сѣз: «Не делай добра – не получишь зла».

Алай ма ол азланы ичинде да Евгений Евтушенкону юсюнден энчи айтыргъа сюеме. Озгъан жыл Къайсынны къабырына келип кетгенди ол. Кеси сау заманда, элине-жерине келип, аны ыразы эталмагъаны ючюн терлигине женгдире, Евгений Александрович кесини да ёлор тюгю чыкъгъанын эсге алып, бирда къуруса да аны къабырына баш урайым ёлюп кетгинчи деп, ол ниет бла келгенди. Ол ниетин Евгений Евтушенко манга кеси айтханды Нальчикде.

Ол келген кюн окъуна аны тутуп Къайсынны туугъан элине элтедиле. Ол бийиклими татыды, огъесе затмы себеп болду, жюрегини тебиую тюшюп, азайып, жюреги тохтаргъа жетип къалады. Жетдиредиле, насыпха, терк окъуна жюрек ауруулагъа къарагъан саусузла юйюне. Мен аны эшитип, ары чабама. Реанимация бѣлюмде табама. Ол саусузла юйю бла мени да ортабыз къысха болгъаны себепли, таныйдыла да, абери да айтмай жибередиле ол жатхан отоугъа.

Анда уа бѣлюмню таматасы таулу къызды – Сарбашланы Зухра. Кирип барсам, ол да анда. Сау болсун, ол да нек келдинг-бардынгдан абери айтмады. Реанимация бѣлюмге башха адамны, тап, саусузну жууугъун окъуна хазна иймейдиле, саусузну жанына къоркъуу жокъ эсе. Евтушенкону юй бийчеси Мария да къагъында сюелип.

Евгений Александрович кѣргенлей окъуна таныды. Къууанды, Аллах кѣргенден.

– Сен да мындамы ишлейсе? – деди, ышармиш эте.

– Ишлегенледенме де да къой, мен былагъа асыры кѣп тюбенден, была (Зухра таба къарадым) мени кеси адамларына санап къойгъандыла. Аны ючюн кирип келгенме эркин.

Мен была асыры кѣп тюбегенден... деген кезиучюгюмде ышармиши суууду, иничге эринлери жыл саны келгеннге да къарамай, бир чыбы болмагъан ариу тизилген тишлерин жапды да:

– Даже та-а-ак. – Евтушенко сейирсинип сорду да, къарамын Зухрагъа бурду.

Зухра башын булгъады.

– Послезавтра у меня вечер, сможешь прийти? Я знаю, что ты переводил меня. Что-нибудь прочтёшь на языке Кайсына. – Келалырмыкъалырмы дегенча, ишекли къарамын сагъайтды.

– Приду, конечно, какой разговор. – Мен да аны ыразы этерча айтыргъа къорешдим, алай дохтурла ийип къоярыкъларын къайдан билди бу деп, мен да.

Зухраны кёргюзтдюм да сордум:

– Была уа не айтырыкдыла? Иерикмидиле да?

Евтушенко Зухрагъа къарады. Алай Зухура манга тауча айтды:

– Аллай бир къоркъуу жокъду. Тап болады кысха заманда, Аллах айтса, – деди да, Евтушенкогъа уа орусча:

– Пойдѐте, всё будет нормально, – деп къууандырды.

– Ну вот видишь. – Евтушенко, ышара, манга къарагъанлай, баш врач Шарданов Нодар бла ол кезиуде саулукъ сакълау министрни къул-лугъунда болгъан Асанланы жаш келдиле. Евтушенкону халына къарап, ыразы болмагъан жеринг бармыды деп соруп, бир кесек ушакъ этип, чыгъып кетдиле. Ызларындан Зухра да кысха болду.

Мария, Евтушенко, мен – ючюбюз къалдыкъ. Кѐп хапар айтдыкъ, ол санда, Евтушенко – ол мен башда сагъынган ниетин да. Сора:

– Я успел написать стихи, побывав на его могиле. Больница есть больница. Сюда так просто не попадают. Всё может случиться. Я прошу, доведи до балкарского читателя моѐ мнение о Кайсыне, – деди, юсюнде бир жанына кетген гымыжа жууургъанны юсюне тарта.

– Балкарцы знают, Евгений Александрович, Ваши с Кайсыном отношения, – дедим мен да, экибизни ушагъыбызгъа сюелгенлей тынгылап тургъан адепли ариу орус тиширыу Мариягъа, тюзмю айта турама дегенча, башын буруп къарагъанына эс буруп.

– И тем не менее. Евтушенко биягъы манга бурду къарамын. Мария да манга, ол алай сюеди, эт айтханын дерге кюрешгенча, акъырынчыкъ баш булгъады.

Мен былайда аны ол назмусун таучагъа кѐчюрюп берирге сюеме. Аланы орталарында уллу адамлыкъ байламлыкъланы, Евтушенко Къайсыннга не кѐзден къарагъанын, дуния поэзияны тизмесинде аны къайсы жерге жазгъанын кѐрюрге боллукъду Евтушенкону бу назмусунда:

СЫНЫНДА ДА БАР ЖЫЛЫУ

Къули Къайсынны музейине

Да, ма келдим, Къайсын, санга къонакгъа,
Эрттеден да чакъырып тургъан эдинг,
Кавказ, атабегим кирик, къууанып,
Кесини жашынача, къулач керди.

Жигитликча, къанат берди этгенинг:
Болмагъанлай жан тынчлыкъгъа терилген,
Сюргюн азабын башынга кийгенинг
Азат хауа тогъуп жашар жерингде.

Окъ да, бушуу макъамлагъа эшилип,
Їхтем жеринги жабалмай эшигин,
Къарылды. Ол жерни кѐрдом бийигин.

Энди Печоринни кесинден эсе,
Алданган Бэланы суюдюм бегирек.

Кимди дейик биз заманны жигити? –
Болмагъан намысын болгъанча этип,
Таулу, орус кызланы бузгъан эгет
Жигит болмаз, олтанды аны бети,
Огъурлу Максим Максимычди жигит.

Печорин – мырсаланыучу асыры,
Лермонтов – анадан туума асыллы.
Суукуь сурлукъ тѳре тѳююл поэтге!
Къайсын, сынынгда да жылыу – кесинги.
Поэт, кюнюн халкъына кѳурман этген,
Эски болмайды халкъыны эсинде.

26-чы июль 2016 жыл. г. Нальчик.

Кѳре болурсуз Къайсынны даражасыны бийиклигин, аны бла бирге халкъыбызны деберини да кѳтюрюлгенин.

Поэзия ингири да болду 29-чу июльда. Бек кѳп адам жыйылды М.Горький атлы орус драма театрға. Евтушенко бу назмусун окъуу бла башлады поэзия ингирин, Къайсынны кишилигини, уллу поэт болгъанынын юсюнден да кѳп хапар айтды, къайда къалай тюбегенлерин, бирге къайсы кыраллада болгъанларын да юлгюге келтирип. Мен да ол ингирде, саусузла юйюнде тилегенин эте, Евтушенкону ана тилибизге мен кѳчюрген назмуларындан бирин окъудум. «Жауады акъ жабалакъ» деген назмусун. Кете туруп, Евтушенко былай айтды:

– Я договорился с руководителем вашей республики Кокковым Ю. А.: в будущем году, в год столетия Кайсына, проведѳм международные дни поэзии, я привезу сюда выдающихся поэтов современности и устроим грандиозный праздник поэзии, посвященный Кайсыну Кулиеву...

Этерик эди. Мен уста билеме аны айтханындан къайтмаучусун. Алай, болмады. Америкада Оклахома штатда жашаучу эди да арт жыллада, ары бара-баргъанлай, саусузла юйюне тюшюп, къысха заманда дуниясын алышды.

Энди мен Евтушенкону бла Къайсынны оргаларында ол татлылыкъ-тахлыкъ неден башланганын айтайым. Кесим къошуп-къоратып кюреширик тѳююлме, Евтушенко кеси айтхан хапарны айтырыкъма.

Евтушенкону аты айтылып башлагъанлы бери, аны бла кюрешгенлерин къоймагъандыла жазычулукъ бла, маданият бла байламлы уллу къуллукъчула-оноучула, муну махтауу, семиз жерде чирчикленген жумакъул кибики, ѳсюп баргъанын кыызгъаннган нѳгерлери да къошулуп. Алай хорлукъгъа-зорлукъгъа орам юйретген жаш, гыланнга тѳзерге-

чыдаргъа юйреннген эмен ёрюмдюклей, ишин къажымагъанлай, не аз да селейтмегенлей бардырып тургъанды. Литература институтдан бир ненча кере къысталып, бийик билимни къагъытын къайда кеч, битеу дуниягъа белгили поэт болгъандан сора алгъанды.

Айхай да, Леонид Мартынов, Борис Слуцкий, Константин Симонов кибики, аллай уста эм белгили жазыучула, анасыны сютю бла берилген фахмусуна хурмет этип, муну жанлы кёп кере болгъандыла. Аладан а, Евтушенко кеси айтханлай, бек ышангылысы Къайсын болгъанды. Не властан, не адабият оноучуладан, манга жетген жерде бир затдан кем этерле деген магъанада, къоркъмагъанлай, ётгюр жашны табанларын малтап, фахму жилтинлерин кюлге кёмерге суйгенлени кеслерини туу-раларында ачыкъдан сюелгенди Евтушенко жанлы болуп.

Бирде уа 60-чы жылланы ал кезиулеринде комсомолну бек баш къуллукъчусу Сергей Павлов Москваны жаш тёлсюн жыйып, Евтушенкону комсомолдан чыгъарыуну, аны бла уа ючюнчюмю-тёртюнчюмю кере литература институтдан да къыстатыуну юсюнден жыйылыу къурагъанды. Ол жыйылыуда Къайсын да болгъанды. Аны кесине да алыкъа 50 жыл да толмагъан заман. Ишинде, жашауунда, жазыуунда да алгъа ургъан заманы.

Ол жыйылыуда Сергей Павлов башлайды да Евтушенкону сёгюп, къыралыбызны сыйын-намысын энишлейди, тюшюреди дегеннге дери да жетип, сора аны ызындан да жаш адамла да, жашайыракъ жазыучула да къуядыла болгъанны аманын жашны юсюне.

Не да болсун, Евтушенкону тарбуууннга тюшюредице.

Къайсын ал тизгинде олтуруп болады. Павлов, ёрге туруп, эки къолун да столгъа салып, бёксюм ауурлугъун да алагъа берип, жыйылгъанлагъа, не дейсиз сиз а, айтырыгъы болгъан бармыды дегенча, ёх-темлигин шарт билдирген къарамын жыйылгъанлагъа буруп сюелди.

Къайсын къолун, къалкъа тутханча, кётюрдю да, аны бла бирге Павловну къашлары болгъунланып, ёрге кётюрюлдюле, бу уа не эте болур дегенча.

Сёз а берди. Сейирсиннген кибики этгенликге, Павлов Къайсынны уста таныгъанды ол кезиулеге, сёзюню чегимин да иги билгенди.

Къайсын бийик сахнагъа чыгъа келип, сечиягъа жанлап, эки къолун да аны юсюне салып, жыйылгъанланы бетлерине да тюрслеп бир къарап, кёз къыйыры бла Евтушенкогъа да эс буруп, Павловну кёзюне да бир битип, жыйылгъанлагъа айтып башлады, Къайсынны адетинде болуучусуча, ачыкъ, шатык, шарт, кесгин, къызгъан темирге салтаны силдеп жетдиргенча, басымлы:

– Кесини фахмуларына алай къараргъа жараймыды, чыпчыкъ жюмел баласын уядан атхан кибики этип. Башлагъан жолундан тайдырыргъа, акъсатыргъа, эшикге атарыкъ затына къарагъанча эте эсе, къырал фахмуну адамына, сора аны келечеги барды деп айталлыкъ туююлме мен. Неге ушагъан ишди бу, илхамны от жагъасына суу къуяргъа кюреш-меклик? Евтушенко Евгений Александрович (Къайсын Евтушенкодан

15 жылгъа тамата болгъанына да къарамай, не заманда да анга атасыны атын айттып селешгенди, Евгений а бирда ыразы болмагъанды анга. «Кайсын, прошу Вас называть меня по имени, всё-таки я младше Вас» дегенини мен кеп кере эшитгенме. «Так лучше звучит» дер эди Кайсын да анга) бусагъатдагъы жаш телюде бек фахмулу жашладан бириди, фахмусуну тамыры да кючлюдю, сибирчи жаш, ол тамырны чыгъарып атаргъа амал жокъду. Алайгъа бир кетерден эсе уа, биз да саубуз да, биз да тынгылап турлукъ туюлюбюз. Анга сиз да ийнаныгъыз.

«Къызым, санга айтама, келиним, сен эшит» деген магъанада битеу айтханы Павловха, анга оноу этгенлеге да бирча тиежек эди.

– Анга Евтушенко да ишексиз болсун.

Сора мени къарамы бла излеп табып, бетиме туура къарап, къолун ёрге кетюрюп, къол аязын да кекге айландырып:

– Мен билегингме сени, Евгений Александрович, – деди.

Ол кезиучюкде мени жаным кекде эди, анга дери айтылгъанла жел алып кетген кюз чапыракъгъа ушап къалдыла. Солууларын тыйып тынгылап, уюп тургъан адамланы кёбюсюню ниетлери бурдум гылан чачхан гебен болуп къалды.

Артхаракъ атлайды да сечиядан, тапкалагъа тап атлар ючюн, алгъа ийилерек тюшеди сахнада.

Не аламат, не сейир, ары дери хар ынычагъаннга къарс уруп тургъан жыйындан бири да эки къол аязын бирге жетдирип урмады да. Жангыз да гюржюлю ийнакъ Карло Каладзе къарс къакъмиш этди. Ол да аны къатында олтургъаны ючюн болур эди, баям, – деди Евгений Александрович. – Гюржюню уллу поэти Бесо Жгенти да анда эди ол кюн, – деп къошду дагъыда ол.

Евтушенко ол кюн «Москва» къонакъ юйге Къайсыннга къонакъгъа келген эди. Мен да анда эдим, мындан Къайсын бла бирге барып. Евтушенкону биргесине ленинградчы белгили поэт Ольга Берггольц да келди. Ольга Фёдоровна бла Къайсын эсгериуле ушагъына кетип, Евтушенко бла мен да кеси хапарыбызны айта олтурдукъ иги кесекни. Мен сизге айтхан хапарны ол кюн манга Евтушенко айтханды. Ол болады 1966 жылны жаз айларында.

1968 жыл июнь айда Гадийланы Ибрагим бла мен бир жумуш бла Москвада болабыз да, ол кюнлеге Пушкинни поэзия кюнлери бошалгъан 6-чы июньда Чайковский атлы залда ахыргъы поэзия ингир болады. Биз экибиз да барабыз ары Къайсын бизге чакъырыу къагъытла къурап.

Евтушенко ол ингирде АБШ-ны президенти Джон Кеннедини ёлтюргенлерине атап жазгъан «Свобода убивать» деген назмусун окъуду. Анда жыйылгъанла бары да, ол санда жыл саны игида келген бельгиячы сабий назмучу Мориз Карем да болуп, ёрге туруп тынгыладыла Евтушенкогъа. Бюгюн кибик эсимдеди ол.

Сагъат 12-ге ишлеп, ингир бошалады. Экинчи къатдан халкъ тюбюнде эркин сайнагъа саркъды. Биз да алайда, Къайсынны къатында. Баш къатдан тюлшюп келе, тапкаладан къычырады Евтушенко:

– Сегодня Кайсын Кулиев мой гость. Я устрою приём в его честь. Тапкаладан тюше келгенле, дып тохтап, тюрбюндегиле да Къайсын таба аралдыла.

– Со мной мои племянники, – деди Кайсын да ауазын кетюрюп.

Ибрагимни бла мени юсюбюзден айтханлыгы эди.

– Твои племянники тоже мои гости. Они и мои племянники, – Евтушенко, назмуларын окъугъан замандача, онг къолун кекге кетюрюп къычырды биягы.

Сагъат 12-ге ишлеген кезиу. Къайда сыйларыкъды бу бизни деп, Ибрагим бла мен, инбашларыбызны жыйыра, бир бирге къарайбыз. Арлакъда къалмукъну ийнакъ поэти Давид Кугультинов къарап тургъанын эслейди да Къайсын. Ол кезиучюкде алайда анга не керек болгъанын къара акъыл бла ангылап, Къайсын:

– И Давид Кугультинов, – деп, Евтушенкону кесича неда кеси сечиядан назмуларын окъугъанда этиучюсоча, къолун ёрге кетюрюп.

– И Давид Кугультинов, – деп къойду, кеп сагъыш эте турмагъанлай, Евтушенко.

Къююлабыз барыбыз да аны «Волга» машинасына сыйынмагъанлай, бир бири юслерибизге олтуруп. Элтип барады сагъат онекини жарымында, тюзюнлей, театрлада ишлегенлени ол замандагы М. Горький орамда орналгъан ресторанларына. Адам дегенинг, жаяу жолчукъ бла узунуна бир жюз метрге дери тизилип, ресторанны кезиулерин сакълап, гумулжук уя. Быллайда кесине базынып аланы биринден да алгъа кирирге амал къайда деп олтурабыз.

Евтушенко:

– Сиз былай олтура туругъуз, мен бусагъат чыгъайым, – деп, къолуна бир быдыркай сарысахтиян бохчаны баучугъундан бууунуна илиндирип, ресторанны кирип кетди. Алдагы къауумчукъ гыр-мыр болдула, алай уллу тепчиген чыкъмады. Беш такъыйкъа да озгъан болмаз эди, Евтушенко, босагъадан тышына атлап, бизге, келигиз деген магъанада, къол булгъады. Къатына бир ал боталы тиширычукъ да табылды олсагъат.

Аллах кёргенден, биз барыбыз да ол ресторанны кеслерини кезиулерин сакълагъанлагъа бирден эс бурдукъ. Бары да тынгылап сюелипдиле. Киребиз. Бир тап мюйюшде бизни адам саныбызгы кёре шинтикледен салыннгып, жарагъан стол къралып.

– Сегодня я принимаю моего любимого поэта, настоящего мужчину, мужественного человека, обладающего очень ценным человеческим качеством – чувством сострадания Кайсына Кулиева. Но я знаю Кавказ. Поэтому у нас тамадой и хозяином будет Кайсын Кулиев. Есть возражения? Евтушенко къарамы бла барыбызгъа да энчи-энчи къарап чыкъды.

– Евгений Александрович, я прошу не делать этого. Спасибо за приём, но ты в Грузии, я знаю, часто тамадинствовал, поэтому ты должен вести стол и быть, как и есть на самом деле, хозяином. Къайсын ол сёзлерин айтып бошагъынчы окъуна Евтушенко къолун кетюрдю, алай аузуна уа чапмады. Къайсын бошагъанлай а:

– Где есть Кайсын хозяином никто другой быть не может. И называй меня, пожалуйста, по имени, – андан ары хапар болур амалы жокъду дегенча, олтуруп, ким не ашаргъа, ичерге суйгенин соруп башлады. Ол заманнга акъ ал боталы къыз да сюелипди къатыбызда, шапа.

Евтушенкону бери келгенини, иш этип, Къайсынны къабырына баш урмай ёлмем дегенча, ёлюрюню аллында келип кетгенини уллу дерс магъанасы барды. Мен аланы, Константин Симонов, гюржюлюле Симон Чикованини, Григол Абашидзени, белоруслу Аркадий Кулешовну, Василь Быковну, украинлы Олесь Гончарны дагъыда кёп башхаланы орталарында таглылыкъны кеси кёзюм бла кёрген кишиме. Аны юсюнден, Аллах буюрса, Къайсынны юсюнден китабымы жангыдан жазаргъа деп турама да, анда айтырыкъма. Бу статьяда уа Евтушенко бла жалаңда эки юлгюню айтханма ол бери энчи Къайсын ючюн келгенин, аны бла бирге уа Къайсыннга кёп уллу адамла хурмет этгенлерин энтта да бир кере чертир ючюн. Айтырыгъым а кёпдю. Тюербиз энтта, Аллах айтса.

Евтушенкону келгенини дерслиги уа: Къайсыннга этилген хурмет, берилген намыс, аны фахмусуна баш уруу, адамлыгъына табыныу – была бары да халкъыбызны деберидиле. Ол себепден халкъыбызны ол даражасын сакълар ючюн бир бирибизге иги болайыкъ, тышындан келип хурмет этгенледен юлгю алайыкъ, дуня ачыкъды, хар этген ишибиз дунягъа туурады. Аны эсге алайыкъ.

2017. Июль.

Мурадин ЁЛМЕЗ

ПОЭТ

Къайсыннга

Адамча, ёседи терек да,
Ташха, чучхургъа абына.
Адамча, барады черек да,
Жауун жууа, буз да тюе,
Бюртюк эте, кюз а кюе,
Кюннге, жарыкъгъа табына.

Жулдуз да, адамча, жарыйды,
Билсе да кюйюп къалырын.
Къая да, адамча, жарсыйды, –
Биледи заман череги
Аны ол сослан жүрегин
Къара ырхылай таларын.

Черекча бараса, черекча,
Черекча, кьюруй
тынчлыгъынг,
Терекча ёсгенсе, терекча,
Тюбей жазлагъа, кышлагъа.

Жарыйса, жулдузча, жарыйса,
Алай, замансыз ёчюлсенг,
Жарсырма мен, ташча
жарсырма,
Кёлге кыядан юзюлген.

1980 ж.

ДОДУЛАНЫ Жамиля

«КЪАЙСЫННГА ЖЮЗ АТЛАМ»

Бу проект жашау бла, халккыбызны тарыхы бла байламлы бир уллу ишди. Кесини эркинлигин кьюруулагъан, бюгюлмеген, туугъан жеринден кыystalып, артха къайтып, дагъыда жангыдан жашау кьюрагъан халккыны халаллыгъы, жюрек байлыгъы тарккыймай, жилтинлеча жарытып, жылытып, келлик заманнга ышаныулу къараргъа амал берип тургъан халккыны бир уллу ишиди.

Аллай кючлю халккы кесин иги бла билдирирге керек эди да, ол сюймекликни уа кыралыбызны эм иги жашларындан бири Къулийланы Къайсынны аты бла кёргюзтгенди. «Къайсыннга жюз атлам – ол хорланмагъан, ётюн тас этмеген, кёлю сынмагъан халккыбызны байрамыды», – дейди Тетууланы Хадис, «Къайсыннга жюз атлам» деген проектни бла Фондну башчысы.

Проект 2012 жылда башланганды. Бек биринчи, Къайсынны туугъан жеринде, аны назмуларын окъурча кыйылыула бардырыргъа мурат бар эди. Алай юйюн, арбазын тозурагъан сыфатын кёргенлей, жангыртыу ишлени кереклиси белгили болады. Къайсынны туугъан жеринде, закий поэтибизни ата юйюнде, Тетууланы Хадисни башчылыгъы бла жангыртыу ишле кюралгъандыла. Архитекторланы, элни администрациясындан сора да, Къулийланы тукъумдан да адамланы кыйып, ишни башлайдыла. Жангы эшикле, терезеле саладыла, арбазын таш бла, Къайсынны эсгертмеси болгъан жерни да сослан таш бла жасайдыла, арбазгъа кирген жерге да Къулийланы тамгъасы бла темир къабакъла ор-

натадыла, арбазны тизгинин жыядыла, тегерекни айбатлайдыла. Ишни болушуна кере, юйге баргъан жолну да тамамларгъа оноу этиледи. Эм кереклиси, къая этекледен жолгъа таш тюшмезча тыйгъыч салынырыкъ эди да, Хадисни акъылына ташдан хуна къаларгъа, сора хунаны юсюне да Къайсынны назмуларын мермерни юсюнде жазып салыргъа тюшдю. Эсине нек эсе да «жюз», ызы бла «ташда назму» тюшеди, алай бла «Къайсыннга жюз атлам» деген ат жарашдырылып къалады. Аны бла мурдорлу проект башланады.

Биринчи белгили таш Къайсынны туугъан кюнюнде 4 ноябрьде 2012 жылда салынады, ол заманда Хадисни башчылыгы бла «Къайсыннга жюз атлам» деген Фонд ачылады. 2013 жылда хуна ишленип башланады. Эки жылны ичинде кеп адам кесини заманын, ачхасын, къол къыйынын аямай, уллу ишге берилген эди. Кеп элледен адамла, студентле, жазычула, къуллукъчула изеуге жыйылып, кюнню халына да къарамай, кеси къоллары бла ишлегендиле, кими ахча бла, кими керекли материалла бла болушуп тургъандыла. Бу проект кертиси бла да халкъ проектди, мынга къошулмай не эл, не тукъум къалмагъанды, хар субботникден жыйылгъанла да келлери кекге дери кетюрюлюп баргъанлары кертиди. Бу сейир ишге къошулгъан хар бир адам, Къайсынны суйген, аны даражасын бийик тутхан, айтхылыкъ поэтибизге сый бере билген адамладыла. Жаш телю уа, халкъыбызны тарыхын кеслери жазгъанларына ёхтемлене, хар солуу кюн жюрюрге да ыразы эдиле.

Аны бла эки жылны ичинде 300 метр узунлугъу, 1.85 метр бийиклиги бла хуна ишленгенди, 100 назмусу бла Къайсыннга жюз атлам этилгенди. Къабыргъада 100 сослан ташда Къайсынны жюз назмусу, бир жартысында уа Къайсынны юсюнден уллу поэтлени айтхан сёзлери жазылыпды. 2015 жылда 1 ноябрьде «Къайсыннга жюз атлам» атлы Фонд, Къабарты-Малкъар Республиканы правительствосу бла, Чегем районну администрациясы бла бирге, «Къайсыннга жюз атлам» деген мемориал комплексни къууанч халда ачхандыла. Бусагъатда проект битеу Россейде дагъыда башха къыраллада белгилиди. Къайсынны поэзиясын суйгенле, уллу поэтибизге сый берирге, сейирге къараргъа, аны ташда назмуларын окъургъа бюгюн-бюгече да Огъары Чегемге жюриюдоле. Мемориал комплекс, тегерекдеги къудуретге келишип, Чегем ауузну ариулугъун андан да алапат этгенди.

Къулийланы Къайсынны чыгъармачылыгъын билмеген, суймеген адам жер башында хазна болмаз. Ала кёплени эслеринде, жюреклеринде да къалгъандыла, энди уа ёмюрлеге сакъланырча ташда да жазылгъандыла. Къайсынны аты, чыгъармачылыгъы туугъан жерине, Ата журтуна, шуёхлукъгъа, адамлагъа деп айтылгъан белгили назмулары сослан ташда, аны бла бирге тарыхыбызны бетлеринде налтек оюу салынганча, ёмюрлеге сакъланырыгъына толу ийнанам.

АППАКЪЛАНЫ Ибрагим

ПРОМЕТЕЙНИ ЖЫРЫ

Къули Къайсыннга

«Ёлюм къысха – ёмюр узакъ», –
Дей бол да сакъ
Бизни къозгъа, кесинг да бол жёнгер.
Зулму кючге къаршы барсакъ, ёшюн
урсакъ,
Тюзлюк аны кюрешиуде толу женгер.

Мамыр жашау деген ангы –
Терен ангы
Ёмюрлюкге кимге да хакъды – хакъ.
Ёмюрюмю деп, ат тангы,
Мени таны!
Дауурбасны къугурт бёлюнмей, хаман
къакъ.

Миллионла, миллиардла
Тири нартла
Сагъайтырла бирден бу жер жюзюн.
«Тыйгъыч боллукъ, жолдан чартла,
Кери чартла!» —
Дей барырла зулму кючню женгер
ючюн.

Отдан чыгъармы деп заран,
Жетсе заман?
Айхай, бир ойлашсанг а, от уста;
Ёрген тюшмез эди арtdан.
«Ёлюм – отдан»
Деген къоркъуу болмаз эди эсе-бусда.

Дуниягъа бек жайылды,
Нек жайылды
Сен тамызгъан от, къучагъын жая?
Адам улу жашаялды
Да, жыйылды
Бу ёмюрге, уруш эте да, таркъая.

Тарыхладан, ол узакъдан
От узатхан,
«Жашауунгу жарыт, жылыт, айныт», –
Деген титан! Ма бу затдан –
Къзауатдан
Жерни къутхар да кесинги иги таныт!

Тарых жолу – ёлюм эркин ...
Къалай этгин?
Урады Зевс санга, бизге ёшюн,
Къыйынды кюрешиу. Къууанч этген
Чыгъар бир кюн,
Ол насыпдан болур сени да юлюшонг!

Болады сескекли алам,
Жерден адам
Бир къораса деп, къайтып келмез.
Зулму бла уа мени арам
Сенлей тамам.
Жойдуругъа хазырды да мени Гермес.

БОТТАЛАНЫ Мухтар

ЭСГЕРИУЛЕ

Къайсынны биргесине жюрюгенлеге, аш-азыкъ къангада олтургъанлагъа, аны сёзлерин эшитгенлеге меничала сукъланнган этедиле. Жаланда университетде окъугъан жылларымда тюбешиу къуралгъан эди, анда онг табылгъан эди къатына барып сюелирге. Алай Къайсын бла байламлы бир къауум затлагъа шагъат болгъанымы юсюнден айтыргъа сюеме.

Бир кюн, мен да ишде олтуруп тургъанлай, телефон зынгырдайды. Чолпуну кётюреме да академигибиз Залийханланы Михаилны ауазын эшитеме.

- Не заманынгды, корреспондент?
- Ишдеме, жюйюсхан генерал.
- Бери, аэропортха, терк жет.
- Не барды?
- Келсенг, кёрюрсе.

Терк окъуна къагъытланы да бир жанына салып, бийик тау геофизика институтну директору Беккиланы Мухтар бла аэропортха жетемиз.

Къалауурлукъ этгенле: «Ары ётююз», – деп, къуллукъчуланы залына кёргюзтедиле. Кирип барсакъ, Михаил Иосиф Кобзон бла чай иче тура эдиле. Саламлашабыз, олтурабыз. Кобзон Москвагъа учаргъа керек эди, бир кесек заман да бар, аны хайырланып, Иосиф Давыдовичге бир ненча соруу да береме Украинаны юсюнден. Заман да жетеди, ашырып барабыз учакъ тургъан жерге. Кобзоннга дагъыда сорама мен:

– Иосиф Давыдович, сиз Къулийланы Къайсынны таныгъан иш этемегиз?

– О-о-о, танымай а, бек фахмулу, адамлыгъы болгъан, жалан жүрекли адам, – дейди.

Сора бир кесекден былай айтады: «Билемисиз, мен аны юсюнден Путин бла сёлешгенме».

– Нени юсюнден?

– Мен кеси жумушум бла баргъан эдим, алай башха затланы юсюнден айтыргъа тюшдю. Сора Владимир Владимирович, «Россейни халкъ артисти» деген ат барды, «Россейни халкъ поэти» деген ат а жокъду дегенимде, аны тюзетирге керекди деп, къагъытчысына буйрукъ берди. Бек биринчи ол сыйлы атха тийишли адамны атын да айтайым дегенимде: «Кимди?» – деп сорду. «Къулийланы Къайсын», – дедим мен да. Ма ол хапарны Иосиф Кобзонну аузундан эшитгенме.

* * *

90-чы жыллада Къыргъызыны Ош областында жер тебип адамла да ачыгъан эдиле. Биз, мында, малкъар театрда жандауурлукъ концерт да къурап, ахча да, жылы кийимле да жыйышдырып, жолгъа атланган эдик. Жюгюбюз да – ауур. Этезланы Бахауатдин да, мен да Бишкек шааргъа жетебиз. Ол кезиуде Президент Аскар Акаев эди, президентни инспекциясыны таматасы къарачайлы жаш Гогаланы Борис бла алгъадан келишип, тюбешиуге келебиз. «Тюз бусагъатда Америкадан делегация келгенди, айып этмегиз, Акаев ала бла тюбешиудеди», – деп, бизни Къыргъызыны вице-президенти Феликс Куловну кабинетине кийиреди. Ол бизге бек жарыкъ тюбеди, къаты болду бир-эки кюннге къалыгъыз кесими вертолетум бла Исси-кёлге элтейим деп. Алай заман жетишим болмагъаны себепли, сау бол, – дедик, жумушубузну айтдыкъ. «Быллай жылы кийимле Нарын жанында жашагъанлагъа бек керекди», – деп, Нарын областьны башчысын чакъырды. Къонакъ юйде, телевидениядан да адамланы чакъырып, кёп сагъыш да этип, областьны таматасы кийимлени, ахчаны да алып жолгъа атланды.

Айтханымча, заман элпеклик болмагъаны себепли, жолгъа хазырлана башладыкъ. Бир заманда Бахауатдин: «Ашыгъа эсек да, барып Къайсынны атын жүрютген орамгъа баш ура кетейик», – деди. Барабыз, орамны да табабыз. Мен а, иш этип, орамда келе тургъан адамлагъа: «Бу кимни орамыды», – деп сорама. Беш адамгъа берген эдим ол сорууну. Экиси, сагъыш да этмегенлей: «Белгили жазычу Къулийланы Къайсынны атын жүрютеди», – дедиле. Экиси: «Жазычу болгъанын

билебиз, тюрк тилли миллетледенди, жангылыргъа болурбуз», – дедиле. Бешинчи уа: «Жазыучуду, азербайджанлыды», – деди.

Жарсыугъа, къагъытла да къуралгъандыла, алай Чингиз Айтматовну атын Нальчикни орамларындан бирине атайыкъ деген тилек толмагъанды. Бишкекте уа орамдан сора библиотека да жюриютеди Къайсынны атын.

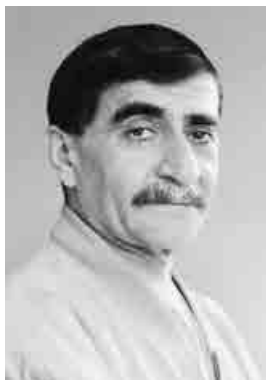
* * *

...Былтыр бир жумуш бла Ингушетиягъа барама. Артха келе жангы ара шахарлары Магасха къайтыргъа излегеними айтама. Алгъадан окъуна хапарым бар эди орамладан бири Къайсынны атын жюриютгенин. Кертиси бла да бек ариу орам, жангы юйле, сабийле ойнаучу жери да, гюлле ёсген жерлери да бар. Алайда бизни кёрюп, къатыбызгъа келип, бир жаш саламлашады. «Сёлешгенигизден ангылагъанма, сиз малкъарлыла болурсуз», – дейди.

– Хау, – дейбиз.

– Мен бу орамда жашайма. Атым Заурду, тукъумум Герихановду. Ингушлума. Кюз арты жетсин деп турама ансы, былайгъа жаш терекчикле орнатырыкъбыз. Ахчасын да кесим төлегенме, хар зат да хазырды. Мен айтхан кюн, былайда жашагъанла чыгып, ол ишге къатышырыкъдыла. Мен мында туугъанма, атабыздан эшитип тургъанма Къулий улу Къайсын бла бир жерде тургъанбыз, шуёлук да жюриютгенбиз деп. Тереклени орнатхан кюн сизге да билдирибиз.

Билдирген да этген эди, алай, жарсыугъа, чырмаула чыгып, баралмагъан эдик. Ол а бизге орамны суратха алып жиберген эди. Аны бла да чекленмегенлей, Къайсынны туугъан кюнюнде эсертмесини къатында төрели митинг къуралыучуду да, былтыр бизни атыбыздан музейге беригиз деп, таш сурат да жиберген эди. Мен да аны жыйылгъанлагъа ачыкъ этген эдим. Ингушетия республика уа 2007 жылда Къайсынны «Къыйыны ючюн» деген орден бла саугъалагъанын да эсигизге салайыкъ.

Гирихан ГАГИЕВ

КЪУЛИ КЪАЙСЫННГА

Намуларында сени
Жылы жауунла,
Битген сабанла да бар,
Жел тенгизлеген.

Ушкок от да къабынмай
Жаны саулагъа.
Аллай назмула ючюн,
«Сау бол!» – дейме мен.

Жер жокъ назмуларынгда
Сатлыкъ ниетге,
Эниш тьююл намысы
Алада эрни.

Аллай назму жазаргъа
Кёп да къаст этдим,
Къолумдан а, жарсыугъа,
Келмейди мени.

Тиширыула бары да
Бир ариу – сенде!
Эр кишини дебери –
Бийик тауладан!

Аны ючюн тилейбиз
Санга эсенлик!
Махтау санга айсурут
Тиширыуладан!

Кёребиз: дуня жашау
Бал къалач тьююл,
Алай, жазгъанларынгда
Ол да – ажайып.

Мен аланы окъусам,
Суумай ююм,
Жашарыгъым келеди,
Къанатлап жаным.

Да не! Жашайбыз, Къайсын,
Аллыбызда – сен,
Сабырлыкъны бийикде
Тутхан таулада.

Жюреклерибизни буз
Къауданлап кёрсе,
От жагъа жылыуунга
Бирден табылып.

Ингуш тилден

ГУРТУЛАНЫ Салих кёчюргенди

Джамалдин ЯНДИЕВ

ВСАДНИК

Кайсыну Кулиеву

Джигит непреклонный,
Он сросся с конем
В бескрайней дороге
И ночью и днем.

С ним песня, бывало,
Как сокол, летит,
И эхо в ущельях
Гремит от копыт.

Вдруг – буря; джигит
Опрокинут грозой.
Нет эха в горах.
Песня стала немой.

И горы седели,
Молчанье храня,
Пока гордый всадник
Бродил без коня...

Он – снова в дороге!
Он – вновь на коне!
И песня
С зарей обнялась в вышине...

Таяна ТУДЕГЕШЕВА

ЗВЕЗДА КАЙСЫНА

... И нынче, неверье свое и сомненье
Ногой отшвырнув, как разбитую глину
Тебе я, грядущее, с грядки весенней
Бросаю цветок чрез века и вершины.

(Кайсын Кулиев)

Смотрел в грядущее, жил, помня путь солдатский,
О настоящем пел, волнуя времена.
Всевышним послан был Певец к земле балкарской,
Испил с народом чашу – жизни он до дна.

Плечом к плечу шагал чрез годы испытаний,
С людьми он жил в лишениях у чужих ворот.
О тёплой родине всё пел – в снегах страданий,
И твёрдо знал: звезда народа вновь взойдёт.

Ушел. Идут вослед другие поколения,
Все также неизбежен быстрый ход времен.
Мы в мир приходим и сгораем как поленья,
Не оставляя пепла в череде имён.

Звезда ж Кайсына светит, в вышине блистая,
Горит, нам в мире дольнем освещая путь.
Зовет к садам цветущим, устали не зная,
Зовет усталых нас, в дороге отдохнуть.

Земля живет, поля шумят под Вечным Небом,
И детский смех уносит эхо далеко.
Силён седой Кавказ сынами, солью-хлебом...
Но все ж – в уход поэта верить нелегко.

Цветы – стихи, что он развеял в мире
С весенней грядки чистых ароматных роз,
Те лепестки, домчал их ветер до Сибири
Через хребты Алтая, в Шорию донёс.

03.08.2017 г.

САРАККУЛАНЫ Асият

**КЪУЛИЙЛАНЫ КЪАЙСЫН БЛА
МАКЪАМ**

Бетховен бла Шопен

Ол алай жазгъанды, жангы таулары
Сюегенча кюн сайын жер юсюне,
Бир бир юсюне салып къаялары,
Айланган кибик аланы ичинде.

Ол алай жазгъанды, хар эрттен сайын
Тенгизге секирип, ётюп кетгенча,
Ары кетип, ёлнорме деп къоркъмайын,
Къара чынгылдан секирип ётгенча.

Жазгъанды, элияны, булутлары
Кече кёкде, сермеп, тутуп къойгъанча,
Къар тюзледе жандыргъанча отлары,
Сау дунияны тюрмелерин чачханча.

Хар кюн сайын, жангы таулары сюеп,
Къар акъ этип, ол ары ёрлегенди.
Турса да палахла отунда кюе,
«Халаллыкдан бийик тау жокъ!» – дегенди.

Ма быллай назмуну атагъанды Къулийланы Къайсын бек сюеген композиторларындан бирине – Людвиг ван Бетховеннге. Статьяларындан бирин а поэт быллай сёзле бла башлагъанды: «Мен бир жол быллай оюм этгенме: Бетховен таулары сюерик эди, алагъа ушайды аны макъамы, таулары хауасы барды анда, ол аланы бийикликлери бла солуйду...»

Не кючлю, керти байламлыкды Къайсынны бла белгили композиторлары араларында байламлык. Таула бла макъам бирдиле анга. Бетховен Чегемге келлик болса, кёз аллыбызгъа бир келтирейик аны, къаллай къонакъбайлыкъ этерик эди Къайсын анга, таулары юслеринден таурухлары айтып, назмуларын окъуп! Мен да ийнанам, Бетховен сюерик эди таулары. Нек? Аны макъамында да, Къайсындача, эки тюрлю дуния, эки тюрлю кюч къазауат этгенлей турадыла. Жыйырманчы ёмюрню урушун, кёчгюнчюлюгюн да сынагъан, жашауда балдан эсе, тузлу кёбюрёк болганын не къадар алгъа ангыласакъ, ол къадар тынч боллукъду деген поэт немисли композиторну музыкасында кесинде асыу тапханды. Бетховен да, фахмулулугъуна кёре, насып сынамагъанды,

жыйырма алты жылында сангырау болуп кялганды. Композиторгя андан уллу кыйынлык, сынау кыйда? Аны да хорлаганды Бетховен. Жюрек кючу, тэзюмлюгю кыймагандыла композиторгя тюнгюлюп кялыргя. Ол битеу жашау философиясын макъамгя сыйындырып, оюмун аны бла билдиргенди. Кыйсын а – назмулары бла. Поэт не кыйын кезиуонде да тюнгюлгенни унамаганды. Андан жууукьду Бетховен таулу назмучугя. Аланы ич дуниялары, жашаугя кярамлары, жюрек кючлери да бирча эдиле да андан тартыннганды поэт композиторгя.

Къулий улу кеси жазганнга кере, суйген композиторларыны макъамлары анга кечгюнчюлюкде бютюнда керек болгандыла. Аны быллай тизгинлери бардыла: «Фрунзеде мен кеп окьугъанма... Жазыучуладан бек жууукь ол заманда Ромен Роллан эди. Аны трагедиялы жигитлиги манга бек керек эди, Бетховен бла Григни макъамларыча...» Сора бир аздан а биягъы эм суйген композиторларыны санында Бетховен бла Шопенни энчи айтады.

Композиторла поэтни чыгъармаларында дайымда тюбегенлей турадыла, бек суйген жигити Прометейча. Моцартха да уллу эс бурады Къулий улу, артыкьда стьяларында. Моцарт бла Сальерини араларында болумну, Пушкин бла Моцартны да сагъынады ол дайымда. Закий адам, поэт кеси кесине кертичилей кялыргя кереклисини юсюнден жаза, Кыйсын кеп кере кыйтады Бетховеннге. Сэз ючюн, «Песнь земной красоте» деген Шота Руставелиге атаган статьясында быллай тизгинле бардыла: «...закий хар заманда да жашаугя кертичиди. Аны сезими теренди да. Аны себепли уа ётюрюкню билмейди. Бетховен аллайладан эди. Закийлик бла жашаугя кертичилик синонимледиле». Замансыз кетген Лермонтовну юсюнден оюмларында да биягъы Бетховенни эсгереди Кыйсын. Биягъы, закийликни юсюнден айтып, жашаудан бир юлгюню келитиреди: «Император Франц Иосифге Бетховен закийди, анга кяраргя, болушургя керекди дегенлеринде, ол а кысха айтып кыйганды: «Манга закийле угъай, крти къуллукь этгенле керекдиле!..» Былайда сэз закийни, поэтни эм кырал башчыланы юслеринден баргяны себепли, Лермонтов, Бетховен, Кыйсын да аланы кючлерин кеслерини юслеринде игида сынагандыла.

Биз сагъыш этсек, сейирге кялырчабыз. Таулу кишини жашы, Чегемде къобузну, сыбызгъыны, дауурбасны эшитип тургъан Кыйсынны жюреги битеу дуния классика макъамгя кялай бла ачылды? Мени оюмуна кере, ол поэтни кесини искусстволаны хар бирине тюшюнюрге излегенинден сора да, театр институтда алган дерслери да бошуна кетмегендиле. Таулу акъылманны жюреги ачыкь эди хар бийик искусствогя. Пушкин бек белгили трагедияларында, Моцарт бла Сальерини тюбешдирип, Моцартха быллай сэзлени бередиле: «Сюймекликден бийик жаланда макъамды. Алай макъам да суймекликди». Сюймеклик а Къулий улуну жюрегинде элпек эди: тиширыугя, туугъан журтуна, сабийлеге, фахмулу адамлагя, битеу да дуниягя...

Дагъыда Къулий улуну «Поэт всегда с людьми» деген китабында статьялагъа къарайыкъ да, алада да табарыкъбыз сабийлигинде, Уллу Ата журт урушну кезиуюнде да жыр, макъам да къаллай уллу жерни алгъанларын. Автобиографиясында сабийлигинде жыр бла бирге ёсгенин, тегерегинде къойчула, чалгъычыла, таш устала, жолоучула, бахчада ишлеген къызла – бары да жырлагъанларын айтады. «Мен гитчелей окъуна жырлагъанма кесими тенглериме, къызлагъа да, тойлада уа тамата, жаныма олтуртуп, жырларымы тилегенди. Энди мен битеу дуня поэзияны бек ахшы чыгъармаларын билгенимде да, халкъ жырла манга бийик лирикалай, алааматлай къаладыла. Ала манга кеп берген сунама. Атлары сакъланмагъан халкъ жырчыланы уа уллу поэтлеге санайма», – дегенди.

Поэтни «Огонёк в тумане» деген статьясы барды. Ол анда уруш жыллада жаралы аскерчини сыртында алып келип, кече къарангыда жауундан, сууукъдан, ачдан, жолну къыйынлыгъындан, къарыусуз болуп, тюнгюле башлагъанлай, бу сёзле эсине тюшгендиле:

«Мой костёр в тумане светит,

Искры гаснут на лету...»

Ала, аны жюрегинде ахшы муратланы туудуруп, жанын сакълагъандыла. Къалай азчыкъ керекди бирде жашау бла ёлюмню ортасындан къутулургъа. Алай ол азчыкъмыды, уллу поэтге кюч-къарыу, ийнаныу да берген жыр?!

Къулий улу дагъыда полякы композитор Фридерик Шопенни энчи кёргенин да билебиз. Аны «Шопенни согъадыла» деген назмусу битеу да композиторлагъа жыр кибик эшитиледи. Отуз жылында жашаудан кетген, пианинону жырлатхан этген композитор, пианист Къайсынны талуа кибик деменгили жюрегине камерный макъамы бла жууукъ болгъан сунама. Аны вальсларына, полонезлерине тынгыласанг, ала жалаңда санга согъулгъанчадыла, хар кимни да бек таша сезимлерин къозгъай.

Композитор Ференц Лист: «Шопенни полонезлерине тынгылай, бир талай адам, бирча аякъ алып, кеслерини азатлыкълары ючюн, бетсизлеге бла терсликге тёмей, алагъа къажуу баргъанланы атламларын эшителисе», – дегенди. Бизни Къайсынны да бетсизликге бла терсликге тёмюп болмазча кеп кюнлери болгъандыла. Алайды да, Шопенни макъамы таулу поэтге нек жууукъ болгъаны туурады.

Свиридов бла шуёхлукъ

Поэтни совет композиторла бла шуёхлугъуну ююсюнден да айтыла туурады. Артыкъда Георгий Свиридовха тартыннганды Къулий улу. Ол кесини бек лирикалы назмуларыны экисин – «Музыка» эм «Биз музыкагъа тынгылай эдик» дегенлени Свиридовха атагъанды.

Сен, жашау кибик, жангылайын къалгъан,

Жашауну кесича алаамат болгъан,

Музыка!

Жолда тохтатырса уу жилинланы,
Тюшдеча, насыплы эте жанланы,
Музыка!
Тилсиз ташха, терекге да тил берген,
Тар тутмакъны окъуна кенгнге керген,
Музыка!
Сенден уллу бийлиги болгъан да жокъ,
Сенича азатлайын къалгъан да жокъ,
Музыка!
Ашхамны да, тангны да тилин билдинг,
Бу дуниягъа азатлыкъ кибик келдинг,
Музыка!..
Азатлыкъны къурумагъан тереги,
Азат адамны байрагъы, жүреги,
Музыка!
Къар тѣппелени ийнагъы болгъанса,
Тынгысызланы байрагъы болгъанса,
Музыка!

Поэт бла композитор бир бирге къагъытла жазып тургъанларын да билебиз. Г. Свиридовну къагъытларыны биринде быллай тизгинле бардыла: «Мен бек къууандым, не болса да, пластинкаларымы алгъаныгъызгъа... Бек хычыуун кѣрюнеди: мени макъамым сизни жүрегигизге жетериги! Сау болугъуз къагъытыгъыз ючюн, ол ариу сѣзле ючюн, мени жапсарыгъа кюрешгенигиз ючюн да. Мен оюм этгенден, сиз толу ангылайсыз, манга сизни кесигизни, сизни назмуларыгъызны да чексиз суйген адамгъа, аланы магъаналары къалай уллу болгъанын. Сиз мени музыкантланы ичинде жангызлыгъымы да толу сезгенигизни ангылагъанма (анда да барды бир ненча шуѣхум), аны себепли мени кѣлюмо кѣтюрюрге сюесиз. Мен оюм этгенден, адамлада керти шуѣхлукъ бир ишни этгенлени араларында угъай, жаланда жашаугъа бир кѣзден къарагъанланы араларында туады. Тюсюн айтсам, ишни юсюнде шуѣхлукъ алай кючлю болмайды, дуняны жүреклерни бла сезгенден, Аллахха къалай къарагъанларына кѣре туады ол. Мен хар заманда да билгенме, сизни бла мени арамда бир ишексиз зат барды, ол да – жууукълукъ. Анга толу ийнанырыгъым келеди ахыр кюнюме дери».

Андан ары Свиридов, ол замандагъы орус литературада Къулий улугъа жетген поэт болмагъанын айтып, ол болумгъа жарсыйды.

Къагъытдан бу эки адамны арасында шуѣхлукъдан сора да бир сейир кюч болгъаны ачыкъланады. Аты айтылгъан Георгий Васильевич бир кишиге айтмагъанын Къулийланы Къайсыннга ышанганына тюшюнебиз. Ол а, композитор, кеси жазгъанлай, дуняны, Аллахны да жүреклерни бла бирча сезгенлени араларында туугъан сезимди.

Сора бир кесекден композитор Кунцевода больницадан быллай жазгъанды: «Мен Сизге борчлу болуп турама, Сиз манга аллай аламант назмула атагъансыз. Мен а жазып бошайлмайма, алыкъа толу композиция

болмайды, ючюсю бла ишлеп башлагъанма, бирин басмалагъан окъуна этгенме. Мени багъалы шуёхум, Сизге атап, аланы бошаргъа керекме!..»

Былайда, баям, Свиридов ол мен башында сагъынган назмулары айтады, Сиз манга аллай алаамат назмула атагъансыз деп. Сора биз билгенден, ол Къайсынны тогъуз назмусуна макъам жазар мураты бар эди. Жарсыугъа, композитор, ауруп, муратына жеталмагъанды. Ол да не жырды десек – «Простая песенка». Аны КъМР-ни халкъ артисти Текуланы Махмут жарашдыргъан «На мир смотрите добрыми глазами» деген китапда табабыз.

Поэтни сёзлерине кёре жазылгъан жырла

Белгили совет, россейли композиторла да такъгъандыла Къулий улуну назмуларына макъамны: Э. Колмановский, Н. Похомов, Я. Френкель, А. Флярковский, И. Крутой, Ю. Мейтус, А. Мажухов, Б. Власов. Никита Богословский, къагъытларыны биринде, Къайсындан Жазыучулары союзларына кире туруп, аны жанлы сёз айтырыгъын тилейди. Родион Щедрин а поэтни Жангы жыл бла алгъышлап, саулукъ, эсенлик тежеп, юй бийчеси Майя Плисецкаядан да салам айтады. Быллай белгили устала таулу поэтни назмуларына эс бургъанлары, андан сёз сакълагъанлары аны шуёхлукъгъа кертгичилигин, фахмулу адамлагъа хурмет эте билгенин ачыкълайды. Ала да анга тюз ол кёзден къарагъандыла.

Къайсынны назмуларына кёре этилген жырла кинофильмде да эшитилгендиле. Сёз ючюн, кинодраматург С. Виткович «Акварель» деген фильмин хазырлай туруп, поэтни назмуларын хайырланыргъа мурат этеди. Ол кесини муратын поэтге къагъыт бла билдирип, аны бла байламлы поэтни оюмун да сорады. Алай, баям, Къулий улуну назмусуна жыр этилип айтылгъан бек белгили фильмге уа «Женщина, которая поёт» санала болур. Андан жырла кесинден эсе, алгъа белгили болгъан эдиле. Фильмде баш рольну Алла Пугачёва ойнап, Къайсынны назмуларына жазылгъан жырны да жырлайды. Къайсынны «Женщина, которую люблю» деген назмусунда «люблю» деген сёзню орунуна «поёт» дегенни салып айтханды жырчы. Сёзсюз, битеу фильмде окъуна ала бек алаамат такъыйкъаладыла.

Къайсын статьяларыны биринде жалаанда ариу бешик жыр къурагъаннга сукъланнганын айтады. Аны кесини поэзиясында да бардыла бешик жырла. Аладан бирине Эдуард Колмановский макъам такъгъанды. Ол жырны кесини заманында бек белгили жырчыладан бири Майя Кристалинская жырлагъанды. «Всё еще впереди» деген а совет жыллада ахшы жашаугъа ийнаннганланы, Къайсынны кесича оптимистлени гимнлерине айланнганды. Аны Марк Бернес айтып, белгили этгенди.

«Музыка», «Песню девушкам дарю», «Мелодия» эм башхаланы хар биринде поэтни макъам бла байламлылыгъы, жүрек ургъаны сезиледи. Л. Лещенко, В. Толкунова, З. Тутов, Полад Бюль-Бюль оглы, Р. Бабаян эм башха совет, россейли эстраданы уллу усталары айтхандыла таулу поэтни сёзлерине этилген жырланы.

Республикалы композиторла Хасан Карданов, Жеттеланы Мустафир, Байчеккуланы Абидин, Рахайланы Анатолий, Владимир Моллов, башхала да салгъандыла Къайсынны назмуларын макъамгъа. Аланы белгили жырчыла, репертуарларына къошуп, уллу залладан айтып тургъандыла.

Биринчи болуп, поэтни назмуларында макъамны эшитген а Хасан Кардановду. «Мени шахарым Нальчик», «Узун жыл», «Зурнукланы ауазлары», «Сени юсюнгден жырлайма» эм башхала алтын фондха киргендиле. Джабраил Хаупаны Къулийланы Къайсынны «Тиширыу сууда жууунады» деген назмусуна этген жыры да энчиди. Аны композитор белгили жырчы Заур Тутовну ауазына келишдирип жазгъанды. Бюгюн да ол жырчыны репертуарындады.

Поэтни урушха къажау, туугъан жерине соймеклигин ачыкълагъан, граждан позициясын кѳргюзтген назмулары да кѳллендиргендиле композиторланы. «Таулу болгъаныма дайымда ѳхтемленеме», «Туугъан жерим – жүрек жырым», «Сабийле бир заманда да ѳлмесинле» аладандыла.

Бюгюн да жырчыла, башында сагъынылгъан жырланы айтып, къараучудан уллу ыразылыкъ табадыла. Сѳз ючюн, «Жулдузчукъла» деген сабий жыр ансамбль кѳп жылланы ичинде репертуарындан Къулийланы Къайсынны жырларын кетермейди. «Пусть никогда не умирают дети» дегенни айтып, къызчыкъла эришиуледе хорлайдыла. А. Шахгалдянны «Ласточка» бла «Скачи мой ослик, скачи!», В. Каширговну «Весѳлая песенка», Х. Кардановну «Не убивайте тишину» бла «Легкая песенка», Этчеланы Музафарны «Акъ къарчыкъ» бла «Тау суучукъну жыры» дегенле эм башхала сабийлени суйген жырларыдыла. Малкъар эстраданы бийикликге жетдирген жырчыларыбыз Отарланы Омар, Алтууланы Зоя, Жанатайланы Исмайыл, Таукенланы Галина, Къулбайланы Людмила, Бапыналаны Зариф да Къайсынны сѳзлерине салыннган жырланы кѳп шахарлада айтхандыла.

Бир къауум заман алгъа белгили композитор Игорь Крутой бла опера жырчы Дмитрий Хворостовский эксперимент халда «Дежавю» атлы проект къурагъан эдиле. Анда адам улуну жаратылгъаны, бюгюнню кюннюне дери къадары да сахнадагъы экранда кѳргюзтюлген да, айтылгъан да, аны юсюнден жырланнган да этилген эди. Анда ол юзюлмеген жашау, байламлыкъ Къулийланы Къайсынны терен философия поэзиясыны кючю бла къуралгъанды. И. Крутой ары дери да макъам жазып тургъанды Къайсынны «Музыка» деген тизгинлерине. Аны да ычхындырмагъанды таулу акъылманны поэзиясы.

Бюгюн да композиторланы, жырчыланы да сейирлери Къулий улуну назмуларына сууумайды. Къабартылы жырчы Ауѳс Зеушев «Мир и радость вам, живущие!» деген орус тилде назмусуна аламат макъам салгъанды. Анда болгъан жарыкъ пафос, оптимизм адамгъа кюч-къарыу бердиле. Автор аны терен сезим бла, жүреги бла ѳтдюрюп айтханын да белгилерге тийишлиди.

Ол башында сагъынылынган китапны юсюнден да бир къауум сёз айтыргъа керекди. Бир къауум жыл мындан алгъа, поэтни назмуларына кёре жазылгъан жырланы жыйышдырып, КъМР-ни халкъ артисти Текуланы Махмут «На мир смотрите добрыми глазами» деген китапны чыгъаргъанды. Аны бла байламлы жырчы бек уллу иш этгенди. Ол, кёп жерлеге жазып, композиторланы жууукъ-ахлуларына къагъытла жиберип, аланы бир къауумун алай тийишдиргенди. Махмут кеси айтханнга кёре, ол тынч иш туююл эди. Сёз ючюн, Г.Свиридовну «Весёлая песенка» дегенин табар ючюн, Теку улу композиторну Москвада жууукъларына къагъыт ийгенди, жырны ноталарын а Санкт-Петербурздан алгъанды. Аланы композиторну эгечинден туугъан Василий Белоненко жибергенди. Сёзсюз, Махмутну ол иши болмагъанча магъаналыды, кереклиди. Китапха отуз сегиз жыр киргенди. Анга къошакъгъа дагъыда диск да барды. Анда поэтни кесини ауазын, жырланы да эшитебиз.

Къулийланы Къайсынны назмуларына кёре, китап чыкыгъанлы бери да, кёп жырла жазылгъандыла. Аланы саны ёседен-ёсе барлыгъына биз ишексизбиз.

ЁЗДЕНЛАНЫ Альберт

КЪАЙСЫН

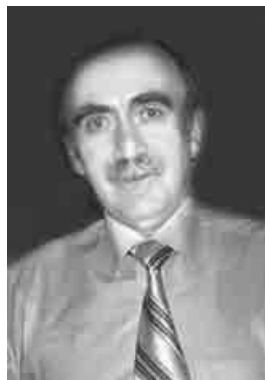
(жыр)

Жылы сёзюнг жүрекlege жылыу берди,
Биз кёрмезни жүтю кёзюнг ачыкъ кёрдю,
Халкъыбызны тин чеклерин кенгнге керди,
Ас-Аланны деу шайыры – Къули Къайсын!

Жансыз затха жан киргизип сёлешдинг сен,
Халкъны жакълар буруу этип кюрешдинг сен,
Буруу тыймаз къанлы жау бла «келишдинг» сен,
Ас-Аланны халкъ ёкюлю – Къули Къайсын!

Налмас ташны эгегенча эди хатынг,
Файхамбаргъа жууукъ эди адам шартынг,
Ахлулагъа байракъ эди сени атынг,
Ас-Аланны акъылманы – Къули Къайсын!

Жерибизге топуракъ болду тажал санынг,
Туудукълада саркъад сени таза къанынг,
Къайгъыргъанча, кёкден бизге къарай жанынг,
Ас-Аланны дайым жаны – Къули Къайсын!

ДОДУЛАНЫ Аскер

АДАМЛЫКЪ БЛА ЁМЮРЛЮК

«Айтхылыкъ», «тауушлукъ», «сейирлик»... дагыда кёпле бек суююп айтычу «закий» дегенча сёзлени саны бек кёпдү. Алай болгъанлыкъга, Къайсынны юсюнден айтылгъан заманда уа, ол сёзлени кючлери игида азлыкъ этгенча кёрюнеди. Аны чыгъармачылыгына тийишли тенгleshдириуле уа – Къайсынны кесини адамлыгы, огъурлулугъу, кишилиги.

Къайсынны поэзиясыны неда аны адамлыгыны юсюнден айтама десенг, башынга бир кибик оюмла, тенгleshдириуле келедиле. Нек болады алай? Ол жазгъан затланы, аны адамлыгыны тамырлары да бирдиле да – андан! Ол тамырла теренден келедиле, халкъыбызны ашлана тургъан эски жараларындан. Поэтни: «Бирге кюллукъ этгенбиз жерибизге, // Тутабыз бир жараланы тапларын», – дегени анга толу шагъатлыкъ этеди.

Къайсынны ауазы халкъыбызны ауазыды. Ол бизни барыбызны да къайгыларыбызны жүрегине сыйындырып, къол азында элте билгенди. Элтгенде да алай элтгенди, огъурлу жүрегини жылыуу бла. Уллу Къайсынны биз, жаныбыздан юлюш эте, бийик кёргенибиз жангыз аны ючюн туююлду. Ол къайсы бирибизни да, къаныбызда жүрюп, сезимибизде бишип, алай айталмай тургъан сагъышларыбызны шатык тил бла жазгъанды, магъанасын да тауларыбыз бла тенг эте. «Хар урушда атылгъан хар бир окъ да ананы сакъ жүрегине тиеди...» Адам улу жаратылгъанлы, къаллай бир уруш этилгенди, къаллай бир къан тёгюлгенди, къаллай бир адам сакъат болгъанды! Ол къадар къыйынлыкъны, бушууну илишаны жаланда ананы жүрегиди деген поэтни намысы, тёппебизде жүрюмей, къайда жүрюр?! Дуняда эм керексиз, алай адам улу ансыз болалмагъан урушха Къайсын къазауат ачады. Поэтни аскерчилери уа огъурсузлукъга ёмюрде да бой бермеген аналаны жүреклеридиле. Сёзден бетинг къамай, андан къоркъа да, анга сыйына да билген заманлагъа жетсек, жерни хар къалайында да кюн таякълары эжиу эте, Къайсынны ауазы эшитилип турлугъуна ишек жокъду. Къайсынны поэзиясы бла байламлы китапла чыкъгъан эселе да, уллу ишге жазылгъан эселе да, алыкъа аны чыгъармачылыгы тийишлисича тинтилмегенин айтыргъа керекди. Ол, баям, жаланда бир тёлюню иши боллукъ болмаз. Уллу тауну этегинден аны тёппеси кёрюнюр амалы жокъду. Заман нени да жерине сала барады, Къайсынны чыгъармачылыгъын теренирек да, кенгирек да тинтирле.

Къайсын жүрегине бийик, сыйлы да затланы уллу тау бла тенгleshдире келгенди. Мен да, Къайсынны ол амалын хайырланып, аны жүрек

жырына эжиу этерге сюеме. Уллу таулагъа, къышды, жазды деп къарамай, къар жаугъанлай турады. Черек баргъаныча, терек чакъгъаныча, ол да табийгъатны бир илишаныды. Къар къаллай бир жауса да, тауну болгъанындан бийик этмейди, аны этеклеринден башланган тагы суулагъа жангы кюч бередиди ансы. Тенгизге минг жылланы жауун жаууп тургъанлыкъгъа, аны теренлигине не хазна къошулур. Къайсынны юсюнден айта, аны даражасын алгъындан бийик этеме деген оюмладан къайда узакъма. Манга бу тукъум сёзлени аны фахмусу, аны усталыгъы, бирда болмагъанча уллу халаллыкъгъы айтдырадыла. «Ёлген шуёхуму жандан суйгени, // Къыйын кюнде, ол келликча, жетерме, // Къоруулар ючюн сени юрегинги, // Юрегими анга кюбе этерме», – дей тургъан адамны къатында халал болмазгъа, огъурлулай къалмазгъа амал жокъду. Алай, Аллахды билген, бусагъатда адамла бир бирге бёрю кёзден нек къарай болурла?! Ала, баям, бюгюнлюкде чынтты уллу поэзиягъа артыкъ уллу магъана бере болмазла.

Къауум-къауум, миллет-миллет юлешинип, не аз да жетишмеген жерлерин бир биринден кёре, ёрелешип тургъан заманда, адам баласы кесини ёмюрлюк жарсыулары бла бетден-бетге ёкюлсюз къалады. Жанында къарыусузгъа билеклик этмей, туугъан жерини ташына, сууна хурмет бла къарамай, Ата журт ючюн, халкъ ючюн а жанларын берликке, санларын аямаллыкъла кёпдюле. Ант этселе, къычырыкълары мындан ары баргъанлыкъгъа, аладан арталлыда хайыр чыкъмагъанын барыбыз да билебиз, кёребиз.

Къачан да аямалсызгъа, онгусузгъа эс тапдыргъан, аны бушуунда, тыш адамча болмай, жанында сюеле билмеклик кишиликти, адамлыкъ. Дин ахлусу айтханча уа, андан уллу сууаплыкъ жокъду. Халкъынга, жеринге табыныу, алагъа кертичилигинг ма аллай жерде кёрюнеди. Къайсын да, сёз ючюн, орамда мудах болуп бара тургъан адамгъа былай айтады: «...Сени къайгъынг – манга да жарсыу, // Мудах бетинг къалды мени эсимде, // Мен не бла болайым санга асыу?...»

Айхайда, уста билгенди Къайсын хар кимни бу дуняда кесини энчи жери болгъанын, кёкде да жулдузу жылтырап тургъанын. Къайсынны деменгили поэзиясы адамны аны кеси бла тенг этген угъай, кесинден бийикге кётюредиди. Ол поэзия жараларыбызгъа балхамлыкъ-жардамлыкъ этейим деп, къайсыбызны да ушакъгъа алай чакъырады. Ол ушакъ тёлуден-тёлуге ёте, ёмюрлюк ушакъды, жер жоюзюнде эм татлы, эм хычыуун ушакъ... Адамны адамлай къалдыргъан, аны адамлыкъгъын жойдургъан да эркинликди, бирде хыйсаплы, бирде хыйсапсыз эркинлик. Ол зат а эркинликке адам не тукъум магъана бергени бла байламлыды. «Не суйсем да этейим, не суйсем да айтайым, эркинме», – деп сюелгенлени керти эркинлик бла бир заманда да къазанлары къайнарыкъ туююлду. Чынтты эркинликни жанында, сен сен эсенг, мен да менме деп, борч сюеледи. Къалай тамамлайбыз биз ол борчну, аны бла байламлыды тегерекде берекет, къудурет да. Кесинге жалаңда эркинлик излеп айлангандан хайыр азды. Асыры эркин ёсген терек, юсюн чыбыкъ басып, хазна кёгет

бермейди. Борчубузгъа мѣхел къараргъа сылтаула эл бла бир да табыладыла. Айхайда, ала ишибизни иги жанына айландырлыкъ тѳююлдюле. Ким да, Къайсынча, кесине жетгенни уста тамамлай барса, ма ол заманда тюрленирикдиле ахшы жанына болумубуз, онгубуз, жашаубуз да:

Жашау бизге берир юлюшюн берди.

Кѳп къыйын кѳпюрле артда къалдыла.

Биз сыйыт да этдик, тойла да кѳрдюк.

Мен элтир жюкню бермедим кишиге.

Кесине жетген жюкню къайда болса къоюп, бирсиле не элтгенлерин кенгден сюзе, сѳзню сюргенле бюгюн да жетишедиле. Хыйлагъа юйренип, омакъ сѳзле бла уллу ишден бир жанына кетгенле уа азмыдыла? Халкъны бар хурметин, жашауларында кѳп кере кѳрюп, аны къадарын а кеси башларына тап хайырланганладыла ала. Керти поэт а халкъы бла бирди, андан айырылмайды, артыгъыракъда халкъны бушууунда, къыйын кюнлеринде. Аллай заманлада биринчи жаралы болгъан, бек алгъа ачыгъан олду. Элия да агъачда бек бийик терекни урады алгъа.

Мен – кѳп палах кѳрген халкъны поэти,

Кѳп кюнюм къарангы болду, кечелей.

Халкъым ѳтген къыл кѳпюрден да ѳтдюм,

Жакъгъан отубуз боранда ѳчуле, –

деген поэтни жюрек жарасын, ачыгъандан, кѳзлеринде от чакъгъанын сезмезге къыйынды. Адабиятыбызны кѳгюнде жол кѳргюзтюп тургъан жарыкъ жулдузду Къайсын. Ол жарыгъы гъаршны къарангысын жырып ѳте, жылыу бергенлей турады. Къайсынны юсюнден сѳз баргъанда, озгъан заманны юсюнденча айтыргъа кишини да тили айланмайды. Аны алайлыгъы да ѳмюрлюк поэзиясы бла байламдыды.

«Халкъ жарлы болса, поэт да бай болмаз – терегине кѳреди ауанасы», – дейди Къайсын. Поэт ауанасы эсе халкъны, Къайсын аны эрттенликде эртте, эрттенликке салам бере келген кюн ауанасыды. Мындан арысында да, мен билеме, уллу Къайсыннга хар таулуну къарамы кенгден-кенг бола барлыкъды. Халкъыбызны халкъ этген ышанладан бириди Къайсын. Ата журт, туугъан жер дегенча ышанладан. Назму бла айтама десем а былайды:

Къайсын десенг

Къайсын – дерсим,

Тюзюм, терсим.

Къайгъым да жокъ,

Къарыным да токъ,

Къайсын десем,

Мен сау-эсен!

Ата журтум –

Жюрек жутум,

Борбайымда

Ахыр тутум.

Къайсын десем,

Мен сау-эсен,

Хайыр этер,

Жерин сюер,

Къайсын деген –

Къайда да мен.

Къайсын десенг,

Сен сау-эсен.

Къайда да эр
Къайсынды дер.
Тангым ата,
Алгыш айта,
Къайсын десем,
Сен сау-эсен.

1997 ж.

Жолну кесе,
Келе-келсенг,
Таудан энсенг,
Жашау кёрсенг,
Къайсын десенг,
Сен сау-эсен...

КЪАЯ КИБИК КЪАЛГЪАНСА

Къули Къайсыннга

Санга тубегеним эде къалгъанды:
Келир кюнлерими туура этгенсе,
Акъыл сёзюнг биргесине алгъанды,
Мудахлыкъны жанынг бла эритгенсе.

Жазгъанынгдан жаннган жүрек къаналмай,
Хар бир атхан тангым белги бергенча,
Сени мен кюн сайын окъуйма талмай,
Уллу Тейри нюрлю къучакъ кергенча.

Ууаз бере, сени окъуй тазама,
Кёлюм тола, къадарында жашнайма,
Жашай-жашай жангыз санга базама,
Керти сёзюнг кючюн бере жашайма.

Адамлыкъдан бийик а жокъду жукъ да,
Санга андан бийик – огъурлулукъду.
Иги къууум сангады тенг, жууукъ да,
Назмунг жазда жерге тюшер урлукъду.

Халкъыбызны сюргюн сынагъанда да,
Сен сынмадынг – къая киби кългъанса.
Амалынгы ачыу сыйыргъанда да,
Аламынгы берчли кългъа алгъанса....

Сильва КАПУТИКЯН

**БАЛКАРСКОМУ ПОЭТУ
КАЙСЫНУ КУЛИЕВУ**

Кайсын, я не была в твоей стране.
И я, мой друг, в долгу перед тобою.
Твой край и твой народ известны мне
Лишь понаслышке – я вины не скрою.

Но говорю тебе наверняка –
Не стану я листать энциклопедий:
Колонка трезвых цифр хоть велика –
Явлений суть не в их глухой беседе.

Нет, цифры мне не скажут ничего
Заверенною точностью своею,
И численность народа твоего
Тобою мерить не в пример точнее.

И территорию твоей страны
Я уточню души твоей простором,
В могучих реках голоса волны
Твой стих не заглушат стозвучным хором.

Сравнится ль щедрость всех полей земных
С твоей душой, распахнутой и чистой?
Тропинкой восходящих строк твоих
Я поднимусь, Кайсын, в твой край гористый

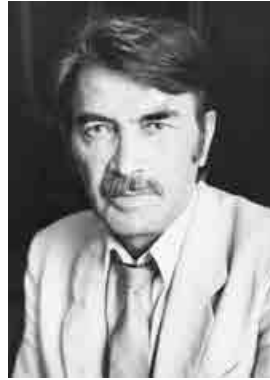
Мне лишь дыхание твоей строки
И жизнь твоя о нем доверят тайны.
Всем фактам и всем цифрам вопреки
Увижу, что Балкария – бескрайна.

О ней расскажут мне твой гордый нрав
И верность, о которой не забыли,
Твое сознание исконных прав,
Великодушье, свойственное силе.

Отринувшая зло, добру верна
Твоя душа, исполненная света...
Величием духа велика страна,
Вершина духа – мужество поэта.

1971

БАБАЛАНЫ Ибрагим

**БАШИЛЛИК КЪАЯНЫ
ЭРИНИНДЕ**

Башиллик къаяны эрининде
Сюелип тургъан тау жугъутур,
Тюшдюм да назму

тахдан,

Эки жол айырылгъан
Жерге жетгинчи

тохтап.

Артда,

алда да –

туман,

Жаланда кёкде

жулдуз

Болду жарытып тургъан
Чегемде жырны жолун.

Алай а... Ах, Гюдюргю

Тийресинде биягъы,

Сууукъ къаргъа

булгъанып,

Айры сабан сюрюлдю...

Жылкъычы къуш да кече

Сайын Айры агъачда

Къычырады, шо Байчи

Къычыргъан кибик Аршдан.

Къайсынны бу бийик элинден

Баш уруп,

аллынга жыгъылдым.

Жыгъылдым да,

эрттен намазгъа

Уюгъанча болдум биягъы,

Къайсынны арбагъы арбазда

Къантаргъанча алам борагъын.

Борагъы уа... –

жулдуз туякълы...

Ол кёкню жашнатхынчы

кишнеп,

Чегемни хар ташын тансыкълап
Айланганча
Къайсын
Хар кече...

Хар кече сайын деу
Къапчагъай
Башында айланганча,
Сызы

Ауушдан,
ол,
азан кычырып,
Уютханча болду намазым...

Намазым –
ыранда Къуранны
Сурасы жазылган ызынга,
Халкъымы къудурет кыралы,
Геххасыча ариу сынынга.

Сынынга табындым,
Кязимни
Жаралы жугъутур зикири
Эсиме тюшюп,
сен Къайсынны
Таш тажын кетюргенча керюп.

Мен санга табындым, аламгъа
Табынганча, къарап бийикге:
Мангылай жазуунг – илмула
Чыгъаралмай кетген Битикле.

Битикле... О таулу халкъымы
Бир Къайсын ачхан таш китабы
Тёрюнде ёмюрле къалкъыган
Элтюбю башы деу Къапчагъай!..

Къапчагъай да «Къыпчакъ айына»
Ушаганды мында кызарып...
Бир терсни, бир тюзню айыра,
Суууталмай къаны кызгъанын.

Башиллик къаяда жугъутур,
Танг сайын шыхыртсыз тигелеп,
Жылгыдан суу ичип кете тур,
Кюн кетмез ючюн бу тийреден...

МУСУКАЛАНЫ Сакинат

**ГЫЛЫУЧУКЪГЪА МИНИП
БАРГЪАН ЖАШЧЫКЪ**

Къайсыннга

Гылыучукъгъа минип, жашчыкъ
Барады Эл Тюбюнде,
Айта ариу, жарыкъ жырчыкъ,
Къууанч жашай кълюнде.

Кырдык – жашил, суула – женгил,
Кюнню ачыкъ тийгенлей,
Барады, ёмюрню женгип,
Чепкенчигин кийгенлей.

Къалпакъчыгъын андий жюнден
Этген болур анасы.
Аны кийип, ойнай-кюле,
Айтады жыр баласы.

Учады жыр акъ таулагъа,
Аяз къанатха къонуп...
Горда жашчыкъгъа саугъагъа
Береди хайнух жонуп.

Аны буруп ойнар жашчыкъ
Букъу жолда, не бузда.
Артха туруп, атар ашыкъ,
Ойнай, чаба эм кыза.

Кече уа жулдузла, энип,
Терезеден къарарла...
Жашчыкъ, гылыучукъгъа минип,
Барады Чегем тарда.

КЪАЙСЫННЫ ЭСГЕРЕ

Не жауады, жауады тохтамай жауун...
Сен кетген кюн тюшдю эсеме:
Кёк толуп эм къобуп айтханда да дауун,
Кёл эталмай турду кесине.

«Къызаргъан чумлада» ажашханды туман:
(Да эрirmi кюнню кёзюнде?)
«Ол – мени юсюмден кёп ариу сёз айтхан,
Жылыуун да салып сёзюне...»

Эрттенлик а, ачый, саргъала, бурула,
Тюз анангча, алай таралды:
«Кийиргенди мени кёп кере назмугъа
Биргемеди аны саламы...»

«Ол бизни да сойдю!» – дедиле да гюлле,
Тенг жияй, ийдиле башларын.
Сау Малкъар кыйналды, жүреги бла кюе,
Жияды кызылары, жашлары...

Кёз жашлай тюшдюле Чегемде чучхурла...
(Да сейирмиди – сен ёлгенде?!)
Андагъын, мындагъын да бирден жунчута,
Энишге тюшдюле ёргеден.

Тюшдюле жамауат, тюз черекча, бирден,
Беш да Тау элинден, кьююлуп.
Ол палах – хар таулу юйге бирча кирген,
Ким жияп, ким сарнап, ким улуп...

«Жаралы таш» айтды, бушуудан кьарала:
«Жапсаргъан эди кёп кюн мени,
Ачытхан заманда бу тюшген жарала...
Не ачыуду аны кетгени!»

«Жер, терек, кьанатлы...» – барысы да мудах,
Не жауады, жауады жауун.
Ол сары эрттенде, жол салгъан кюн палах,
Биз бирге эдик, болмай кьауум...

Владимир ЗАХАРОВ

О КАЙСЫНЕ КУЛИЕВЕ

О Кайсыне, я так говорю об этом великом человеке только потому, что когда мы впервые познакомились в Пятигорске, во время Лермонтовских дней поэзии, в июле 1970 года. После знакомства, он сразу сказал мне: Владимир называй меня – Кайсын. Так и пошло при каждой встрече. Правда, я называл его на Вы, он мне говорил – Ты. По-другому я и не представлял себе наши короткие разговоры. Почему короткие, да потому, что Кайсын был всегда не один, тем более там, у памятника Лермонтову в Пятигорске или в Домике Лермонтова. Его окружали люди, это были его друзья и соратники поэты: Давид Кугультинов, Расул Гамзатов, Адам Шогенцуков, Михаил Дудин и молодые, начинающие поэты, которые приезжали в составе делегации Союза писателей СССР из разных городов и республик необъятной страны. Поэтому назвать эти встречи и говорить, что мы разговаривали о том или о сём, будет неправда. Он только успевал со мной поздороваться, как с уже знакомым молодым человеком, ну перебраться парой фраз – типа как у тебя дела? А дальше его просто отнимали великие столпы советской поэзии. Он подписал мне несколько своих сборников стихов, которые в силу обстоятельств не сохранились.

Моя жизнь довольно круто изменилась еще в 1969 году, когда меня выгнали с 4-го курса ставропольского пединститута, и в 1972 я обменял ставропольскую квартиру на Кисловодск. Стал работать зав культмассовым сектором в Доме культуры курорта. Но через пять месяцев, после обыска, которое провели сотрудники КГБ в моей квартире, директор попросил меня написать заявление «по собственному желанию», чтобы, как он сказал, я не писал три приказа и не увольнял тебя.

Меня взяла к себе на работу культорганизатором главный врач санатория им. Горького Дора Захарик. И тут для меня настала необыкновенно интересная пора. Санаторий был небольшой, в нем отдыхало всего 150 человек, раньше он принадлежал Академии Наук СССР, но даже после перехода в другое ведомство, туда продолжали приезжать ученые, писатели и поэты со всего Союза. Кого там только не было. Самым интересным было то, что я устраивал практически еженедельно вечер «Клуба интересных встреч». На него не только собирались все отдыхающие нашего санатория, но приходили и из других санаториев.

В январе 1974 года приехал Кайсын Кулиев. Он был рад, увидев меня, всегда улыбался. Так было все 24 дня, которые он провел в санатории. Как-то примерно через неделю, выйдя из столовой после завтрака,

а я находился там всегда, потому что или собирал очередную группу на экскурсию, или сообщал о всяких культурно-просветительских мероприятиях у нас или в соседних здравницах, куда иногда ходили наши отдыхающие. Подойдя ко мне Кайсын сказал:

– Владимир, у тебя есть время? Пойдем со мной в санаторий 20 лет Октября, там Миша приехал! А я не знаю где санаторий находится...

Этим именем он называл своего самого дорогого и горячо любимого друга, ленинградского поэта Михаила Дудина.

Я немедленно согласился и уже минут через 15 мы спускались по ступенькам к вокзалу, откуда повернули налево и спустились к нарзанной галереи, затем снова налево и через колоннаду мы уже через 10 минут входили в санаторий. Дудин жил в отдельном номере на первом этаже. Встреча была бурной и громогласной. Они обнялись, расцеловались троекратно по-русски, громко приветствуя друг друга. Потом сели за стол у окна. Михаил рассказывал о своем, Кайсын о своем, причем разговор был довольно спокойным, они не перебивали друг друга, но кто-то заканчивал фразу, другой начинал. Дудин сообщал столичные новости, расспрашивал Кайсына о том, над чем он работает сейчас.

Вдруг за окном защебетали синички. Дудин и Кайсын внимательно и с интересом уставились в окно. Там висела кормушка, вокруг которой собрались птички.

Дудин стал рассказывать:

– Ты знаешь, Кайсын, я когда увидел синичек в окно, пошел в магазин купил пакет молока, выпил его, а из коробки, – она была прямоугольной сине-белого цвета, – сделал кормушку. Видишь, я вырезал внизу два больших окошка.

Я вчера поехал на рынок и купил сало. Знаешь, синички очень любят клевать сало, но не солёное, а свежее. Подвесил внутри кормушки, и они целый день сюда прилетают. Сегодня уже второй кусочек прикрепил, первый они полностью склевали. Мне так приятно слышать их щебет. Это доставляет мне настоящее наслаждение.

Мы пробыли у Дудина часа два, он попросил сестру принести чай, который все мы пили вприкуску. Дудин привез с собой кусковой сахар и щипчики из дома. Он очень ловко наколол на блюдце сахар и так за чаем из подстаканников, спокойной беседой этих двух друзей мы провели часа два. Потом собрались, Дудин и Кайсын обнялись расцеловались и мы вернулись в санаторий Горького.

Как писал биограф Кайсына Кулиева профессор Фуад Салихович Эфендиев, русские поэты старшего поколения и ровесники Кулиева сыграли большую роль в его поэтической судьбе. Одним из таких поэтов был Михаил Дудин. «Говорю моему поколению» – это последнее стихотворение Кулиева, посвященное Дудину, милому Мише, как ласково называл его Кайсын. Он любил его за чудесный рассказ «Девочка и море» (М., 1975), сборник стихотворений и поэм «Соловьи» (Ярославль, 1972), за его легендарную жизнь, когда он «вышел с ружьем в превосход-

ную стынь» (Дудин), за то, что он жил в городе на Неве и вынес вместе с ленинградцами 900 дней жестоких испытаний холодом и голодом и самой смертью, за то, что Дудин был в Кабардино-Балкарии в 30-е годы и строил Баксанскую ГЭС и за многое другое.

Дудин и Кулиев встречались часто: в Пятигорске, отмечая Лермонтовские дни, на юбилейных торжествах в Грузии, Армении, Киргизии, Казахстане, Белоруссии, на Украине, летали вместе в Норильск и зарубежные страны. Оба они в 60–70-х годах играли большую роль в культурной и литературной жизни страны. И везде у них было много друзей. «Он прекрасно умел превращать своих старых верных друзей в друзей своих новых друзей. Он обрстал друзьями, как матка роем гудящих пчел, – писал М. Дудин в январе 1986 года, уже потеряв навсегда своего Кайсына».

И это – совершенная правда. Я свидетель вышеприведенных слов. Прощаясь с нами, Дудин сказал мне: Володя, вы заходите ко мне. Пока я буду в Кисловодске. Но мне было неловко отнимать такого метра поэзии какими-то своими рассказами, заботами. Сейчас я об этом жалею, но вернуть назад те дни невозможно.

Кайсын ходил к Дудину практически каждый день, но уже один. Мы виделись каждый день, обменивались короткими предложениями. Я договорился с Кайсыном о дате проведения встречи с ним в «Клубе интересных встреч».

И вот наступило 25 января 1974 года. Вечером, после ужина отдыхающие не расходились, и пока устанавливали стулья, они терпеливо ждали. В санаторий пришли и мои знакомые кисловодчане, которым я сказал о вечере. Пришла даже Любочка Гудкович, знаменитейшая на всех Кавминводах врач-сексопатолог, подруга моей жены, которая не ходила на подобные встречи. Из Пятигорска приехала и Татьяна Аркадьевна Марутова. Красивая статная женщина, директор Пятигорской городской библиотеки им. Горького. С Кайсыном ее связывали дружеские многолетние отношения до самой его смерти.

Это ей Кайсын Кулиев посвятил поэму из пяти глав «Вечер у Машука», которая заканчивается таким признанием:

Идешь ты на Машук, спокойно глядя,
Идешь, как правда, отвергая ложь,
И волосы кавказский ветер гладит,
Идешь ты, как само добро идешь.

Есть в женской красоте благая сила
Для душ живых – на то и красота!
Ты подтвердила это, обновила
Мир для меня без всякого труда.

Все обновилось – краски, самый воздух,
Сиянье гор, знакомых мне давно,

И заново так ярко светят звезды,
Как будто мне устать не суждено.

Затих твой город. Тишина мила мне.
Над нами звезды лермонтовских дней.
Земле, где ты живешь, любому камню
Я благодарен с каждым днем сильней.

Звезда с звездой говорит. Не деться
Мне никуда от них в своей судьбе.
И вот я на вершины поднят сердцем,
И, как звезде, я кланяюсь тебе

Я знал Татьяну Аркадьевну, встречался и общался с ней бесчисленное количество раз. Это была удивительная женщина, которая сочетала в себе небывалую красоту, серьезные знания и ум. Ей удалось собрать вокруг себя людей неординарных и талантливых. За короткое время, сплотив вокруг себя коллектив единомышленников, она смогла превратить обычную городскую библиотеку в очаг культуры Кавминвод. Она была дружна с Сергеем Михалковым, поговаривали, что он отец ее сына – Игоря. Последний раз я виделся с ней на Лермонтовской конференции в Пятигорске в мае 2014 года. Мы обнялись и даже расцеловались, не виделись лет пять. Много говорили, вспоминали друзей и общих знакомых. Я рассказывал ей над чем сейчас работаю. Она вспомнила и Кайсына. Сказала, знаете Володя, так хочется дожить до его столетия. А ей уже шёл 85-й год. Я уехал в Москву, а 3 июня мне позвонила директор Домика Лермонтова Ирина Сафарова и сообщила печальную новость. Сегодня умерла Татьяна Аркадьевна.

Она была последняя женщина, которую очень любил Кайсын.

По окончанию поэтического вечера Кайсына Кулиева в тот январский вечер 1974 года в Кисловодском санатории им. Горького. Он заключением сказал. Дорогие друзья, я хочу подарить свою последнюю книгу стихов человеку, который собрал нас сегодня здесь, Владимиру Захарову.

Он сел за стол, раскрыл сборник стихов «Звездам – гореть!», который был издан в издательстве «Советская Россия» в 1973 году и стал его подписывать. Потом встал и торжественно вручил его мне, под аплодисменты присутствовавших на вечере. Я открыл книгу и прочел: «Владимиру Захарову на счастье сердечно. К. Кулиев. 25 янв. 1974». Эта книга до сих пор у меня. Ее удалось сохранить, несмотря на многочисленные тернии, на потерю двух библиотек. И когда у меня что-то не получается, когда мучает хандра, я открываю этот томик наугад и нахожу стихотворение, которое оказывается очень нужным для меня именно в тот момент.

Вот и сейчас, когда пишу эти строки, я, вернувшись после проведения большой и сложной международной конференции в Вене, озабо-

ченный кучей проблем, так же открыл этот томик его стихов и прочел, а точнее услышал его голос, который сказал мне:

Ты скажи на милость, человек,
Чье лицо покрыто черной тенью,
Что с тобой случилось, человек.
Где решил искать ты утешенья?

Перед тем как разойтись нам прочь.
Сетуя на дождь и непогоду.
Чем, скажи, могу тебе помочь:
Что мне сделать, брат, тебе в угоду?

Я в одну, а ты в другую даль.
Мы уйдем, и разлучит нас вьюга.
Стал я старше на одну печаль,
Ты – на одного богаче друга.

Для меня имя Кайсына не только связано с прекрасной Балкарией, которую он воспел в своих стихах, не только с именем его учителя великого Кязима Мечиева, но и с именем Лермонтова. Но об этом я расскажу в следующий раз.

Спасибо, Кайсын, ты из пределов Всевышнего посылаешь мне дельный совет. Ты видишь и знаешь там больше, чем я знаю и понимаю о свершившихся событиях здесь на земле. Спасибо Тебе.

БЕППАЙЛАНЫ Муталип

ЧЕГЕМЛИ АКЪЫЛМАН

Ёмюрле бёлене тизгиннге,
Чыгъадыла къагъыт бетине
Жазады акъылман, жаза!
Мен кетсем, келирле башхала,
Сен кетсенг, абыныр жарыбыз:
Жаз, жырла жырлайды жаз,
Ай да, кюн да ата сёзюнгден,
Жаша, жашат къаяланы, таулары.
Сен жаныса аланы,
Жаныса сау аламы!..
Жол жанында ынычхагъанды,
Ашыра тузакълыкъгъа бизни,
Жаралы таш да таралгъанды,

Тёзалмай, бир бек жарылганды...
Сен а тёзгенсе алай,
Назму такыгъанлай,
Тау жыр айтханлай,
Чегемли акыылман...
Бир бирни этмей бырнак
Гомер, Кязим, Пастернак
Болгъансыз бирге,
Болгъансыз бир-бир бирге таянчакъ...
(Эсимдеди мени да ол жахамим жылла...)
Уча-уча чапыракъла чырчыкылай,
О, къалай жерни кыучакылай,
О, къалай жарыта кюнню,
Акыылманны жаны жана,
О, къалай...
Ёседи ётмек-ёледи къая,
Адамгъа журт, жол, жыр, назму, къоя..
Кёгет жулдуз, жерге тама,
Жер ашыкъмагъан суна бир анга – аламгъа!
(Адамла да жашай алай,
Бир бирден кьоркыгъанлай,
Бир бирни да марай...)
Барады кёкню ай,
Ол бир бек жаланлай,
Тюз эски кыайыкылай...
Ашхам жарыкы нечик
Болгъанча ай бешик,
Жер китабы окъулгъанча,
Насыпдан алам толгъанча.
Тамбла ётмек бла гюл бой салмай кышша,
Тагылып Тейри кылычха,
Ышанлап кьарарла кюлкю кьабыннган,
Кьартдан толу ныгышша!
Гомер, Кязим, Пушкин
Уянырла жукъудан:
Бары атлай эркин,
Чыгъарла арбаздан,
Салам эрттенликге берирле,
Бирден кьууанчлы керилирле...
Мен кетсем, келирле башхала,
Сен кетсенг, абыныр жарыбыз.
Жаз, жырла жырлайды жаз,
Ай да, кюн да ата сёзюнгден жаша,
Жашат кыаяланы, тауланы.
Сен жаныса аланы,

Жаныса сау аламны!...
Сюзюлюп сюеле къаяла
Тюз тепсеуге баргъан таулула!
Къалай къыйын болур адамгъа
Къол аязында жер жүзюп элталгъан,
Къалай насып болур анагъа
Жюрек тюбюнде аллай жаш жүрююталгъан,
Къалай къууанч болур жерге
Инбашында ол ананы, сабийни айландыргъан...
Ёмюрле бёлуне тизгиннге,
Чыгъадыла къагъат бетине
Жазады акъылман, жаза:
Агъара алмала, баллиле,
Жан кире темирге, сёзге,
Тохтайды заман... О, заман!
Сен кетерсе учхаллай,
Тамблагъа ашыгъышлы атлай,
Бир кесек мычы алай,
Тохта, тынгыла, эшит, ангыларча,
Сен бар келлик ёмюрледе жырларча...
Мен кесим да билеме,
Аны сезе келеме:
Кюнле жарый кёзлеринден
Жазады акъылман,
Терек чагъа сезиминден,
Жазады акъылман
Жырын айта къанатлыгъа
Жазады акъылман,
Кетгенлени къайтарала
Жазады акъылман,
Бар жарасын дуняны
Сыйындырала ёз жаны
Жазады, жаза жазаны...
Ол такъыйкъа,
Сау эте ёлгенни,
Жюрюте ай, кюнню,
Сюелте абынган адамны,
Сакъдыра сууланы,
Жандыра жулдузланы...
Минг-минг жыл алгъа мындан
Мен сезгенме,
Мен билгенме
Аны сюеллигин,
Аны къарарыгъын аллымдан,
Тохтатырыгъын бу чабышдан...

Мен кетсем, келирле башхала,
Сен кетсенг, абыныр жарыбыз:
Жаз, жырла
Жырлайды жаз.
Тохтагъанчады заманыбыз...
Жазады жаза,
Чегемли акъылман...
Жырлайдыла аны жырларын
Бар келлик ёмюрле!

1977 бла 2012 ж.ж.

Владимир ОРЛОВ

КАЙСЫНУ КУЛИЕВУ

Уходит жизнь, проходит время.
Жил – не тужил. А между тем
Я только слышал о Чегеме...
Но – я увидел твой Чегем!

Похоже, что опальный Демон,
Во весь размах могучих крыл
Летя в изгнание, над Чегемом
На землю небо уронил.

И облака в Чегеме сразу
Преобразились в водопад.
Он все шумит у врат Кавказа,
Как миллионы лет назад...

Средь заседаний и обедов
И прочих юбилейных дел
Я не забыл, что Грибоедов
Чегем возвышенно воспел.

Пленили русского поэта
Зубцы и гребни снежных гор,
Чегем, конечно, чудо света...
Но – про Кайсына разговор!

Чегем – заветная вершина:
Весь мир открыт с таких вершин!

Увидишь родину Кайсына –
Узнаешь, чем живет Кайсын!

Понятный всем без перевода,
Чегем – во всех его стихах!
Он значит тоже, что свобода
На всех известных языках.

Поэт – не враль, не пустомеля,
Цена стихам – не пот, а кровь!
Закон Чегемского ущелья –
Жизнь, люди, правда и любовь.

Коль в этом суть, душа и тема
Стихотворений и поэм,
Не выше ль Верхнего Чегема,
Кайсын, твой собственный Чегем!

14 ноября 1977

Давид КУГУЛЬТИНОВ

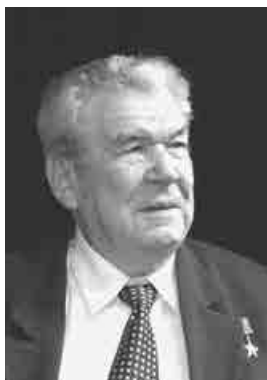
Кайсыну Кулиеву

* * *

Приснились джунгли нынче мне во сне.
Кругом визжала обезьянья стая...
Раздобришь, хвост они давали мне,
Чтоб лезть в верхи, при случае петляя...
Но отказался я от этих прав,
Остаться человеком пожелав.

Свирепых львов увидел я во сне,
Развеселило их мое обличье!..
И дать клыки они решили мне –
Чтоб слабых бить и жадно рвать добычу...
Но отказался я от этих прав,
Остаться человеком пожелав.

Мустай КАРИМ

ПОД СОЛНЦЕМ ВЫСОКИМ

Кайсыну Кулиеву

Под солнцем высоким, под дальней звездой
По склонам твоим исходил я немало путей...
А я и не знал, что высокое солнце – теплый,
А я и не знал, что далекие звезды – светлей...

Под солнцем высоким, под дальней звездой
Цветы расцветают позднее, но светят нежней,
Вода из камней – холодней, и грустней – соловей,
И знаю, наверно, слеза здесь была солоней...

Под солнцем высоким, под дальней звездой
Я кладбища каменных мертвых аулов встречал –
Здесь времени ветер крепчал и утесы качал,
Здесь целые села сразила гроза наповал.

Под солнцем высоким, под дальней звездой,
Хоть угли погасли, - осталась зола на земле,
Остались цветы на золе, как лучи на слезе,
И полдень остался, чтоб им не увянуть во мгле...

Осенние тучи ушли за седую грядку,
И ожили камни, изжившие злую беду...
Созревшее яблоко рву я в балкарском саду
Под солнцем высоким, под дальней звездой.

1962

Багавдин АДЖИЕВ

АНВАР И КАЙСЫН

Звёздные мгновения судьбы

Поэзия Анвара Аджиева – это сплав глубоких мыслей и чувств, выстраданных чутким и горячим сердцем истинного поэта.

Счастливы тем, что могут читать его чарующие строки на родном кумыкском языке.

Кайсын Кулиев

Когда научные сотрудники государственного литературного Дома-музея им. Анвара Аджиева работали над составлением коллекционной описи книг, рукописей, фотографий и личных вещей поэта, то первым номером в библиотеке поэта оказалась книга народного поэта Кабардино-Балкарии Кайсына Шуваевича Кулиева под названием «Стихотворения», изданная в Москве в 1959 году издательством «Художественная литература» с такой вот надписью и автографом Кайсына:

«Анвару Аджиеву – одному из самых национальных и удивительно талантливых поэтов гор Кавказа, моему любимому брату».

Москва, декабрь 1960 г. Кулиев К.

С этого дня прошло 57 лет. Это обстоятельство заинтересовало меня: почему из сотен книг, сотен имен его близких друзей, коллег по перу первым номером попадает книга Кайсына Кулиева?

Выдающихся поэтов 20 века Кайсына Кулиева и Анвара Аджиева. Удивительны судьбы великих людей и у всех они разные.

Не оказалось, к примеру, подлинного портрета и нашего основоположника кумыкской литературы Ирчи Казака. Его долго восстанавливали по схожим чертам и воспоминаниям старых людей. А вот портрет великого узбекского поэта Алишера Навои, жившего, в XV веке был написан великим гератским художником Махмудом Музаххиба и дошел до наших дней. Я тут подумал, как хорошо, что потомкам и новым поколениям сохранятся и перейдут достоверные портреты и светлые лица наших современников Анвара и Кайсына, уже ушедших от нас в мир иной. Это очень важно для истории, поскольку творения их стоят рядом с теми бессмертными, которые проходят через века, озаренные немеркнущей славой народного признания.

Человеческая жизнь – краткий отрезок на пути вечности мироздания, но, когда данный всевышним этот отрезок ознаменовывается созданием высокохудожественных произведений, написанием стихов, песен, поэм, легенд и баллад, изданием нескольких десятков книг, насыщается

Кайсын Кулиев

Анвар Аджиев

неутомимой государственной и общественной деятельностью – то диву даешься, откуда человек берет столько созидательной энергии. Это не всем людям под силу, не всем удается быть лучшим художником, лучшим инженером, лучшим поэтом, лучшим ученым или педагогом.

Необычна и удивительна судьба двух именитых поэтов Северного Кавказа, двух очень близких по духу поэтов и просто друзей по жизни – народных поэтов, балкарца Кайсына Шуваевича Кулиева и кумыка Анвара Абдулгамидовича Аджиева.

А. М. Горький писал о писательском деле следующее: «В России каждый писатель был воистину и резко индивидуален, но всех объединяло одно упорное стремление – понять, почувствовать, догадаться о будущем страны, о судьбе её народа, об её роли на земле».

Как точно и тонко сказано, как эти слова подходят к писательским судьбам Кайсына и Анвара. Оба поэта начали писать стихи очень рано. Мне хотелось бы вместе с читателями проследить, каким образом события той эпохи в каждом своем проявлении – коллективизация, война, борьба за мир, крупные явления литературы, – преломляясь в творчествах обоих поэтов, органично входя в повседневную их общественную и государственную деятельность, наполняли смыслом их поэтические творения.

Аджиев Анвар Абдулгамидович родился в с.Костек Хасавюртовского района в 1914 году. Старое село находилось у слияния трех рек среди рисовых чеков и пшеничных полей. В этом селе и пролетело детство его.

В самом начале ему пришлось учиться в медресе, об этом тщательно умалчивалось в советские времена. Мог читать и писать на ажам, но это никому не было нужным, затем окончив 5 классов в средней школе Костека он продолжает учёбу в школе крестьянской молодёжи в с. Ак-

сай. Стихи начал писать очень рано в 14 лет, в 17 лет уже напечатал своё первое стихотворение в газете «Ленинский путь» под псевдонимом Г. Анвар. В книге «Костек в прошлом и сегодня», мой земляк, директор Костековской средней школы Абдулкерим Алиев пишет: «По словам самого Анвара в 20-е годы XX века в Костек приехало жить несколько татарских семей. После них приезжает татарская семья педагогов, Магомед и Зулейха. Анвар подружился с этой семьей. Эта дружба повлияла на знакомство с произведениями татарских поэтов А. Токая и М. Джалиля. В дальнейшем Анвар стал переводить этих поэтов на кумыкский язык.

Учёба Анвара в Аксае, работа в газете «Социалистическое строительство», «Комсомолец Дагестана» и «Ленин ёлу» ещё более расширили связи молодого поэта с литературами разных регионов».

Кайсын Шуваевич Кулиев родился в старинном горном ауле Верхний Чегем, на границе Сванетии и Балкарии в 1917 году. Чегемское ущелье – одно из самых живописных на Кавказе. В Чегемском ущелье не только грандиозные скалы, шум рек и водопадов, здесь повсюду зелень, луга, цветы, бесконечные леса самых разнообразных пород деревьев. Кайсын вырос без отца, а вот мать по имени Узеирхан в молодости была удивительно трудолюбивой горянкой. Работала нечеловечески много, несмотря ни на какие трудности она нашла в себе силы послать маленького Кайсына на учёбу.

Учился Кайсын в Чегемской средней школе. Там же начал свои поэтические опыты. Первым стихотворением, которое поразило его детское впечатление, было стихотворение «Узник» А.С.Пушкина в переводе на балкарский язык. Как выяснилось теперь, у Анвара Аджиева и Кайсына была особая страсть к поэзии М. Ю. Лермонтова. Вот как описывает сам Кайсын свое знакомство с поэзией Лермонтова: «Пожилой печник, полурусский, полутатарин, клал печь и пел песню, в которой были такие слова: «Скажи-ка, дядя, ведь недаром Москва, спаленная пожаром, француз у отдана». Пока печник находился у нас он не раз, повторял эти слова, и я запомнил их, хотя русский язык знал плохо. Каково же было мое удивление, когда позже я узнал, что старик пел стихи Лермонтова.

Был ли известен печнику автор слов песни, которую он пел, – не знаю. Но я тогда и подозревать не мог, что имя человека, сложившего эти стихи, станет для меня навсегда как бы равным имени моего родного Кавказа. Ведь я в дни фронтовых испытаний Отечественной войны даже клялся именем Лермонтова, а томик его избранных произведений постоянно находился у меня в полевой сумке. Эта книга не только придавала мне мужество и помогала жить в самые трудные дни, но и связывала как-то со всем родным, бесконечно дорогим моему сердцу, за что я воевал и готов был отдать жизнь».

Кайсын Кулиев ещё юношей попадает в Москву и с 1935–1939 гг. учится в Государственном институте театрального искусства имени

А. В. Луначарского, одновременно он посещает Вечерний Литературный институт.

Анвар Аджиев свою первую книгу издает в 20 лет. В 1934 году выходит его первый поэтический сборник «Обновление».

По этому поводу критик Камиль Султанов пишет: «Просто не верилось, что это – первая книга стихов молодого поэта. Некоторые стихи из этой книги, написанные в 1933–1935 годах, можно перепечатать и сейчас. Анвар Аджиев писал на чистом, подлинно народном языке. Среди кумыкских поэтов таким языком владел тогда только один человек – Алим-Паша Салаватов».

Перед войной стихи обоих поэтов, и Кайсына и Анвара, отличаются особой патриотичностью, но художественность у обоих на первом месте, к примеру, стихотворения Анвара Аджиева «Мы не хотим войны», которое тогда же заинтересовало Эфенди Капиева, занятого составлением первой антологии дагестанской поэзии на русском языке. Э. Капиев организовал перевод этого стихотворения на русский язык и включил в антологию.

В 1940 году у Кайсына выходит первая книга «Здравствуй утро!». В этом же году Кайсын Кулиев добровольно уходит в Советскую Армию и служит в парашютных частях. Великая Отечественная война застала его в Прибалтике. В первый же день войны участвовал в бою. Он с группой парашютистов взрывал мост через Западную Двину в Даугавпилсе, когда к нему подошли немецкие танки. Города, окутанные дымом, горящие хлеба, гибель друзей – всё это осталось навсегда в его душе. В своих воспоминаниях он пишет: «Осенью 1941 года я принимал участие в тяжелых боях против танковой армии Гудериана, которая, заняв город Орёл, рвалась к Туле и Москве. С начала 1943 года работал в газете 51-й армии «Сын отечества». Прододелал путь от Сталинграда до Севастополя, участвовал в боях за освобождение Ростова, Донбасса и Крыма. С первой группой советских войск участвовал в форсировании Сиваша. В эти годы он пишет стихи: «Перед боем», «Ты ждёшь меня», «Я после боя спал в соломе», «Девушка с Севера», «Сегодня стих мой – беспощадный бой», «Земля моя», «Дедовский дом», «Клятва», «Слово сердца», «Жизнь, я твой сын», «Самое дорогое», «Баллада о погибшем друге» и много других.

Конечно же, война углубила патриотический характер всей советской литературы. Дружба писателей фронтовиков с писателями в тылу, через письма, стихи, песни, статьи помогла всем понять суть происходящего, вселяло в людей уверенность в скорой победе. Как отмечает критика, годы войны явились новым этапом развития поэтического дарования Анвара.

В 1941–1945 гг. он выпустил четыре сборника стихов: три на кумыкском и один на русском языках. Это: «Сабли», «О чем рассказал Дон», «Наступление» и на русском языке – «Песни кумыкских долин».

После войны Кайсын Кулиев уезжает работать в Киргизию. В своих воспоминаниях Кайсын пишет: «Зеленый город Фрунзе понравился мне. У меня в кармане лежало письмо Николая Тихонова председателю правления Союза писателей Киргизии. В нём Николай Семенович просил, чтобы меня обеспечили работой и жильем. Вскоре я был принят на службу в Союз писателей».

Тюркские языки очень схожи, но в общении с тюркоязычными народами бывают свои трудности. Это я испытал на себе, будучи в Средней Азии, в Турции, в Азербайджане.

По этому поводу Кайсын пишет: «Балкарский и киргизский языки, как тюркские близки. Но в похожих языках нередко одни и те же слова имеют разные значения. Этим и затрудняется полное освоение языка, похожего на свой родной. Сначала я не осмеливался братья за перевод с киргизского на русский».

В эти годы Кайсын много пишет. За это время у него подготовилось к зданию 2-х томное собрание сочинений на родном языке. Книга «Зеленые чинары» особо выделяется в эти года.

В 1953 году Анвар Аджиев приезжает в Москву, уже издавший ряд книг, окончивший Партийную школу, и журналистские курсы, проработавший в Министерстве культуры ДАССР на должности начальника отдела радио-информации.

После Киргизии сюда приезжает и Кайсын Кулиев. В книге «Поэт всегда с людьми» он пишет: «Снова я увидел Москву. Поехал на хорошо знакомую улицу Воровского. Там застал Тихонова. Он, конечно, был рад моему возвращению. Я положил на стол перед Николаем Семеновичем большой том моих стихов. Тихонов тут же позвонил в издательство «Советский писатель» книга моя вышла под названием «Горы».

На улице Воровского, о чем говорит Кайсын, располагается Центральный Дом литераторов им. Фадеева, и Правление Союза писателей СССР. Именно, здесь в Центральном Доме литераторов и встречаются два кавказских поэта. Кайсын был очень рад этой встрече, рассказывал о своих киргизских друзьях, как тут выяснилось киргизский поэт Аалы Токомбаев и казахский прозаик Абдулжамиль Нурпенсов были в переписке с Анваром и оказались общими друзьями. Кайсын поинтересовался о Расуле Гамзатове. В эти годы они встречаются почти каждую неделю, как получится свободное время после лекций в ВПШ при ЦК КПСС.

Кайсын издал на родном языке 2-х томик своих произведений. Свой 2-х томик он дарит Анвару и подписывает так:

«Багъалы досум Анваргъа, аны фахмусуна къувана, жюрек саламым блан» Къайсын Къулиев, 14 январь 1959 г., Нальчик».

Анвар, дорогой, ты лирический поэт, пишущий на родном языке, тебя трудно перевести, я знаю, но ты не отчаивайся, как писал Н.Тихонов о Навои, ты возвышаешь свой родной кумыкский язык, ибо стихи, написанные на родном языке, поднимают «национальную гордость». На-

циональное достоинство и национальное своеобразие поэта – залог творческих успехов и долголетия – говорил Кайсын.

Кайсын Кулиев в 60–70 годы не один раз приезжал в Дагестан.

Это были очень радостные и счастливые дни для двух поэтов, уважавших и любивших друг друга.

Он восхищался кумыкским языком, всё время с отцом разговаривал он по-балкарски, отец по-кумыкски и всё они понимали.

Кайсын Шуваевич любил читать свои стихи как на балкарском, так и на русском, читал великолепно, а когда к ним присоединялись Расул Гамзатов, Аткай, то разговор превращался в стихийно организованный поэтический вечер. Отец мой тут же приглашал Бурлият Ибрагимову – народную артистку ДАССР и все выливалось в музыкально-поэтический вечер.

В декабре 1960 года Анвар и Кайсын встречаются на открытии Декады литературы и искусства Дагестана в Москве в Колонном зале Дома Союзов.

Анвар в это время уже был в зените славы у себя на родине, за его плечами были уже вот такие любимые в народе книги: «Песни кумыкских долин», «Счастливые горы», «Интересные друзья», «Песни о счастье», «Избранные», «Утро в горах», «Дадаш вернулся», «Споём и посмеёмся», «Ивы над водой», «У нас в горах».

Книга «У нас в горах» была издана в Москве и была первой ласточкой, выходящая на русском языке. У Кайсына к этому времени переводных книг было больше. Как выяснилось, и переводчики, к примеру, такой как Наум Гребнев, у них были общие. Анвар подарил свою книгу Кайсыну, а Кайсын подарил Анвару сразу две книги. На книге «Земля и песня» вот такой автограф: «Дорогой Анвар, я так рад, что тебя знаю, и так дорога мне твоя дружба! Декабрь 1960 г. Москва. Кулиев».

В 70-х годах оба поэта выступают в печати с размышлениями об ушедших гигантах поэзии. В альманахе «Дружба» Анвар пишет о М.Лермонтове, В.Маяковском, Г.Тукае, М.Джалиле, Т.Шевченко, К.Хетаурове.

Кайсын Кулиев пишет масштабные по глубине поиска очерки и воспоминания. Его этюды – о классиках А.Пушкине, М.Лермонтове, Н.Некрасове и Ф.Тютчеве, Ш.Руставели, Н.Кучаке, М.Горьком и С.Есенине.

В свое время именитый поэт-переводчик Семен Липкин писал: «Анвар Аджиев – очень сильный стилист в родном языке, он такой поэт, которого трудно перевести на русский язык. Он очень долго остается только на родном языке. Между тем популярность его в народе необыкновенная».

Кайсын и Анвар любили жизнь, свою родину, они любили свой край особой признательной любовью, горы и степи, леса и реки, синь небес, клекотанье орлов, дробоглазый фазан кумыкской степи, водопады

Чегемского ущелья, светлые лица земляков, шали кумыкских красавиц, обычаи и традиции тюркского мира – вот что объединяло их.

Поэзия Кайсына и Анвара отмечались блестящим слогом, безупречным стихом, богатой образностью, глубоким внутренним подтекстом, глубокой философичностью, они использовали все поэтические формы от двустиший до больших поэм.

О поэзии Кайсына Кулиева говорили и писали многие: Николай Тихонов, Чингиз Айтматов и многие другие. Очень ёмко, по-моему, о поэзии Кайсына сказал Арсений Тарковский: «Я стал искать в ней больше то, что является местным ограниченным, что мы... принимаем за местный колорит. Этого я не нашел, потому что стихи Кайсына Кулиева – это настоящая поэзия. Кайсын Кулиев – поэт небольшого народа, вышедший на общечеловеческое поприще поэзии. Кайсын Кулиев говорит от лица своего народа. Он – поэт всего мира... Интересы всего человечества, очень широкие слои всего человечества нашли уста в этом поэте».

В 70-х годах творческий авторитет обоих поэтов достиг наивысшего расцвета. Обоим поэтам были в центре литературно-общественной жизни не только своих республик, но и Российской Федерации. Кайсын был народным поэтом Кабардино-Балкарии, лауреатом государственной премии РСФСР, Анвар был народным поэтом Дагестана, лауреатом государственной премии Республики Дагестан, оба занимались активной литературной жизнью. Анвар был главным редактором альманаха «Дружба», секретарем Союза писателей РД, избирался депутатом Махачкалинского Горсовета депутатов трудящихся, в стране бурлила литературная жизнь.

В 1970 году я делал свои первые шаги в литературе, мне было 20 лет. Первые стихи печатал в газете «Ленин ёлу» и альманахе «Дружба».

Книги Кайсына Кулиева «Раненный камень», «Земля и песня», «Зеленые чинары», «Хлеб и роза», «Мир дому твоему», «Кизилловый отсвет», «Завещание», «Стихи и поэмы в 2-х томах», стали моими настольными книгами. Дом, где я рос, жил полнокровной литературной жизнью. Почта приносила подписные издания газет: «Литературная Россия», «Литературная газета», журналы «Новый мир», «Дон», «Аврора», «Огни Казани» и целый ряд дагестанских изданий заполняли кабинет отца. С редакцией журнала «Огни Казани» отец дружил особо. В течение ю лет мы непрерывно получали этот журнал, велась переписка с Татарией. Такие же связи были с Азербайджаном, Казахстаном, Кабардино-Балкарией, Чувашией.

О творчестве Анвара Аджиева в разные годы писали разные критики, известные писатели и литературоведы. К его творчеству обращались ведущие ученые республики. Среди них можно отметить видных дагестанских литературоведов, таких как Камиль Султанов, Камал Абуков, Изамит Асеков, Кадыр Абдуллатипов, Солтанмурад Акбиев, Абдулхаким Аджиев, Салав Алиев, Джангиши Хангишиев, Муминат Алиева. О его творчестве есть монографии, защищены кандидатские и докторские диссертации.

Особое место в ряду исследователей, на мой взгляд, занимает известный на Северном Кавказе литературный критик, доктор филологических наук, народный писатель Республики Дагестан, близкий друг Анвара, Камал Абуков. «Мое состояние, мое восприятие «анваровского чуда» легче выразить строками Пушкина: «И глубокое впечатление в сердце врезалось мне». В своем творчестве Анвар Аджиев был подобен реке с несколькими рукавами: тончайший критик, кудесник стихов и поэм для детей, меткий сатирик и юморист, блистательный переводчик. Его пронзительные стихи о любви «Платочек», «Уходя, хоть оглядываясь», «Чёрные очи», лукаво иронические поэмы «Кайсар Калабузаров», сказка для детей «Белая утка – ротозей» – явления уникальные в кумыкской поэзии, им невозможно подражать, их немислимо продолжать и по содержанию, и по силе изобразительности – это сокровище выкристаллизованное. В них достигнута столь хрупкая гармония, что любое прикосновение может только разрушить безупречно продуманное, сердцем взлелеянное совершенство».

О поэзии Анвара Аджиева отзывались многие известные в стране писатели. Расул Гамзатов о поэзии Анвара сказал так: «Мир поэзии Анвара Аджиева – это мир ярчайших красок, мир, где всему живому уютно. Его стихи настолько стихи уплотненного смысла, что становятся своеобразными афоризмами».

Талантливый кумыкский поэт, очень честный и требовательный к коллегам по перу, незабвенный Шарип Альбериев писал так:

«Анвара Аджиева смело можно называть современным Ирчи Казаком. Без преувеличения скажу: он – кудесник кумыкского языка. Слова, выведенные его пером, сверкают, подобно нанизанным на нитку янтарным бусам. Все эти нюансы, конечно же, передать средствами другого языка невероятно трудно. Мне думается, что покуда живо творчество Ирчи Казака и Анвара Аджиева, кумыкскому языку не грозит забвение».

В 80-е годы Анвар Аджиев издает несколько сборников стихов. Среди них особо выделяется книга «Свет окон» на кумыкском языке, она вышла в Даггизе 1981 году. В Москве в издательстве «Советский писатель» вышла книга «Каменотёс и поэт» в 1983 г. Здесь, в Махачкале – книга «Моя борозда» году на кумыкском языке в 1985. В серии «Дагестанские лирики» – книга «Позывные сердца».

У Кайсына Кулиева выходит 3-х томник собраний сочинений с предисловием Чингиза Айтматова, но 80-е годы к сожалению, для Кайсына Шуваевича Кулиева и Анвара Абдулгамидовича Аджиева оказались тяжелыми и изнурительными.

Сегодняшняя попсовая блажь и хамовитая оригинальность для Кайсына Шуваевича и Анвара Абдулгамидовича были бы чуждыми явлениями, да и потому, что они оба, как граждане, в повседневной жизни были образцами человеческого поведения, у которых многим бы надо учиться. Об этом хорошо сказал Камал Абуков в предисловии к избранным Анвара Аджиева, вышедшим после его смерти.

Кайсын Кулиев был похоронен в родном Чегеме, а Анвар Аджиев в родном Костеке.

Родина высоко оценила заслуги выдающихся своих сынов. Их именами названы улицы, школы. Открыт Дом-музей Кайсына Кулиева в Чегеме и Дом-музей Анвара Аджиева в Махачкале. В Нальчике установлен памятник Кайсыну Кулиеву, такое же решение принято и Советом Министров РД по Анвару Аджиеву.

Мемориальные доски, установки бюстов и памятников не главное, главное – как донести до новых поколений литературное наследие обоих поэтов. Оно требует бережного осмысления и глубокого изучения по большому счету.

Жизнь обоих поэтов в их книгах их земной путь продолжается, они живут с нами, честным, одухотворенным поэтическим словом продолжают служить родине и своим людям.

...Сегодня я держу в руках их последние книги. Последняя книга Кайсына называется «Человек, Птица, Дерево», а последняя книга Анвара «Проходит жизнь, а песни нет конца». Они оба как птицы в полёте, они своим духом на просторах вселенной, продолжают свой бессмертный путь.

Для ряда поколений кавказских поэтов, а в частности для балкарцев Кайсын, для кумыков Анвар, остаются «непобежденными учителями».

У них по сей день учатся, как писать стихи, все новые и новые поколения начинающих и уже маститных поэтов.

Бадрутдин МАГОМЕДОВ

УСТАЗЫМ

«Кюлдюм, жилядым – жашадым...»

Къулийланы Къайсын

Чегемни чал таулары
Мудах болуп къалдыла.
Къууанчдан айырылып,
Къайгъыладан къандыла.

Кёлюм толуп тарала,
Чыкъмай къалды ауазым,
Устала къыт дуняда
Къоюп кетди устазым.

Малкъар жекген арбаны
Онг арышы чартлады.

Жаны балдан татлы халкъ
Кёз жашларын уртлады.

Танг жарыкъны келтирген
Налмас чырагъым сынды –
Малкъар ахыр жолуна
Ашырады Къайсынны.

Жахым къыш болуп борай,
Кюз болуп жилия жазым...
Файхамбар кетген жолда
Бараса сен, устазым.

Мёлек къанат битсе да,
Инсан эди биринчи.
Аллах рухий берсе да,
Ибилис ийди келечи.

Андалузия таула
Къаралтып кём-кёк кёгюн,
Гарсия Лорканг болуп,
Эс берди санга бу кюн.

Башлыгъынга баш ийип,
Къалтырагъанда сёзю,
Эки исси кёл эди
Чингизни эки кёзю.

Къайгъы басып къажытхан
Кумукълу къарындашынг,
Къап-къара кесеу болуп,
Ёр эталмайды башын.

Къызгъанып салдыкъ сени
Акъ къушла къоннган жерге,
Энди бар ахшылыкъгъа
Ким келир юйретирге?!

Кёк тенгизи чайкъалып,
Кюн чартлады, ай сынды...
Бу ахыр жол тюйюл –
Баш аббаты Къайсынны.

20.01.91 ж.

ПОЭЗИЯ – ЖАШАУДУ!

1975 жылны аллында, бизни «Аврора» журналыбызны энчи корреспонденти, критик Генрих Митин, айтхылыкъ назмучу Къулийланы Къайсын бла тубеп, бир талай соруугъа жууап алгъанды. Ол интервью бла биз окъуучуларыбызны шагъырей этейик.

– Къайсын Шуваевич, 1966 жылда «Жаралы таш» деген китабыгъыз ючюн А. М. Горький атлы РСФСР-ни къырал саугъасын алгъан эдигиз, кёп болмай а, 1974 жылда, «Жер китабы» ючюн да сизге СССР-ни къырал саугъасын бергендиле. «Жаралы таш» назму жыйымдыгъыгъыздан «Жер китабына» дери ётген сегиз жылда назмучулукъ жолугъузну кесигиз къалай кёресиз?

– Мен назмучума десенг, мен иги адамма дегенчады. Сёз ючюн, мен Твардовский кесини юсюнден аллай бир зат айтып бир заманда да эшитмегенме. Ол мен назмучума, мени чыгъармаларым деп, ёмюрде да жазмагъанды, не заманда да мени ишим дей эди. Адеплилик, къошакъсызлыкъ кёлонгю басмазлыкъдан, кеси кесинги суйюнмезликден сакълайды.

Сиз саугъаланы юсюнден айтдыгъыз. Ол бек сыйлыды, бек къууанчлыды. Алай мен жаза туруп, аллай затланы юсюнден сагъыш этмегенме. Эки саугъаны ортасында ётген сегиз жылныда хар замандача кесими ишге берип жашагъанма. Жыл санымдан сора магъаналы тюрлениуле болмагъандыла. Жыл сан а ол жыл санды, мен сегиз жылгъа тамата болгъанма. Алай дуниягъа, адамлагъа, дуния башында болгъан затлагъа къарамым бирда тюрленмегенди, тюрленирик да туююлдо. Ишексизди, былайда терен болууланы юсюнден айтыргъа тийишлиди. Аны ючюн манга сый берирге керекмейди. Ол жыл санны эркинлигиди эмда борчуду. «Жаралы ташда» кёргозтюрге суйген халла бютюнда терен болгъандыла. Ол китапны «Жер китабы» бла тенгледирип кёрюгюз да, ала бир бирлерине, бир атаны эки сабийича жууукъ болгъанлыкъларына да къарамай, мени къайтарылмагъаныма, ышанама, сиз да ийнанырыкъсыз.

– Арт заманда чыкъгъан назмуларыгъызда не жангылыкъла бардыла?

– Артыкъ уллу тюрлениуле бардыла деп билмейме. Кереклиги да болурму? Кертиди, жангы шартла чыгдадыла. «Жер китабында» бир назмум барды – «Жыйырманчы ёмюрню назмучуларына». Аны мен «Жаралы ташны» заманында жазаллыкъ туююл эдим, ол заманда аллай сезимим жокъ эди деп, кёлюме алай келеди.

Ол назму бла байламлы эсима бир зат тюшеди: Твардовский назмучуланы, музыкантланы дагъыда искуствону башха ишчилерини юсюнден назму жазсала, чыртда унамаучу эди. Аны аллай жоругъу болгъанды: усталыкъда усталыкъ этерге жарамайды. Алай мени «Шопенни ойнайдыла» деген назмуму ол басмалагъан эди. «Къалай болады да алай?» – деп сордум. Ол алай жууап этди: «Бу назму искуствону юсюнден туююлдо, халкъны къыйынлыгъыны, аны азатлыкъ ючюн сермешиуюну юсюнденди». «Жаралы ташда» бир назмум бар эди –

«Унутулган назмучула», алай ол да «Жыйырманчы ёмюрню назмучуларына» назмумча туююл эди. Алайды да, болган темада жангы кез кырам чыкыганды. Мен былай сагыш этеме: кеси кесине кертилей кыалса да, жазычу хар жангы иши бла да тюрленеди. Алай крти жазыучуну чыгъармасыны юсюнден айтыргъа боллукъду: муну кзуруда Маяковский жазаллыкъ эди, кзуруда Твардовский.

Ичинде болган бирликдеди назмучуну кюю. Назмучуну кылыгы да анда керюнеди. Бизни кёбюбюзге, бусагъатдагы назмучулагъа, халыбызгъа кюч кыалай эсе да бир жетмейди. Фахму бла хал – бизни ишибизни эм башыды. Билиминг, адебинг алагъа таханладыла. Ала устагъа бек кереклидиле, алай эм башы уа туююлдуле. Кзуруда Лермонтовдача халы болган адам эталлыкъды ол этген затланы.

– Ахыр жылланы кыалай ётдюргенсиз? «Жер китабыны» баш магъанасына кыаллай болган затла неда сынаула киргендиле? Бармы эди бир эм баш магъана, китапны чыгъарыгъын эрттеден белгили этген, огъесе айырмалы зат болмагъанмыды? Неда бу жол дуняда бола турган ишле угъай, ичинде затламы алган болурла эм баш жерни?

– Ахыр жыллада жашаууму кыалай ётдюргенмеми? Ары дери жашагъанымча жашадым. Жашадым, ишледим. Халкъ жумушла бла кюрешдим, хар сау адамча ююме, сабийлериме кыарадым. Бардыла бирле, сабийлерим, юйдегим чыгъармачылыгыма тыйгыч боладыла дегенле. Ала бары да бош хапарладыла. Мен хар адамгъа тийишлисича жашау алай этип турганма. Кыайгыларым бирда кеп эди. Ол да игиди. Нек десегиз, ала назмучуну жерде, аягы юсюнде тутадыла: кыайгыла, ишле, юй жумушла.

– Мен кеси кесиме бир заманда да айтмаучума, санга жазаргъа керекди, аны себепли саулугъунгу сакъларгъа керексе, аны-муну этмезге керексе деп. Ол угъай, мен жашагъанымча жашамасам, кесиме уллу заран этерик эдим. Мен адамла бла хар не бла да байламлыма: урунуу ишлери бла, тойлары бла, бушуулары бла, жашау болумлары бла. «Жашауну тинтирге» керек ючюн жукъламайма мен хансада кыошчула бла неда юй башда, жулдузла туюбюнде шуёхларым бла. Ол жюрегинги чакъырыууду, туугъан жеринги чакъырыуу.

Кыачан да жашауум китап окъугъан бла терен байламлыды. Битеу ётген жыллада алгынча кеп окъугъанма. Мени оюмуна кёре, назмучугъа не кыадар кеп окъургъа керекди. Кимге эседа ушар ючюн угъай. Культураны ичинге сингдирирге керекди. Бирле Есенин культурасыз да болалганды деселе, бек терсдиле. Мен Есенинни чыгъармачылыгы бла иги шагъарейме, аны юсюнден бир уллу иш да басмалап чыгъарганма, аны себепли, бек ахшы билеме, аны кзуру орус поэзияны угъай, шаркъ поэзиядан да терен ангылауу болганын. Аны бла байламлы «Персидские мотивы» циклинде Россия бла Шаркъны тюрсюнлерин бек ариу жарашдыра эди. Ол назмучу, Аллахны ашхылыгы бла, дайым уллу культурасы болган бир инсан эди.

Жарсыугъа, бусагъатдагъы назмучуладан кёплери къуруда Есенинни сынамын унутуп къоймагъандыла. Биз жашап кетгенлени, бусагъатда къатыбызда болгъан сейирлик назмучуланы сынамларын окъуна эсге алмайбыз: Ахматованы, Заболоцкийни, Смеляковну, Тихоновну. Ол бизни бек багъалы, сыйлы хазнабызды, алай биз юйренирге суймейбиз, эринчеклебиз. Бу затха жарсырчады.

Алайды да, жашаумда эм айырмалы зат болмагъанды, «Жер китабы» да иш этип жазылынмагъанды. Битеу алып къарасанг, мен акъыл этгеннге кёре, бир назмучу да жангы китабын алгъадан мурат этип жазмайды. Ол эм алдан болмазлыкъ ишди. Ма сиз энчи болумланы юсюнден сордугъуз. Жашауну кесинден сора энчи бир зат жокъду. Ишексизме, поэзия сиймекликни сынагъандан, къыйналгъандан, уллу къайгъыладан, бийик сагъышладан чыгъаргъа керекди. Бусагъатлада, жашлыгъымдача, аллай къыйынлыкъла хазна болмайдыла. Алай жашау барды, жашау а кеси да къыйынлыкъды. Ма алай къарт бола барама жылланы ичинде. Манга уллу сынам олду. Къартлыкъ бек къоркъуулу затды. Мен аны юсюнден кёп сагъыш этеме. Жуукъларымы ёлюмлери, адамланы урушда жоюлгъанлары, дуняда бола тургъан ауур къыйынлыкъла – ала барысы да бек къыйын сынауладыла. Битеу сынаула уа бирчадыла, азмыкёпмю, жүрекге башхалыгъы жокъду, башхалыкъ болмазгъа да керекди.

Айтдырмай къоймай эсегиз, сурагчы дуня башында хар не бла да сейирсинирге керекди: жаун бла, къар бла, сары эрикни чакъганы бла, таула башында ашхам къарангыны келгени бла, къарны акъылыгъы бла, жашауну аламаглыгъы бла. Ала битеу бары да бизден кетерикдиле, тюзюн айтханда, биз кетерикбиз, дуня уа тургъаныча турлукъду. Ол сейир туююлмюдю? Мен аны юсюнден сагъыш этмей туралмайма. Кёпле сорадыла «Жер китабы» деп нек атагъанса, башха тюрлю атамай? Ол соруугъа жууап бир да тынчды: «Китап бла ишлеген заманда, юююмде, элимде, жеримде, жер башында этилген ишле бла кюреше эдим, аты да аны бла байламлыды».

– Сиз, ишни болумуна кёре, искусствону антейлигини юсюнден айтасыз. Поэзия къарыуун жашау бла байламлыкъдан алады – ол тюздю. Алай, былайда, мени сагъышыма кёре, кёп зат учунуу бла оюмлудугъу назмучуну фахмусунда къалай келишгенлерине бойсуна болурму?

– Башха тюрлю айтханда, акъыл бла жүрекни арасында келишимлик бармыды? Менича, бу сорууну, жүз том жазсакъ да, ахырына дери тындыраллыкъ туююлбюз. Акъыл бла жүрек чыртда ушамагъан эки кюч болса да, хар уста орталыкъ табаргъа керекди. Сора бир сейир зат барды: дунягъа айтылгъан «Фаустну» жазгъан белгили акъылман, романист Гёте, немислилеге бек биринчи уллу назмучуду. Неда Рабиндранат Тагор. Мен Индияда болгъанма, аны себепли иги билеме, романла, проза, драма жазгъан Тагор, бенгальчылагъа бек биринчиден, назмучуду! Мен не айтыргъа сюеме: акъыл бла жүрек бир бирлери бла не къадар душманлыкъ жүрютселе да, назмучугъа эм биринчиси – дуня-

ны жүреги бла ангылауду. Башха тюрлю болса уа, назмучуну ёллогно белгиленирик эди. Акъыл жүрекни хорларгъа кюрешмей, болушургъа керекди.

– Сора, сиз айтханнга кёре, нафысла сагъышсыз болмазгъа керекдиле?

– Сабырлыкъ – ол уллу магъанасы болгъан бир затды. Эртте заманлада аман сахначыла «нафысла ойнай эдиле». Бир-бир назмучуларыбыз а, бусагъатда окъуна, кёп кере жолгъа чыккыгъанда, кесим кёргенме, кеслерин дуккуллагъа жыртадыла сахнагъа чыгып, назмуларын окъуыгъанда.

– Сабырлыкъ адамны халлеринден бири эсе, поэзияда уа сабырлыкъны, ышангылылыкъны, сора кеси кесинге кертичиликни арасында байламлыкъ болмазмы? Ол сабырлыкъ да ышангылыкъны сайлап, сора тюрлениуге, алмашуулагъа уа тийишли багъа бермегенин кёргюзте болмазмы?

– Назмучу кесине кертичи болургъа суйгенден туююлду аллай. Сёз ючюн, мен тюрленирге неда тюрленмезге мурат салмагъан эдим алгъадан. Кертиди, жашауда хар затда да ышангылыкъны бек сюеме. Адамда да чыдамлыкъны сюеме. Кесиме кёп кере жетмей къалгъан эди да, бек сукълана эдим чыдамлылагъа. Ауур саусузланы билеме, тёшекге тюшюп, алай батырлай къалгъанланы, не суйгенлерин билгенле, сыйлары бла юйюрлерине оноу этгенлени кёп кёргенме. Аллай чыдамлыкъгъа мен баш урама. Мен тюрленирге керекди-керекмейди деп сайламагъанма. Ишексизди, бир зат сие эдим кесиме – келген жериме кертичи болургъа. Чегем ауузунда жерчигибиз Швейцариягъа бек сейир ушайды, алай не айтсанг да, ол башхады. Мен туугъан жерими сифатына, халкъымы эм иги адетлерине кертичи болургъа сюеме, ол да мен кызынган, излеген затланы бир жаны бла да чеклендирмейди.

Поэзияны адамны хар бир тюрлю болумлары тутаргъа керекди: ачыуланнганын, сейирсиннгенин, сагъышланнганын. Аланы ичинде мен бир затха энчи эс бурургъа сюеме – сабырлыкъгъа, керек жерде кеси кесин къолда туталгъаннга. Ол нечик кыйынды! Ма, сёз ючюн, уллу терек сюеледи, аны юсюне боран да, къарда тюшеди, элия да урады. Алай ол жеринден тепмей сюеледи. Андады терен акъыллылыкъ.

– Терек къачалмаз...

– Адам а къайры къачар? Бир жерге да къачалмаз адам, не кесинден, не элиядан. Август айны ахырында, элиядан, таулада ол терк-терк болуучуду, бир жууугъуму жыйырмажыллыкъ жашы ёлген эди. Билмей тургъанлай, жел урду, кёк кюкюреди, жаш да къуру кеси сюрююне кетди... Жауундан сора къайтмады. Излеп башласала, къаралып тургъан ёлюкню тапдыла. Не бла тийишли эди ол ёлюмге? Бир зат бла да угъай. Азаплыкъ ёлюмню керексизлиги бла белгилейди кесин.

– Ма аллай сейирсиндирирча зат учундура болурму назмучуну деп келеди эсима. Алай хар устаны да болгъан иште кесини къа-

рамы болур. Сиз а къалай барасыз болгъан ишден назмугъа, аны ангылатсагъыз эди?

– Мен хар назмуму къалай башланнганыны юсюнден айталлыкъма. Билеме, аллай хапарланы окъуучула бек суюдиле. Назмучуладан бири назмулары къалай, неден башланнганыны юсюнден китап жазса, ол китапны бир бир къолгъа жетдирмей аллыкъдыла.

Болгъан зат айтайым. Юйдегим сабийле бла бирге Москвагъа кетеди. Мен да жангыз къалгъанма. Юйге гыржын алып барама. Юйге жетгенлей, аш юйге киреме. Ары дери да анда олтуруп, китап окъуй туруучу эдим. Китап ачылып къалгъан эди. Келдим, сора гыржынны да аны къатына салдым. Былай къарасанг, неси бар? Алай бир заманда бир сыфат келди, ниет келди: гыржын бла китап. Сора назму жаздым, китап бла гыржынны юсюнден, «Жаралы ташдады» ол.

Башха хапар. Москвада жашай эдим, «Москва» къонакъ юйде, аурупма. Манга уа ГУМ-гъа барып, бир зат алыргъа керек эди. Чыкыгъанма, ыйых кюн, адам да бир кёп. Барама, сора адамла ичинде бир къарт къатынчыкыны кёреме, къолунда да хуржунчугъу бла. Барады, бели да бюгюлюп, тюкеннге баргъаны белгили эди, ким биледи, гыржын алыргъа окъуна бара болур эди. Кесим да билмей тургъанлай, анга къарап, эсиме бир зат тюшеди: къуруда ёлгенлени жокъду жумушлары, къайгылылары да. Ол да назмугъа айланып къалады... Дагъыда бир назмуда айтама тиширугъа: «Мен сёз изледим, ол санга къургъакъ жерге сууча керек болур деп сагъыш эте, алай ол керек болмады санга». Магъанасы алай эди, бек башы уа – къургъакъ жерни сыфаты. Къайдан чыкыгъанды? Кёп жыл мындан алгъа Ташкентден Кавказгъа учуп келе болгъанма. Каракум башлары бла уча, энишге къарап, сагъышландым. Ненча жаууун жауса да, болушмаз бу жерге. Ол заманда тишируу да эсиме тюшдю, былай къарасанг, не затлары бла ушайдыла? Алай, ма назму жаздым, анда былай айтылады: «Къум тюзге да кереклиси жокъду сууну, мени сёзюм да – ол тиширугъа».

– Бу хапарладан белгилиди, сиз хар затдан да бир кесекчикни аласыз. Назмулагъа не къарт къатынчыкъ, не самолет, не юйдегигиз кирмегенди...

– Хау, кирмегенди. Кёплени оюмларына кёре, тыш суратлау керекди, хапар, фабула. Мен «кавказ атрибутла» бла да хайырланмаучума. Кёчюрген заманда къошадыла, алай мен аны къоймайма. Манга жасаула керек тыйюлдюле. Манга магъанасы керекди.

– Сизни хар лирика китабыгъызда бир не эки поэмагъыз барды. Поэманы башланыуунда энчилик бармыды?

– Мен поэма жаза билмейме. Жазыучу эдим, алай иги болмагъандыла деригим келеди. Халиме ушамайды. Назму – ол такыйкъаны ичинде башланып, бегитилип къалгъан затды. «Василий Тёркин» поэмадача сюжет табып, аллай ариу назму тилде къалай жазайым? Мен алай сунама, 5, 6, 7, 8, 10 минг тизгиннге рифма болгъан затланы киши ахырына дери окъумаз. Ким биледи, къуру кесамагчыла бла адабиятчыла тинтирге

болурла... Мен билгенге кёре, Твардовскийден сора поэма жазган, аны да бек иги жазган Аркадий Кулешовду. Эсиме «Знамя бригады» поэмасы келеди. Давид Кугультинов да биледи эпикалы поэманы жаза. Алайды да, улуу затланы андан эсе, проза бла жазаргъа керекди.

– Бююннге дери сиз жашау бла поэзияны байламлыгыны юсюнден айта эдигиз. Ол байламла назмучуну жүреги бла ётедиле, сора быллай соруу чыгъады: назмучуну адамлыгы аны лирикасын кьаллай бирге билдиреди? Сёз ючюн, Пушкинни оюмуна кёре, назмучу жашауда башха адамладан энишгерек болса да, учунган заманында, чыгъармачылык ишинде сейир бийикликке жетеди...

– Учунууну соруу бек сейирди. Кёп болмай, аны юсюнден проза китабымда жазганма, бироздан чыгъарыкды басмадан. Анда, Фетни юсюнден айта, юлгюге Пушкинни бу сёзлерин келтирме: «Поэтни сыйлы кьорлукъга болургъа Аполлон чакъыргынчы...»

Мени оюмуну былайды: Пушкин бирда тюз эди. Поэт чыгъармачылык бла кюрешсе болады поэт. Башха заманда уа адамланы ичинде жашаган бир инсанды. Поэтни не сыйсыз гоппанлагъа не да Аллаххатийишли этерге кереклиси жокъду.

– Сиз, мен кёргенча, заман ётгенлей, тюрсюнлени тюрлендирмеген суратчыладан болурсуз, кьылыгыгызгъа, интонациягызгъа, бояуларыгызгъа кертичисиз. Жангы сынамланы бирда суймегенча кёрюнесиз. Алай а урушдан сора чыгъармачылыкыгызгыз тюрлене-тюрлене турганды. Айтханларына кёре, ол «кючлю» да болганды, арда «тынчайганды» не да башха тюрлю айтханда, «кыйын» бла «тынч» болганды. Сиз поэзияны жангы адетлерини аллында кесигизни тюрленмеучюгюзню кьалай кёресиз, сора поэзияны тюрсюнюню алмашдырыуларыны юсюнден не айталлыксыз?

– Ол жыллада мен «Жаралы таш» деген китапны жазганма, андан сора – «Юйюнге да игилик», «Къызыл чумла», «Жер китабы», бусагъатлада уа – «Ингир», ол 1974-чю жылны жазында чыкыганды. Битеу китапларымда да кесими темаларыма кертичине, алай ала бары да башхаладыла, бишгенлери бла, халлери бла да. Ала бир бирлерини жибин бирден бардыргъанлыкыгъа, бирге ушамайдыла. Бир адам кёчюрсе да, ала башха болгъанлары кёрюнюп турадыла.

Экспериментле уа... Ала устаны ишлеген жеринде кьалыргъа керекдиле. Хлебниковда, сёз ючюн, мен экспериментлерин угъай, аламаат назмуларын сиеме!

Къысхасы, мен тюрлю-тюрлю жазаргъа суймейме, билгенимча жазама. Ма аны бла билинеди поэзияны тюрлениулерине кьарамым. Ма сиз «тынч» поэзияны юсюнден айтасыз. «Жаралы таш» китабыма кьарагыз. Ол заманда «тынч» поэзияны юсюнден энттада хапар жокъ эди, китабымда уа бир талай назмум барды, атлары да – «Тынч назмула». Ала «тынч» поэзиягъа чакъырыу туююлдуле. Жангыз да юйдегиме атап

жазгъан эдим ол назмуланы. «Тынч» деп а нек атагъанма? Не да болсун, поэзия «тынч» неда «къыйын» болур ючюн угъай. Ол жашауча тюрлю болургъа керекди. Назмулагъа уа «тынч» деп, тиширыугъа айтханым ючюн атагъанма. Ол бек ариу болуучу эди, алай къартлыкъгъа хорлата башлагъан эди. Мен а анга ачыкъ жүрекден, мудах сёзле бла сёлешгенме, суймеклигим юсюнден, кетип баргъан жашлыкъны юсюнден айтыргъа излегенме. Аллай затны юсюнден къычырыргъа жараймыды? Былайда къошундагъы сууча, эрттенги талада гюллеча тынч, шош сёзле керекдиле.

Алай къайтарып айтайым: поэзия къуруда «тынч» неда «ауур» болмаз. Ол ауур да, тынч да, ачыулу да, къыйынлы да болургъа керекди. Мен айырып «тынч» поэзияны суюме деп айталмам. Ол заманда мен да Фетге таянырыкъма. Ол къаллай тюрлю «тынч» назмучуду? Аны чыгъармачылыгъында не да барды. «Эски къагъытлада» адамланы бир уллу зарауатлыгъы ачыкъланмаймыды?

Аламат назмула да бардыла, орталыкъ назмула да бардыла. Поэзияны кесимден сора башха бегими жокъду. Поэзия поэзиялай къалады. Поэт – поэтлей. Дагъыда бардыла кёп жазып, кёп китапла чыгъаргъанла, алагъада аны ючюн назмучула дейдиле. Алай поэзияны анда терслиги жокъду.

«Къыйын» бла «тынч» поэзияны иши башхады, мени сагъышыма кёре. Мен ненча тюрлю халкъны поэтин таныйма. Эм «къыйынларын» да окъугъанма, аланы да къабыл этмей къоялмайма. Манга Есенинча ачыкъ неда Блокча къыйын поэтле бирча жууукъдула. Мен къуру бир поэтни, бир стильни суйгенледен туююлме.

Адамлагъа айланган, адамла ючюн этилген поэзия, ала ангыларча болургъа керекди. Ол даулашсызды. Алайды да, назму бийик магъанада не къадар бош эсе да, къолайсызлыкъны юсюнден айтмайма, ол къадар багъалыды манга да. Мен къошакъсызлыкъны, кертичиликни суюме, аланы эм иги ангылауунда, сора хар «къыйын» назмучу да ичинден анга тырмашыргъа къуреше болур деригим келеди.

– Сиз орус тилни да бек аламат билесиз, башхалача кесигизни чыгъармаларыгъызны нек кёчюрюп кёрмейсиз?

– Пастернак манга жазгъан бир къагъытында алай айтхан эди, ким биледи, орус тилде жазсанг, иги болурму деп. Мен да жууабымда, угъай, халкъым не къадар гитче болса да, алай этмезлигим билдирген эдим. Мени анам окъуй-жаза билмеген тиширыу эди, кавказлы элчи тиширыу. Бир-бирлени аналары уа – академикле, профессорла, алай мен анамы аладан эсе, аз суймегенме.

– Мен кеси кесими кёчюрген окъуна нек этмейме, – деп сорасыз. – Проза жазсам, кёчюрюп эдим. Алай назмуланы кёчюрюрге жарамайды, ол башха тюрлю ритмикасы болгъан дуняды. Бир кере бир тилде жазып, башха тилге кеси кесинги кёчюралмазса. Ол болмазлыкъ ишди!

Кёчюрюлген иш хар заманда да оригинал бла келишмейди деген да тюз туююлдо. Кёбюсюнде мени назмуларым оригиналгъа бек жууукъдула дерге боллукъма, нек десегиз, аланы фахмулу орус поэтле кёчюр-

гендиле. Сёз ючюн, Н. Гребнёв, мени назмуларымдан 14 минг тизгин кёчюргенди, ол а бусагъатда эм уллу тилманчладан бириди.

Бир-бирде, кесинг да билмей тургъанлай, сени атынг ийнекге айланып да къалычуду. Ийнекни биз барыбыз да бек суйгенликге, ат атлай къалыргъа керекди.

– Окъуучуларыгъыз бла арагъыз а къалайды? Айырмалы бир къауумгъа неда энчи бир жыл саннга депми жазасыз?..

– Мени жанымдан бек уллу гонях боллукъду окъучуларымы бир бирден айырсам. Мен чемер, къайгъырыучу окъуучуларыма гимн жазаргъа керекме!

Кертисин айтсам, мен окъуучуларымы жыл санларыны юсюнден бир заманда да сагъыш этмегенме, алагъа кесими жанымача къарайма. Сёз ючюн, кесим энтта да жаш эдим, къартлыкъны къыйынлыгъыны юсюнден «Къартлыкъ» деген назмуну жазгъанымда. Алай, мен билгенге кёре, ол назмуну къуруда къарт адамла окъумай эдиле, жаш адамла да жаратхан эдиле. Мени жангыз бир жыл санлы, бир къауумлу окъуучуларым жокъду, сора мен тюрлю-тюрлю адамладан, башха тилледе окъуна къагъытла алама, китапларым башха къыраллада да кёчюрюлгени ючюн.

Тюзюн айтсам, мен иги ангыламайма окъуучуланы жашагъан жерлери, миллетлери, жыл санлары неда башха шартла бла айырса. Есенин къуруда ишчилеге деп жазмагъанлыкъгъа, ишчи аны китабын суйюп окъуйду. Поэзия – хар бир инсан ючюндю!.. Назмулада хар керти зат не тюрлю чекден да ётюп кетеди. Бернс къачан жазгъанды? Къайда? Биз а бусагъатда Маршакны кёчюрюулерин къызынып окъуйбуз. Бизни Лермонтовну Германияда суйюп окъуйдула. Поэзия тил тыйгъычладан окъуна ётюп кетеди, уста да кесини юсю бла битеу дунияны кёргозгени себепли.

Аны ючюн поэзияны интернационал борчу искусствону эм баш сорууу сунама. Хар заманда да, энчи уа – бусагъатда. Онтогъузунчу ёмюрде не ракета, не атом, не водород бомба жокъ эди. Ол заманда да бардырылгъандыла урушла, алай адамла бир бирлерин чыртда жер башындан къырып къояр къыйынлыгъыны къоркъууу жокъ эди. Ма аны ючюн адамланы къарындашлыкъ сезими бла келлик заманлагъа жууаплылыкъ бюгюн искусствогъа бек керекди.

Мен урушну, Освенцимни, Бухенвальдны ётгенме, аны себепли башха миллетлени суймеген, къоншусуна игиликни излемеген адамланы кёрюп болмайма. Манга таулу деп, бирсине уа башха тюрлю айтханлыкъгъа, бир зат да тюрленмейди, адам юйюрю бирди, жер бирди, туугъан жерибиз да ёмюрлеге дери да бирди.

Поэзия жарыкъдан жаратылгъанды, къарангыдан угъай. Фашизм эталлыкъ туюл эди аны. Айтчыгъыз манга, Гитлерни заманында белгили болгъан бир немисли поэт болгъанмыды? Угъай, болмагъанды. Фашистлени философиялары адамлагъа къаршчы болгъаны себепденди ол. Бир миллетни башхаладан энчилигини, игилигини юсюнден айтхан жерде поэзия ёмюрде да боллукъ туюлду.

– Сизни оюмугъузгъа кёре, илму-техникалы прогресс поэзияны ёсюмюне къалай жарайды?

– Адам дуняны тюрлендирип, кеси да тюрленгенликге, адамлай къалады. Дуня башына тууады, жашайды, ишлейди, къартаяды, ёледи. Хау, бусагъатда илму бла техниканы жетишими бек уллуду. Къыйын механизмле къурагъан, уллу электростанцияланы ишлетген, космосха учхан адам адамлай къалмаймыды? Ёлюмсюзмюдю? Анга да, жюз жыл артха жашап кетген атасынача, багъалыды жашау. Сууну татыуу, ичгини уртламы, гыржынны туурамы, анасы, сабийлери – бары да багъалыды анга. Энци уа – сабийлери. Адам аланы бу дунягъа кеси келтиргени ючюн жууаплыды. Сабийлерим мени эм уллу къайгъымды, алай сабийлерим болгъаннга бирда сокъуранмайма. Ким да менича сагъыш эте болур. Хар заманда да этеди сагъыш, кесинг болмасанг да жашауну бардырыу, тамблагъы кюнню къайгъысы эм мурдорлу, эм акъыллы жорукъду адамны жашауунда.

– Ахыр соруу. Поэзияны даражасы къалайды бусагъатдагъы дуняда? Бююнлюкде аны борчу недеди?

– Бу соруугъа жууап бир аз алгъа берген болурма. Тамамлайым. Бек биринчи, поэзия бир затданда артха къалмазгъа керекди. Аны эм уллу кючю кертичиликдеди. Ачы затланы къоркъмай, адамны къоркъутмай айтыргъа керекди. Поэзияны эм уллу борчу адамлагъа ниет таянчакъ болуудады. Ауазынгы битеу кючю бла бизге эм багъалы затланы юсюнден айтхандады: туугъан жерибизни юсюнден, халкъыбызны сагъышларыны, къайгъыларыны юсюнден, гыржынны бла ишни кереклисини, кишилик бла соймекликни юсюнден... Жашауну юсюнден. Адамны юсюнден. Поэзияда, адам жюрек тепген къадар жашайды.

Орус тилден ДОДУЛАНЫ Жамиля кёчюргенди

ПИСЬМО СЫНУ

Дорогой мой Алим! С тех пор как ты служишь в армии, пишу тебе часто. В своих письмах я пытался говорить о любви к родной земле и снегопаде в Чегеме, о священном долге каждого из нас защищать Отечество и цветении абрикоса у нас в саду, о человеческом мужестве и дожде, шуршащем летним вечером на зеленых ветвях чинар в ущелье, о человеческой чести и багровении созревшего кизила на склонах Ак-Су, о поэзии и музыке, театре, кино и книгах, о здоровье твоей мамы, о моей работе – обо всем, что дорого тебе и мне.

Мне радостно было писать тебе о приятном, не желая огорчать тебя, но жизнь, сынок, к сожалению, состоит не из одних радостей.

В моей жизни тоже хватало трудных и горьких дней. И мне, сынок, приходилось идти, зажимая рану рукой, падая и вновь вставая. Я проклинал врагов родной земли, врагов жизни, но саму жизнь не клял никог-

да, ибо жизнь – это самое бесценное и прекрасное, что есть у нас. Без нее – только мрак и немота. Признаюсь, я много писал о человеческом горе, но ни разу не позволил себе отрицать жизнь, ее свет и смысл. Я считал и продолжаю считать, что речь и слово, являющиеся величайшим достоянием живущих, должны оставаться опорой и поддержкой человека, поэзия обязана даровать силы, а не отнимать их, прославлять созидание как основу жизни, а не отрицать ее великую и бессмертную суть. Поэт всегда, в радости и беде, должен оставаться другом людей, другом тех, кто трудится – пашет землю, варит сталь, печет хлеб, пасет скот. Я так думал, когда зеленели деревья моей весны, так же думаю и теперь, когда зима стучится в мои ворота.

Накануне 35-летия нашей Победы над фашизмом – а это и мой, и твой праздник – я расскажу тебе о тех днях, когда на Советское Отечество обрушилась великая беда. Нашей Родине, каждому из нас пришлось трудно, как никогда, потому что такой войны, огонь которой разоггли гитлеровцы, мир не знал доселе. Вот тогда действительно стали необходимыми мужество и стойкость и сознание своей небывалой ответственности перед Родиной, которую надо было отстоять и спасти от жесточайших врагов. Какое счастье, что это оказалось нам под силу!

Когда началась Великая Отечественная война, я был чуть старше тебя и служил в парашютно-десантной бригаде имени С. М. Кирова. Службу военных парашютистов нельзя было назвать легкой. А все равно она мне нравилась, я даже гордился тогда тем, что парашютист, что я вместе с такими храбрыми и самоотверженными людьми. В их молодости и отваге была такая красота! Но «немногие вернулись с поля», как сказал любимый наш с тобой Лермонтов.

Я расскажу тебе, сынок, только об одном эпизоде войны, который мне запомнился на всю жизнь. То были первые дни неслыханной битвы, дни отступления наших войск и временных успехов фашистских полчищ. Перед нашей небольшой группой парашютистов-подрывников была поставлена задача готовить взрыв большого моста через широкую Западную Двину у Даугавпилса. Гитлеровцы нещадно, день и ночь, бомбили город, аэродром, позиции советских войск, непрерывно била дальнобойная артиллерия. Казалось, что горели не только дома, сады, машины, но и камни, вода, даже воздух. А мост стоял, фашисты берегли его для себя. Но он был обречен на гибель – мы заложили тысячу килограммов взрывчатки и ждали: нам было приказано взорвать мост в тот момент, когда головные танки врага дойдут до его середины. Вот в таком аду, когда все, кроме этого моста, горело и казалось, что земля не имеет живого метра, мы напряженно ждали почти двое суток. Да, это были самые первые дни небывалой войны. До этого никто из нас не мог предвидеть, каким будет ее начало. А оно оказалось трагическим. Пропуская наши войска через мост, я и мои товарищи впервые столкнулись с горем отступления. Особенно тяжелое впечатление производили беженцы, ведь среди них было много стариков и детей, беспомощных,

усталых, голодных. На белых бородах и бровях стариков лежала густая пыль сухих дорог – пыль беды, а девушки, действительно «с газельными глазами», такие красивые, казалось, рожденные только для радости и счастья, шли с опухшими, избитыми в кровь ногами.

Показалась колонна танков. Они двигались быстро, стреляя на ходу. Мы ждали. Головные танки дошли до середины громадного чугунного моста. Двое наших ребят, специально выставленных в дозор, дали сигнал – две очереди из автоматов. Мы закрутили машину, и мост был взорван мгновенно. Он рухнул в реку вместе с фашистскими танками...

В тот день на берегу Западной Двины у города Даугавпилса я впервые увидел не только горе, но и стойкость людей, их подвиг на войне. По поведению только этой небольшой группы парашютистов-подрывников прозорливый человек мог бы тогда же сделать вывод, что такой народ непременно победит, несмотря на все тяготы и беды. В их выдержке и самообладании, в том, как они, в тяжелейших условиях выполняняя задание командования, твердо и уверенно делали свое дело, ясно отразились те лучшие человеческие и воинские качества, которые дали нам возможность в результате суровейших сражений победить страшного врага и отстоять свое Советское Отечество.

Не знаю, кто из той группы подрывников вернулся домой, но я навсегда запомнил и первую боль от войны, и первый подвиг, их мужество, их стойкость. Ты знаешь мое стихотворение «Реквием», там есть строки, посвященные моим товарищам:

...парашютистам, тем отчаянным, которым я сам закрыл глаза под влажным косогором...

Мой реквием – бойцам, что пали в битве честной, и всем, кто вслед за мной покинет мир чудесный, падет, чтоб жизнь жила, чтоб всюду жизнь жила!

Впоследствии, когда от меня жизнь требовала выдержки, терпеливости, мужества, я вспоминал моих товарищей на берегах Двины в первые дни великой войны.

Что бы ни было, жизнь будет требовать и от тебя, сынок, мужества и твердости, и ты всегда должен быть готовым к этому. Ничей путь от начала до конца устлан цветами не бывает. В жизни всякое может случиться. Помни об этом, сын. Я не поучаю тебя, а говорю то, что знаю по собственному нелегкому опыту: человек должен возделывать землю, в которой покоятся его предки, лежат мастера и герои, землю, которая дает ему хлеб, воду, вино, землю, на которой качалась его колыбель и мать кормила своей грудью, землю, где для него зеленеют деревья и белеет снег. Землю, которая была его первой радостью и станет последним приютом. Родная земля требует от своих сыновей любви и преданности, труда и мужества. Она требует защиты от врагов. Всегда было так.

Я уверен, Алим, что ты поймешь сказанное мною в этом письме и примешь как отцовский завет на всю твою жизнь. Поздравляю тебя с нашим великим праздником – Днем Победы. Обнимаю...

Нальчик 7 мая 1980 г.

КЪБАЙСЫННЫ НАЗМУЛАРЫНДАН

* * *

Зурнукла! Нек ётдюгюз башым бла?
Къайгъы салдыгъыз кёлюме, жаныма.

Кетип барасыз мени журтларыма,
Къайгъы салдыгъыз кёлюме, жаныма!

Жеримден кысталып турмайма мында,
Лермонтов тургъаныча тауларымда.

Алай мен тансыкъ болгъанма журтума,
Къайгъы салдыгъыз кёлюме, жаныма.

Мени ариу, жылы журтларым барды,
Акъ тёптели бийик тауларым барды,

Кём-кёк гелеулю жайлыкъларым барды,
Ишден талмагъан жигер халкъым барды.

Анда булутла, чыгъып тау башлагъа,
Ауаналары жаталла къарлагъа.

Кийикле жай бийикледен къарайла,
Жай чилледе ала бузну жалайла.

Кече жайлыкъда ёгюзле жаталла,
Уф-туф эте. Суула хыны саркъалла,

Ыранда жел сылайды жугъутурну
Сакъалын. Жалпакъда уа кёп жылкъыны

Ажир къоруй, бёрю бла тойюше,
Анга чабады, бек огъурсуз кишней...

Бийик сыртда къой сюрюуле отлайла,
Къойчу жашла, кюннге къарап, жырлайла,

Гыбытлары сууукъ айрандан толу,
Къойчула сюрелле ташлы тик жолну

Эшеклени. Чалгъычыла чалалла,
Дурула, узун жоллача, жаталла.

Тиширыула ишлейле бахчалада,
Дугъумла бишелле тар ыранлада,

Шаудан суула жылтырайла агъачда,
Тыкыр тереклени ауанасында.

Кёп ичгенме мен къапланып аладан
Къалын чинар терекле арасында.

Кёзлерими кысып, сагъыш этеме,
Мен аланы барын ачыкъ кёреме ...

Нек ётдюгюз, зурнукла, башым бла?
Къайгъы салдыгъыз кёлюме, жаныма!

Барлыкъмысыз сиз мени журтларыма?
Къайгъы салдыгъыз кёлюме, жаныма.

Анда, акъсыл къаяланы тюбюнде,
Мен туугъан, ёсген таулу юйюбюзде

Тынгысыз, огъурлу анам турады,
Манга тилек эте, таугъа къарайды.

Ол къара жаулугъун да кысып болур,
Ол, манга къайгъы эте, жарсый болур.

Мен ол ананы жашыма, зурнукла,
Аны дуния къууанчыма, зурнукла!

Аны аулда кёрюсюз, зурнукла,
Сиз анга салам берирсиз, зурнукла!

Нек ётдюгюз, зурнукла, башым бла?
Къайгъы салдыгъыз кёлюме, жаныма! ...

1940
Старая Русса

ТАУЛУ БОЛГЪАНЫМ – КЪУУАНЧЫМДЫ

Николай Тихоновха

Къазбегин сюген кибик къарт таулу,
Сюеме дунияда бар жерни,
Тауда туугъаным, болгъаным таулу –
Дайым да къууанчымдыла мени.

Ичгенме сууукъ сууун Волганы,
Мен уллу орус сууну да суююп.
Алай анда да таулу болгъаным
Къууанчым эди, о ата юйюм!

Чувашла бла тургъанма татлы,
Къарт чуваш тютюн ичирди манга,
Бёлек тангым ала бла атды,
Аллыма да кёп келди хант къанга.

Кёргенме Латвияны сарычач
Жашларын, ол жипкил жерлеринде
Къанымы да тёкдюрдюм, сууукъ, ач
Бола, урушну ал кюнлеринде.

Ол жерни ёз жерича къучакълап,
Таулу жашны анда ёлгенине
Шагъат болгъанма, тургъанма къарап
Акъырын къысылгъан кёзлерине.

Орел шахарда уруш тютюню
Жатханды мени зыбыр чачыма,
Ол окопада урушну кюню
Тийди къан жугъу болгъан башыма.

Мен шымал жолларында да бардым,
Сюйдюм сабанларыны кёп тюзлерин,
Анда суу ичдим, ётмек да татдым.
Алай къайда да мени кёзлерим

Кёрюп тургъандыла Минги тауну
Акъ булутлагъа кирген тёппесин,
Къазбекни башында кюнюш къарын,
Заманла да чал этген желкесин.

Мен кенг орус жолланы да суюдюм,
Башларында булутла булгъана.
Алай къайда да бу жер юсюнде
Къууанчлай къалды таулу болгъаным.

Сюеме тюзлени кенг къууанчын,
Жырларын, тойларын да тюзлени.
Алай, исламей, къайгъымы чачып,
Тау тёппелеге чыгъардынг мени!

Жел этген жамычы! Сени къалай
Сюйдюм. Акъ башлыкъ къууатлылыгы
Ашхам аллында, тойгъа баргъанлай,
Чабып баргъаны тауда атлыны!

Таулу болгъаным – къууанчым мени,
Жеримде сыйлы хар таш, хар шаудан.
Жау сыйыралмаз бизден бу жерни,
Жау кеси айырылыр жашаудан!

1942

ТУУГЪАН ЖЕРИМ

Санга алгъыш эте, чыгъама тангнга,
Сени унутурча кюн туумаз манга.
Буз кибик сууукъ сууларындан къандым,
Сени тансыкълап, жилидым, къууандым.

Сенсиз насып болмаз бир инсаннга,
Къор болайым, туугъан жерим, мен санга!

Сангырау болсам да, эшитип туурма
Чапыракъ тауушунгу кюз артында,
Сокъур болсам да, ажашмай барырма
Къызыл къаным боягъан жолларында.

Кёз, жүрек да сенсе инсаннга,
Къор болайым, туугъан жерим, мен санга!

Къургъакъ къарында аякъ тауушуму,
Къайда болсам да, туурма эшитгенлей,
Ол жашил жайынгы, ол акъ къышынгы
Не узакъда да туурма кёргенлей.

Насып да, къууанч да сенсе хар саугъа,
Къор болайым, туугъан жерим, мен санга!

Сени жолларынг ётедиле бары
Жюрегим бла, ала бары – бийик,
Жырлагъанларында къанатлыларынг,
Тынгыладым тиллерин билген кибик.

Юй, гыржын, суу да сен бересе саугъа,
Къор болайым, туугъан жерим, мен санга!

Кеченги да, кюнюнго да тюрсюнюн
Жюрютеме биргеме кезлеримде,
Жашларынгы, кызларынгы тепсеюн,
Жырларын да жюрютеме келюмде.

Ичгенме, кяпланып терк сууларынга,
Къор болайым, туугъан жерим, мен санга!

Санларыбызда къан сени къанынгды,
Жюрек кюнчюбюзню алгъанбыз сенден,
Жюрегибизде жыр сени жырынгды,
Таймай, кятлайма мен кече-кюнде.

Бар насыбы да сенсе жаны саугъа,
Къор болайым, туугъан жерим, мен санга!

1947

ТУКЪУЗГЮ

Мен сени юсюнгден
Этеме назмуму,
Адай суу боюнунда,
Жаяу жол башында
Тукъузгю терегим.
Къыш къар басып тургъан!
Къызаргъан чопалынг,
Жаяу жол къарына
Тюшюп, ол малтанып,
Къызартханы къарны
Энтта да эсиде,
Кез юсюмде мени,
Жерими къаяда тукъузгю тереги!
Эгечимсе мени,
Биргемесе мында – киши жерлеринде.
Кезлерими бирге,
Къысып, мен узакъды
Къырпакъ ингирледе
Кеп кереме сени!..
Адай суу боюнунда
Къыш къарны къызартхан
Къаны тукъузгюню,
Жигитни къанына
Тенг болуп,

Сен манга
Кёрюнесе алай,
Поэтни тап-таза
Къанына тенг болуп!..
Жигитни къанынлай,
Эркинсе кирирге сен мени назмума.
О, Адай суууну
Боюнундагъы къарны
Къызартхан тукъузгю!
Къаныса жерими,
Аппамы, агамы
Сен – жюрек къанлары.
Адайны суууну
Боюнундагъы къарны
Къышхы кюн къызартхан
Таулада тукъузгюм –
Жюрегими къаны!..

1948. Фрунзе

ЭЛИМ

Къар тохтамагъан къаяла тюбюнде
Къыш, жай да мени сакълап тургъан элим,
Къар, жауун да жауа кечеде-кюнде,
Чегем череги кете баргъан элим!

Дунияны жарыгъын сенде кёрдюм,
Кюнню, айны, жулдузланы, тауланы.
Манга къар бек алгъын сенде эриди,
Бек алгъа сенде кёрдюм жауунланы.

Анамы бетин да мен сенде кёрдюм,
Сенде эшитдим унутулмаз ауазын,
Ит да бек алгъа манга сенде юрдю,
Кёрдюм бу дуняны къышын, жазын.

Къарадым жугъутурла ызларына,
Чыгъып Жылгыны боюнунда ауулдан,
Жаш кюнледе жазгъан назмуларымда,
Элим, сени алма ийисинг къалды.

Сенден узакъда, киши жерлеринде
Таймай киргенлей тураса тюшюме.

Къайтып ёрлемем деп ёрлерингден
Ийнанмам мен, ийнанмам бир кишиге! ...

Фардыкда атамы къабырын кырдык
Басып тургъан таула ичинде элим,
Санга къайтмасакъ, юйюбюз къурур!
Ёлор эдим сени ючюннге, элим!

Кёп жилийма, сени тюшюмде кёрюп,
Къая ташларынгы алтыннга бермем,
Не кюйсюз чапсала да къаплан, бёрю,
Ийнанама – санга келгинчи ёлмем!

Тюшюмдеча, тюнюмде да кёп кере
Жилийма, сени эсиме тюшюрюп,
Сени таба айланып, салам бере,
Къатыш этип тюнюм бла тюшюмю.

Узакълада таула ичинде элим,
Къадар кёргюзтсюн акъ тау башларынгы!
Ийнанама келмез деп манга ёлюм
Мен уппа этгинчинге ташларынгы! ...

1949

* * *

«Сокъур элге кирсенг, кёзлеринги
Къыс!» – деген сёз эсимдеди мени,
«Бёрюле жыйынына киргенде,
Бёрюча улу!» – деген да алай.

О, жарлы халкъым, къыйын кюрешде,
Ташлы жолунгда арыгъанынгда,
Айтхан болурса ол сёзлеринги,
Амалсызлыкъ жетген кюнлерингде!

Не къыйын кюн да сиз сокъурланы
Элине кирип, кёз къысмагъанла,
Бёрюле арасында къалгъанда,
Улумугъанла, бёрюле кибик!

Мени жүрегим, назмум да – сизни,
Махтаум – бийик бийиклигигизге!
Сиз ёле туруп, жулдузла сейир
Этгендиле батырлыкъыгызгъа.

Сиз жашасагъыз да къайсы жерде,
Кийсегиз да нелляй тюрлю кийим,
Къарасагъыз да сиз къайсы кёкге,
Сёлешсегиз да сиз къайсы тилде, –

Башхамыды? Жулдузларымсыз сиз.
Чырагъым, кюнюм да сиз болдугъуз,
Байланыпды сизни бла бирге
Жашауум да, ёлюмюм да мени.

Сизге ёлюр жарала салына
Эдиле. Ол жараларыгъызгъа
Жула этеме мен сёзлерими,
Жюрегим – жастыкъ къан башыгъызгъа!

Сизни ауур жараларыгъызны
Уппа этеме. Сыйлылла ала.
О, бёрюле арасында бёрю
Болуп, улумагъанла – батырла!

Кетерикме. Сизге алгъыш эте,
Сизнича адамла барларына
Къууана жарлы жерни юсюнде,
Сиздеги адамлыкъгъа къууана! ...

1950

* * *

Мен сизге жарсыууму айтайым
Кюйген жулдузну юсюнден, –
Бирси жулдузла жана тургъанлай,
Ол думп болуп къалды кёкден.

Кёкден кезиусюзлей айырылгъан
Жулдузгъа – мени жарсыуум,
Биз суююп, къарап тургъанлайын думп
Болгъан жулдузгъа – жарсыуум!

Бизге жарыгъын иерге алай
Сюе эди таза кёкден,
Бизге жарыгъын ие тургъанлай,
Ол жулдуз ёчюлдю, кетди.

Сиз, кёк кенгинде къалгъан жулдузла,
Бюгече къара кийигиз,
Къара кийигиз, бийик жулдузла, –
Кюйдю сизни бек игигиз! ...

1951

ТИШИРЫУЛАГЪА

Сиз ёмюрледе, анала бола,
Бийчеле бола, келдигиз
Урушда жара тюшген эрлени
Жараларын жуугъансыз сиз.

Оракъ ордугъуз, от жагъаланы
Отларыгъыз жылытдыла,
Аскер башчы эмда сюрюучю жаш
Къолугъуздан аш татдыла.

Жарлы эрлеригизни жылтыргъан
Быстырларына жамаула
Салдыгъыз. Сиз кюч берип, хар неге
Чыдай келгендиле ала.

Ананы къолу жетген заманда
Хар сабан да иги битип,
Барыбызны да ёсдюрдю ана,
Кюч берди анала сютю.

Ол бары да тюздю. Алай сизсиз
Не этер элле поэтле?
Ала, Хафизден манга деричи,
Келдиле сизге жыр эте.

«Я помню чудное мгновенье» – деген
Тиширыусуз туумаз эди,
Блокну назмуларыны оту
Бизге сизсиз жанмаз эди.

Дунияны поэзиясына
Сиз булбул жыры болдугъуз,
Ариулугъугъуз бла сиз аны
Ёмюрледе толтурдугъуз.

Поэзияны от жагъасында
Отну ёчюлтмей келдигиз,
Поэтлеге къара кюнледе сиз
Жулдуз жарыгъын бердигиз.

Аны ючюннге сёзюмю алгъыш
Этеме бюгюн мен сизге,
Къышхы кюн гюл ийисинден тола,
Мен тенг болгъанча Хафизге!..

1955

АНА ТИЛИМ

Сенде жылыуу ана ёшонню,
Жерими кырдык ийиси сенде,
Тазалыгы ана сютюню,
Кёгет жангылыгы сёзлерингде.

Анам этген гыржынны татыуу,
Таукелликлери батыр эрлени,
Туугъан от жагъабызны жылыуу,
Жарыкылыгы жарыкъ эрттенлени,

Къар юзюлгенлерини даууру,
Жугъутур секиргени таулада,
Батырла хыны кылыч урууу,
Къушла кычырыгы булутлада,

Шаудан шыбырдауу, кёк кюкюреу,
Жайлыкъда шошлугъу ингирлени,
Такъырлыкъда эркин къанат кериу,
Мурулдагъаны кёгюрчюнлени –

Барысы да, ана тилим, сенде,
Сыйлы жерибизни жүреги – сен,
Кёгетле ийиси – сёзлерингде,
Халкълай турурбуз, сен турсанг эсен!..

Сен болмасанг, биз да – сёзсюз-тилсиз,
Сен барда, бушуубуз болур сел.
Санга тилек эте, жашайбыз биз,
Къууанчыбыз, жарсыуубуз да – сен.

Халкъ ана тилинде къайгы сёзюн,
Алгышын, келечилигин айтады,
Урушда жауладан сакълап жерин,
Ана тилинде жырлай, къайтады.

Къыйын кюн таянган таягыбыз,
Къууанч кюн жубатхан сырыйнабыз,
О, ана тилим – сабийлик тили,
О, ана тилим – кертилик тили!..

1955

* * *

Кючюнгю менден аямагъанса,
Къыйынларыма деп къарамагъанса,

Атымы сенлей киши айтмады,
Урушдан сенича сакъламады.

Сенича киши иги болмады,
Сенича биреу да къайгъырмады.

Бетингден ариу бет мен кёрмедим,
Сёзюнгден ариу сёз эшитмедим,

Сыфат жокъ сыфатынгдан къууатлы,
Гыржын да жокъ гыржынынгдан татлы.

Анам, сенича суймеди киши,
Хар къыйын сагъатда кюе-бише.

Къолларынгдан ариу не огъурлу
Къол да кёрмедим, инсан къол болуп.

Сабийлигимде къапталчыгъымы
Жамаучу къолла – къоллары анамы!..

1955

ОКЪУУЧУМА

– Эй, юйге да игилик, жаным-кёзюм,
Окъуучум! Санга аманатды сёзюм.

Ол юйюнге келди, къонвкъ киби кёр,
От жагъангда сен анга жерчик бер.

Ким биледи, ол жарар не кесинге,
Неда ёсюп келген сабийлеринге.

Ол насып тилейди сени юйюнге,
Аны нёгер эт да, турсун биргенге.

Сёз игиси жарыкъ жулдуз киби киди,
Ол жашауда хар адамгъа керекди.

Хазна туююл эсе да мени сёзюм,
Хатерин кёр, сени суйгенин сезип.

«Ит болмагъан жерде тюлюкю юрюр», – деп,
Кюрешеме сёзюм хайыр берир деп.

«Жабагъы да жюндю», – дегенди таулу,
Мени сёзюм да аны кибики болур.

Сёз устасы деген – ол уллу затды,
Сёз усталыкъ, къайдам, бизден узакъды.

Кязим эди иги сёзюм устасы,
Таулу назмучуларыны устасы.

Хар назмусун кепге уруп чыгъаргъан,
Хар тизгинин тикгич кибики сууургъан.

Жарамаз аны жерин къуру этсек,
Ол тамызгъан назму отун ёчюлтсек.

Назму от жагъа, халкъ жюреги кибики,
Ол дайым иссилей туругъа керек.

«Жарлыны бузоуу ёгюзлюк этер»,
Деп, жазабыз окъуучубуз, эт хатер!

Кязим бла эришалмам, дерт этип,
Мен жаяума, Кязим а атлы эди.

Кючюм жокъ, анга тенг атлы болургъа,
Жарар эдим, ёзенгесин тутаргъа.

Керим бла эриширге болурбуз,
Ёзенги ёзенгиге тие, барырбыз.

Окъуучум, назмуна жер бер юйюнде,
Къайдам, жарар къууанч, жарсыу кюнюнде.

Аш-суу – биринчи. Аласыз болмайды.
Алай билгин – назму да юй бузмайды.

Иги сёз да туз гыржыннга тенг болур.
Иги сёзюм насыпсыз адам къалыр.

Жырсыз къалгъан – суймекликсиз къалгъанча,
Жырчысыз халкъ – мирзеусюз къалгъан халкъча.

Батыр бла жырчы бир кибикидиле,
Ала халкъгъа дайым да керекдиле.

Къалмады эсе батырсыз, жырчысыз,
Ол халкъ болмаз дуняда насыпсыз.

Назмум бла мен юйюнге киребиз,
Окьюучум, юйюнге насып тилейбиз.

Жаратсанг, назмуму окьуп юйюнге,
«Къайсын мени да талы тенгимди», – де.

Сюеме мен мирзеуюнг кёп болурун,
Хар сабийинг сау ёсерин, окьурун,

Ийнегинг къыш биченсизлей къалмазын,
Къатынынг огъурсуз, сёзчю болмазын,

Назмум дайым къууанчынга келирин,
Юйюнге уа берекетни кёрююн.

«Сау тур, тангын да къууанч бла атсын!» –
Дейди энтта санга чегемли Къайсын.

1955

* * *

Китабыма ишчи, халал адамла,
Жангы юйге кирген кибик, кирселе
Сюеме мен, китапларымда ала
Жарыкъ юйдеча туругъа суюселе.

Ала назмуларымда кеслерини
От жагъаларында кибик сезселе,
Къууанч келип аланы эслерине:
«Мында бизге бек игиди!» – деселе.

Ол – манга насып. Ишчиле, къойчула,
Кенг ачама китап эшигин сизге,
Жууукъ болугъуз, малчыла, жолчула,
Киригиз, киргенча ёз юйюгюзге!

Ишлеучю адамла! Жазгъанларыма
Сизни, жангы юйлегеча, кийирирге
Кюрешеме, ыразыма барынга.
Жууукъ болугъуз барыгъыз да бирге!..

1956

**ХАЛКЪЫБЫЗНЫ БЕК ИГИ КЮНЮНДЕ
АЙТЫЛГЪАН НАЗМУ**

Ётдюле онеки жылым,
Къайгъылы жолугъа тангнга.
Сууукъ къыш кюн, сен не жылы
Хапарны келтридинг манга!

Къайгъылы заманла озуп,
Къутулуп кюйсюз жылладан,
О, бюгюн биз болдукъ азат!
Мен къуаннгандан жиядым.

Жиямайын сёз айтыргъа
Бек къыйынды бюгюн бизге:
Оноу болду къайтыргъа
Кёп термилген жерибизге,

Аталарыбыз къабырда
Жатхан сыйлы жерибизге!
Къадар ёлюмден къоруду,
Кирирча биз юйюбюзге.

Насыплы болуп, къарадым
Бу къыш кёкде чыкъгъан кюннге,
Кёп кюнледе кюе бардым,
Жаным къурманды бюгюннге! –

Халкъыбыз энтта къошулду
Къыралны бар халкъларына!
Айранын ичер къошунда,
Чыгъар жашил сыртларына.

Энтта таудан ожакъладан
Эрттенликде тютюн чыгъар,
Жашил сыртлада, чатлада
Таулу къойчу энтта жырлар!

Эшитилер ана тилибиз
Малкъарда бла Басханда,
Ичербиз суубузну биз
Энтта таула арасында.

Къартларыбыз ныгъышлада
Энтта да тынч олтурурла,
Жашларыбыз ауушладан
Энтта, алгъынча, ауарла.

Таулу газетле барырла
Тау элlege кьар кюнледе,
Энтта Кязимни окьурла
Сабийлерибиз элlege.

Ол эди да термилгеним
Кьыйын жылланы ичинде,
Андан уллу уа жюрегим
Насып излемез бир кюнде.

Байлыкь да, махтау да манга
Недиле? О, жаланда сен,
Халкьым, тенг болуп халкьлагьа,
Жаша жерингде сау-эсен!

Олду бизге уллу насып,
Бизге жокь андан иги зат –
Жоюлмай, палахла басып,
Халкьыбыз энтта да азат!

Жангыдан туудукь дунягьа,
Сау кьалып, бу кюнню кёрдюм!
Аны ючюн мен кьадаргьа
Минг кере да махтау бердим.

О, Малкьарым, жерим, жаным!
Кьаллай палахдан кьутулдунг!..
Жулдузунг турур деп жанып,
Ненча жылны сакьлап турдунг!

Санга кёп кьуанч төрелеп,
Тилек эшигин ачарма:
«Халкьым, азатлайын кьал!» – деп,
Кьабырдан да кьычырырма!

Таш алынды жюрегимден,
Жокь бюгюнден уллу саугьа!
Халкьым, жашарса жерингде.
Жаным кьурман болсун санга!

Анда да ишлединг кьаты,
Айып этилмеди санга.
Энди жангы тангынг атды,
Жашау акь сыбызгьы согьа.

Халкъым, чыдадынг, жашадынг,
Келгенде да къыйын сагъат,
Сен тауларынга ушадынг.
Жеринг энтта жерингди санга!..

*1957, февраль
Переделкино*

ЖАРАЛЫ ТАШ

Таш да къыйынлыкъсыз къалмагъанды
Тауда уруш окълары сызгъыргъанда:
Ол да, бизнича, жаралы болгъанды,
Окъ ызлары энтта туралла анда.

Жараны къой, кѐп таш кюл болгъандыла,
Топла уруп, бомба тийип алагъа,
Кѐп тенглерибизча, жоюлгъандыла,
Душманны аллын тыйгъанлай таулагъа.

Жургубузну жаралы ташы! Бизге
Тийгендиле бир душманны окълары,
Бирге къуллукъ этгенбиз жерибизге,
Тутабыз бир жараланы тапларын!

1958

АЙРАН

Сенде тауланы акълары,
Кючю да бар,
Чыранланы сууукълукълары
Сенде турур.

Жайлыкъ кырдыгыны кючю –
Таулу айран.
Кѐп къаннганма, сени ичип,
Къызыу жайда.

Гыбытлада горфулдагъан
Кючлю айран,
Чыккырлада боркъулдагъан
Ичгим – айран!

Дуру тубюнде гыбытда
Тургъан айран,
Биз биченде, юйде, сыртда
Къаннган айран!

Къызыу кюн мен бухчагъындан
Жолда ичген
Айран, къыйын иш чагъында
Жолса кючге.

Исси гыржын бла бирге
Аналарыбыз
Тау элдеде бизге берген
Айраныбыз!

1959

ТИЛНИ АЛИМИНЕ

Сен тилни жашаууну, ёлюмюню
Юсюнден да айтаса бек ырахат,
Азды деп ана тилни жашар кюню,
Манга уа ол тил, тау болуп агъарад!

Сёзюнде – сууукълукъ. Мен а ол тилде
«О, азатлыкъ!» – деп къычыра, жерни
Жауларына чабып тарла ичинде,
Кёзлерине къан жугъу кёк кёрюне,

Ол тилни сёзлери, къанатлылача,
Чыгъа къандан толу ауузларындан,
Жоюлгъанланы кёреме, нартлача,
Жыгъылып сууларыны бузларына.

Ол тилде «О, кишилик!» – деп къычыра,
Эрле эллерин къоруулагъандыла,
Сермешип, терс душманны хорлап чыгъа,
Ол тилде жырларын жырлагъандыла.

Ол сёзле, кёкде жуддузлача, жана,
Къаялача, жоюлмайын туралла,
Алада къызарадыла жарала,
Эркинлик, эрлик желлери уралла.

О, ауузлары къандан да, ол тилни
Сёзлеринден да толуучу батырла!
Жиляуларын да кёп жигит ёлюню
Ол тилде, бек тилде этген къатынла!..

Брахат айтаса тилни юсюнден.
Мен а эшитеме: кыыз соймеклигини
Кёк чапыракъча сёзлерин ол тилде
Айтханын, кёк жүрегини!

Тынгылачы:

Ол тилни сёзлеринде
Чапыракъла нечик шыхырдайдыла!
Кёк кюкюреу эшитиле кёк кенгинде,
Жауун тамычыла шыбырдайдыла.

Ол тилде жангыдан туугъан сабийле
Алгыш этедиле, келинге да,
Игилик тилейдиле жангы юйге,
Сыйлы къонакъ болуп келгенлеге да.

Ол тилде «анам» десек, бизге ана
Сютюню татыуу сезилмеймиди?
«Кёк» десек, бийикде жулдузла жана
Тургъан чууакъ кёк да кёрюнмеймиди?

Тил къар туююлдо, женгил эрип кетген,
Ол къаяды, ёмюрледе бек тургъан.
Тил халкъ бла бар чынгылладан ётгенд,
Бирча керек бола хорлаулагъа, жыркъа.

Ол дайым бу таулагъа ушагъанды,
Алай келгенди, жигитле келгенча.
Жараларындан ёлмей, жашагъанды,
Ёлсе да, ёлюр батырла ёлгенча!

Келген эди дунягъа, сабан сюрюу,
Юй ишлеу, тепсеу, кишилик келгенча,
Ёлсе да, ёлюр, къуллугъун битдирип,
Кёпню кёрген акъылманла ёлгенча!

1962

АНАМА СЫН

1

«Ансы барны жүрегинде чыракъ
Жанады», – дейдиле. Энди ангыладым.
Къара кюнном да бола келгенча акъ,
Жашатды анам. Энди ансыз къалдым!

Ансыз къалдым. Жүрегимде кеп жанган
Чырагъым танг аласында ёчюлдю, –
Ол кече танг атмайын къалды манга,
Танг атмагъанлай къалды: анам ёлдю!

2

Анам! Тюшномде сен ёлгенча кёрюп,
Сабий заманымда да жиягъанма,
Фронтда да, ол тюш къыйынлыкъ берип,
Къар окопда элгенип уянганма.

Ол тюш къоркъутуп, фронтладан юйге
Кеп кере къысха письмола жибердим.
Жүрегими бийик береги кюйген
Кюн, анам, керти ёлгенинги кёрдюм!

3

Урушда ёлюм жанып тургъанында,
Ёлсем, жияуууму анам этер деп,
Тохтамай кёл этип айландым анда,
Ёмрюю, мени унутмай, кетер деп.

Аналары жияууларын этерик
Жашла урушда тынчыракъ ёлелле.
Бизге ананы сёзлери кюч берип
Къоймай, кез жашлары кюч берелле.

4

Анасыз къалгъанланы аналары
Аман болмаз элле мени анамдан.
Аланы чачларына жарсыу къары
Жатханды, мени чачымача, андан.

Бу дунияда анасызлай къалгъанла,
Энди уа мен да сизге негер болдум.
Бир жол жара саладыла анала,
Энди уа ол ажараны мен да алдым.

5

Мен кѣп къыйын тауладан да аугъанма,
Къардан юшюп келип, анам, сен этген
Отха къыяма къышда жылыннганма,
Юшюгеним, арыгъаным да кете.

Энди арабызда аллай буз таула
Сюелгендиле! Аладан ауалмам.
Ёмюрге айырып къойдула ала,
Анам, мен сени кѣрюрге баралмам!

6

Жалан тюшюмде эшитирме ёнюнню:
Ол, манга жетмезча, узакъ кетгенди,
Бетинги, къолларынги, кѣзлеринги
Жаланда тюшюмде кѣрюрге энди.

Кѣрмем бирда ачитмагъан къолланы,
Жашауума жылыу берген кѣзлени:
Ырхы элтди арада кѣпюрлени,
Жаланда тюшюмде кѣрюрге сени!

7

Сен жашлай, атабыз ёлдю да, азап
Кѣрдюнг, ёз къабынынги бизге бере.
Не къара кюн да жүрегинг тап-газа
Болгъанлай къалды, кѣп къыйынлыкъ кѣре.

Кѣчюрюлген азабын да сынадың,
Кесинге угъай, жарсыгъанлай манга,
Сен анда да огъурлулайын къалдың,
Аурусам, кѣз къысмайын чыкъдың тангнга.

8

Киши жеринде мен, ачыудан арып,
Келип башымы салсам ёшонюнге,
Унута эдим къайгъыланы барын,
Жашчыкъ болуп, къарагъанча кѣзюнге,

Биз жангыдан жерибизде тургъанча,
Чегем черегини тауушун эшите,
Бетиме Кѣк-Ташны жели ургъанча,
Чегемни къары жаугъанча эшикде!..

9

Башым чал болгъанлыкъгъа да, мен, келип,
Тобугъунга башымы салып, алай
Къыш ингирде биргенге олтургъанлай,
Сабий болуп къалгъанма, жарып кѣлюм,

Жашчыкъ болуп, къатында олтургъанлай,
Алтын къанатлы тюшгенча къолума!
Энди ёмюрде да олтурмам алай,
Энди бир заманда да сабий болмам!..

10

Мени анамы сентябрьде чууакъ,
Бек чууакъ кюн асырагъан эдиле.
Таула болургъа керек эдиле акъ,
Алай манга къара болгъан эдиле.

Таулада кюн тап-таза эди алай,
Жашагъанланы насыплы этерча,
Таза эди, анамы жашауунлай,
Жюреги, тилеклери, ниетича.

11

Анам, ёлдюнг. Сенсиз биринчи кече
Келди. Энди кече, кюн да кѣрмезсе.
Сен ётдюнг да, артда къалды жашау чек,
Къаргъа, жауунга да салам бермезсе.

Терекле саргъалалла биягъынлай,
Черек табадан аяз да урады.
Ол анамы бетин жарытыучу ай
Энди къабырын жарытып турады!..

12

Ачыу къыйнап, энтта сен жапсарырса
Деп, ёлгенинги унутуп, келеме,
«Анангы излей энди кѣп арырса!» -
Дей турады бош шинтигинг, кѣреме.

Излейме да, мен сени табалмайма,
Манга къыйынды болушлугъунгсузлай!
Не къычырама да, эшитдиралмайма.
О, ёлюм анасыз къойгъан онгсузла!

13

«Эр кишиге жарамайды жилиргъа», –
Дединг, анам, манга кѣп къыйын кюнде.
Мени кишилигим жетмей чыдаргъа,
Жилийма бюгюн къабырла ичинде.

Анам, кечгинлик бер! Мен ёмюрюмде
Биринчи жолу айтханынгы этемй
Къойдум. Мен бу бек къарангы кюнюмде
Жилийма, кючюм, кишилигим жетмей.

14

«Балам, сени ачыуунгу кѣрмейин,
Кетдим эсе, жилима манга энди,
Ёлюм санга менден алгъа келмейин,
Кесим тилей туруучумлай, келегенди.

Намаз этгенде ашхам жулдузуна
Къарагъанда да, тилегенме аны.
Жашауну чырагъы ёчюлген суна,
Кѣлсюз болуп къалама, тилейди ананг!

15

Сени жангызлай къоюп кетдим, балам.
Кеч ёмюрде жарсытмагъан ананга!
Жюрегинги жаралы этдим, балам,
Ачы сѣз да айтмаучу эдим санга.

Мен жашарымы жашадым, балам, сен
Абынмайын жаша дуняда ансы!
Терегинг, мени къууандыра, ёсе,
Мен саулукъда айыпсызлай къалгъанса.

16

Кечир, балам, сени къойдум да кетдим!
Энди менича башынгдан ким сылар?
Жашасанг бетинги жояр зат этип,
Жарлы ананг къабырында да жилир!

Сакъ бол, балам. Дуняда жалан ёлген
Угъай, жашагъан да къыйын болады.
Жюрегим къарауулунг бола келди,
Къабырым, къарауул болуп, къалды!»

17

Анам, сен саулугъунгда намысымы,
Ишими да ёлчеми болуп турдунг,
Тебирегенинде намысым сынып,
Дайым жолуму тюзюне сен бурдунг.

Огъурлулугъунг, тазалыгъын, эсинг
Турурла энтта да мени юйретип,
Биргеме тургъанында кибик кесинг,
Халаллыгъынгы манга кьоюп кетдинг.

18

Анам, тюбербиз деп, ийнанып, ёлдю,
«Къоркъма, жолугъурбуз!» – дегенлей кетди.
«Жиляма, балам, кёрюшюрбюз!» – деди.
Шош ауазын энтта, ол кюнча, эшитдим.

Ол сёзле жүрегиме терк сингдиле,
Таулагъа къарадым, амалсыз бола,
«Энди сизге жолугъуу жокъ! – дедиле, –
Бир бирни кёрмезсиз!» – дедиле таула.

19

Гарсия Лорка! Анам жахиллигине
Жарсыйма. Сени билсе эди, санга
Жиляр эди, кезиусюз ёлгенинге,
Кюн кюйдюрген бетинг боялып къаннга.

Жиляй къарар эд ингирге, тангнга да,
Таула да сарнагъанча, жилияр эди.
Энди ол жилимаз санга, манга да:
Быйыл аны жилиауун кесим этдим!..

20

Адамла, барыгъыз да сынай келген
Ачыуну сынадым. Билеме аны.
«Жаланда сени анангмыды ёлген?
Кёп аналары ёлдюле дунияны!» –

Дейдиле манга. Кертиди сёзлери.
Алай ананг ёлсе, къышынг келеди.
Ол палах ал от этилгенден бери
Жангыз санга келгенча кёрюнеди.

21

«Адамлагъа иги бол хар заманда,
Олду да жашауубузну къыйматы.
Къатынгда биреу хатагъа къалгъанда,
Къыйынлыкъ кёрюрге деп, кетме атым!» –

Дегенлейин жашадын, анам. Андан
Аны манга осуят этип кетдинг.
Сени сыйлы къабырынгы аллында
Ол сёзюнгю унутмазгъа къаст этдим.

22

Назмуларымда жылыуу сютюнгю,
Жашауунгу тазалыгъы алада,
Сабырлыгъы, ариулугъу бетинги,
Адамлыгъын, халаллыгъын алада.

Мен да сенича ёлсем да, халаллыкъ
Не палахда да жоюлмайын барыр,
Назмуларым ёлселе да, адамлыкъ,
Огъурлulukъ къалырла. Жашау къалыр!..

23

Адамла! Мен сизге жангыз игилик,
Не аз гитче хайыр да этген эсем,
Терезеге тийген тамычы кибик
Бир къууанч ёмрюмде берген эсем,
Сиз алгъыш этигиз мени анама!

Бирей халаллыгъымы кёрген эсе,
Сиз алгъыш этигиз мени анама,
Кишиге хата этмей келген эсем,
Сиз алгъыш этигиз мени анама!
Китапларым асыу болдула эсе,
Алгъыш этигиз огъурлу анама,
Ала нёгер бола турдула эсе,
Сиз алгъыш этигиз жарлы анама!

1963

ТАУЛУ ЭЛЛИЛЕГЕ

Аз сёлешип, кёп ишлеген
Адамла – таулу эллиле,
От чакъгъан къабан тишлеге
Къарагъан таукел кёллюле.

Жолда жыгъылгъанны жаны
Бла ётюп кетмегенле,
Игилик этгенде, аны
Хапар-таурух этмегенле,

Мылы жерге урлукъ сала,
Ол жерге хурмет этгенле,
Тюшлеринде да сабанла
Аламат битип кѳргенле,

Таулагъа, жауунлагъа да
Артыкъ сѳзсюз къарагъанла,
Жолда кеч болгъанлагъа да
Жарсыгъанла, къайгъыргъанла,

Къарап да жаууннга, къаргъа,
Тирликни, малны юсюнден
Сагъыш этгенле, тау таргъа
Кирип да, аны ичинде

Юзмегенле умутларын,
Ташлагъа бой салдыргъанла,
Боран ѳчюлтсе отларын,
Жангыдан терк тамызгъанла.

1964

Ат кишней, жырылдай арба,
Келе, кете тынч, кыйын чакъ,
Гыржынлары къара арпа
Болса да, уятлары – акъ.

Кѳгетни кѳклей юзмеген,
Бишмеген сѳзню суймеген,
Атмаз жерде таш атмагъан,
Тѳзmez жерде уа тѳзмеген

Жанла, юйлери алаша
Болса да, адамлыкълары
Бийик болуп, алай жашап,
Ишлеп тургъандыла бары.

Ишлеп, ишлеп ашагъанла,
Гыржыннга хурмет этгенле,
Бош дауурсуз жашагъанла,
Бош дауурсуз да ѳлгенле!..

ТИШИРЫУ СУУДА ЖУУУНАДЫ

Тиширыу сууда жууунады,
Черекде жашил ауана да,

Суу мылы этип инбашларын
Къучакълайла кюн таякълары,

Жашил чапыракъла бетине
Тиедиле, мылы этине.

Къууанады, аркъасын жуууп,
Акъ чыранланы жарыкъ сууу, –

Тиширыу сууда жууунады,
Акъ булутлагъа къууанады,

Ышарады чокъуракъ суугъа,
Узакъ болмай агъаргъан таугъа,

Тийреде жашил агъачлагъа,
Ауанада мылы ташлагъа,

Ёшюнлерине тийген кюннге,
Аныча суугъа кирген кюннге.

Тиширыу сууда жууунады,
Жер энтта къайгъысыз болады:

Такъырлыкъ, ёлом, тутмакъ да жокъ,
Мирзеу битmez топуракъ да жокъ,

Сау дуния урушсуз къалады –
Тиширыу сууда жууунады!..

1964

КЪАРА АТ АКЪ КЪАРДА ЁЛЕДИ

Ёлюм сормагъанлай келеди,
Къара ат акъ къарда ёледи.

Жингирикден ушкок атылды,
Къара ат акъ къаргъа жыгъылды.

Кёп чариште атланы озгъан,
Кёп жолда туякълары къызгъан,

Кёп кечеги кёпорден ётген,
Окъла сызгъыргъанларын эшитген,

Кёп арий келинле келтирген,
Къылыч суурулгъанын кёрген

Къара ат акъ къарда ёледи,
Ахыр сагъат алай келеди.

Жютюкзулакъ, бийиктуякъ ат,
Сыйдам белли, жукъажаякъ ат,

Харамлыкъ билмей чабыучу ат,
Кючюн аямай барыучу ат –

Къара ат акъ къарда ёледи,
Кёзюнден жилямукъ келеди.

Ёледи огъундан бетсизни,
Ариулугъу ташлайды бизни.

Къара ат акъ къарда ёледи,
Тауланы туманда кёреди.

Къара ат жыгъылды акъ жолда,
О, къаллай ариулукъ жоюлду!..

Ёлюм сормай-ормай келеди.
Къара ат акъ къарда ёледи.

1965

ТИШИРЫУ

Санга сау дуня аз аман сёзмю айтды?
Санга дуня аз алапат сёзмю айтды?
Мен кесим санга аз аман сёзмю айтдым?
Мен кесим санга аз иги сёзмю айтдым?

Не да айтылсын, дуняда аллай гёген,
Болмады сени тазалыгъынг сыйыннган,
Дуняда аллай суу болмады сендеги
Тазалыкыгъа да тазалыгы тенг болгъан.

Жерден сора дуняда сени кючюнге
Тенг болаллыкъ кюч болмады, энтта болмаз.
Жерден сора сени тёзюмюнге жетген
Тёзюмлюгю болгъан да табылмады зат.

Жер юсюнде сени отунгдан кючлю от
Табылмады: жылытаса сау дуняны.
Тамагынгда жырлайдыла бар булбулла,
Сау дуняны тутаса къол аязынгда.

Саулай дуняны кюню – эки кёзюнде,
Сендеди сау жерни сейир чомартлыгы.
Бар дуняны кылычлары да аллынгда
Жерге ийилсинле, кючюнге бой салып!

Сюймеклигибиз да, кючюбюз да сенсе,
Толгъан, толмагъан умутубуз да сенсе,
Биринчи, ахыр кюуанчыбыз да сенсе,
Къабырыбыз аллынды бушуу да сенсе.

Санга сау дуня аз ачы сёзмю айтды?
Санга бар дуня аз татлы сёзмю айтды?
Алай жүрегинге тенг боллукъ жыр да жокъ,
Даражанга тенг боллукъ бир сауыгъа да жокъ!

1966

СЮЕМЕ МЕН КЪОЛЛАРЫНГЫ

Ала гюлню юзгенде да,
Чурукъ бауну туйгенде да,
Инбашыма тийгенде да,
Сюеме мен къолларынгы.

Бутакъчыкыны алгъанда да,
Картош кыра тургъанда да,
Чачынгы тарагъанда да,
Сюеме мен къолларынгы.

Жауун суугъа тутханда да,
Жашчыкъны жукълатханда да,
Терезени ачханда да,
Сюеме мен къолларынгы.

Китапны алгъанында да,
Сен къагъыт жазгъанында да,
Юй тюрюн жуугъанында да,
Сюеме мен къолларынгы.

Сен къаргъа тийгенинде да,
Пальтонгу кийгенинде да,
Тылы ийлегенинде да,
Сюеме мен къолларынгы.

Кёгетлени жуугъанда да,
Быстыр жуууп жайгъанда да,
Чыракъ, ай жарыгъында да,
Сюеме мен къолларынгы!

1966

МЕНИ ЫЗЫМДАН КЕЛЛИКГЕ

Мени ызымдан келлик! Санга да
Жолла бары да ачыкъ болмазла,
Хар кюн сайын сени башында да
Огъурлу къанатлыла учмазла.

Кёпюрлени кесингча салырса,
Кюнню, туманны жангыдан кёре,
Сен да бирде менича арырса,
Бирде уа тепсерсе, тойгъа кире.

Къарны да, кырдыкны да жангыдан
Кёрюрсе, ала санга деричи
Тургъанча бирда айтылмагъанлай,
Жаратылгъан кибик сени ючюн.

Тиширыулагъа жырла этерсе,
Мен а алагъа жыр этмегенча,
Айгъа сен алай къарай ётерсе,
Ол санга дери кёрюнмегенча.

Жолунгу жангыдан салып кесинг,
Кючюнге сейир эте, барырса.
Къар кюн жылы юйге киргенде, сен
Отха да менича къууанырса.

Мени ызымдан келлик! Бу жерде
Хар зат хазыр болуп къалмаз санга.
Сен да арырса жолларынг ёрден,
Жырланы да этерсе жангыдан.

Хар зат да хазыр болуп турур деп
Ийнанма. Кёпюр салып, ётерсе.
Дайымда кьюуанч жели урур деп
Ийнанма. Той, жилиу да этерсе.

Сора сен ангыларса: жалаңда
Кесинг сюрген жерни ётмеги
Болады татлы. Жерде хар жан да
Кёрюр татыуу кеси этгенни.

1966

КЪЫЛЫЧ БЛА КЪАЛАМ

- Билемисе, Къалам, жолуму мени?
Кёп заманда иеси болдум жерни.
- Къайсыбыз таматабыз экибизден?
Аны уа туталамыса эсингде?
- Экибиз да жашайбыз бек эрттеден.
Башхалыгъыбыз аз болур бир бирден.
- Угъай! Мен келмедим кесе башланы,
Ёксюз эте сабийлени, жашланы.
- Къой, ётюрюк айтма: патчах «асаргъа!» -
Деп къолгъа сени алгъанды жазаргъа.
- Ол мени амалсыз сагъатым эди.
Сен а къан тегер ючюн деп ишлединг.
- Сен а жарлы этдинг, къан тёмегенлей,
Жашырын жаздынг, киши билмегенлей.
- Иги ишлерими нек айтмайса сен?
Иги ишим кёп аман ишден эсе.
- Иги ишлени айтсакъ, мени да аз
Тюйюлдю иги ишим. Айтыргъа баз.
- Сен жандармаланы саууту болдунг,
Сууурулсанг, илипин къандан толду.
- Жандарманы къолуна сен да тюшдюнг,
Юлюшсюз тюйюлсе ол къара иште.

- Иги китапланы барын мен жаздым,
Алимлени айтханларын мен жаздым.
- Мен ол китапланы жауну отундан
Кёп сакъладым, сабийлени хатадан.
- Къан тегерге деп жаратылгъанса сен!
Тохта, манга тенг къачан болгъанса сен?
- Уял, эсгерип бар терсликлеринги,
Бар жаза келген ётюрюклеринги!
- Жашланы сенича къырып ётмедим,
Жаш келинлени да мен тул ётмедим.
- Ётгенсе! Тилчилени къолларында,
Мен угъай, сен болгъанса хар заманда.
- Сен болгъанса кюйсюзлени саууту,
Ёчюлтгенсе терсни, тюзню да отун.
- Азатлыкъны эрлери жылтыратып,
Ёркинлик бла бир да болду атым!
- Мен а азатлыкъны бла къылычны
Азмы махтадым? Аны да айтып чыкъ.
- Кимде терслик кёбюн киши айталмаз,
Жоулгъанланы киши къайтармаз.
- О, бетсизлеге къуллукъ ётген кюнюм!
– О, мен тюзлени къанын тегген кюнюм!

1967

ХАР КИМГЕ ДА КЕСИНИ ЖЕРИ ИГИ

Таулагъа таулула, тенгизчиге тенгиз
Насыпдыла. Алагъа термилгенни
Татыуун иги билебиз экибиз,
«Юйюмю къачан кёрюме!» – дегенни.

Айлансанг, туугъан жеринги тас этип,
Къыш болгъанлай турурла жазынг, жайынг.
Юйю кюйгеннге тюшонде да тютюн
Кёрюнюп тура болур кече сайын.

Эсимдеди – экибиз да айландыкъ:
«Туугъан жерде суу да артыкъ татлы! – дей, –
Кырдык да – кёгюрек, ётмек да артыкъ
Иги болуп, хар не да къууатлы!» – дей.

«Чабакъгъа суусуз жашау жокъду», – деген
Сёзню экибизден акъыллы айтхан
Болур. Отну жанындан эсе суйген
Гебенек кесин да атады отха.

Суймекликни, кюймекликни экибиз
Тюрсюнлерин, татыуларын да билдик.
Кимге багъалыды жаз, кимге уа – кюз,
Кимни ёзени – кенг, кимни тауу – тик.

Суймекликсиз отун да жарылмаз, – биз
Билебиз, киши кюрешмесин даулап.
Тенгизни суйгеннге кёгерсин тенгиз,
Тауланы суйгеннге агъара таула!..

1967

ТАУЛУ ТИШИРУГЪА

Сенден иги жокъду деп
Айтмадым мен – хар кимни
Кеси туугъан жеринде
Жарыгъыракъды кюню.

Жашау, балны аз берип,
Ачыу кёп бергенине,
Адам, кёп азап кёрюп,
Мирзеу битдиргенине.

Алай сенден кёп киши
Кёрмеди зарауатлыкъ,
Тауусулмады ишинг,
Жетгенинде да къартлыкъ.

Ёлген эринги кёрге
Салыргъа болмай киши,
Къапланып къара жерге,
Сарнадынг, кюйюп-бишип, –

Тюшонгде да ахтындынг,
Бахчанг гитчелигингден,
Таза къарыудан тындынг
Ташлы биченлигингде.

Аллай кюнде да турдунг,
Къар къаралгъанын кёрдюнг,
Бёрю болуп улудунг,
Юйсюз ит болуп юрдюнг.

Сабийлеринг зыккыла
Болгъанларын тюшонгде
Окъун кёрдюнг. Кёп жылла
Алай жашап, тюшондюнг –

Сабийлеринги ачдан,
Окъдан да ёлгенлерин
Кёрдюнг, – къара агъачда
Туман кибик кюнлеринг.

Киши жерни ётмеги
Ачылыгъын сынадынг,
Ол тамагъында бегип,
Кемлик жетип, жилядынг.

Бетингден терни сыгъа,
Кюнле, жылла ётдюле.
Аллах, адам да санга
Кёп къыйынлыкъ бердиле.

Дагъыда ёшюнюнде
Къуруп къалмады сютюнг,
Палах келген кюнюнде
Сен къаты болдунг бютюн.

Дагъыда барыбызгъа
Ана, эгеч да бодунг,
Ушап жарыкъ жулдузгъа,
Сен жарып турдунг алда.

Дагъыда барыбызгъа
Сабийле сен ёсдюрдюнг,
Юйретдинг арымазгъа,
Бизге юлгю да бердинг.

Сюймеклик жулдузларын
Бизге жандырдынг жарыкъ,
Къайгъылану бузларын
Эритип, атып барын.

Барыбызгъа да сютюнг,
Сюймеклигинг да жетди,
Кёз жашыбызны сюртюп,
Къыйын кюн таукел этдинг.

Аналыкъ халаллыгъынг
Сабан болуп да битди,

Сени чыдамлылыгъынг
Бизни чыдамлы этди.

Бар ауараны бюгюп,
Жарыкъ тепсединг тойда,
Къолунгдан аман, иги
Кюнде да адам тойду.

Жерибизге къарагъан
Кибик, сени бетинге
Къарайбыз биз арыгъан
Сагъатда, кюнюнг тие.

Бош омакъ сёз айтыргъа
Уялама мен сенден,
Сен ишлеп, жашап тургъан,
Сенича сыйлы жерден.

Сен насыплы болгъанда,
Жарыкъ тие кюнюбюз,
Жашайбыз ауанангда,
Сени тилинг – тилибиз.

Баш урама топуракъ,
Тылы жугъу къоллагъа, -
Жокъ аладан таза, акъ.
Бар хурметим – алагъа.

Сен саулукъдан, халкъыбыз,
Бар ишин этер, жашар,
Жерибиз, урса да буз,
Жангыдан чагъар, жашнар.

Таукел къарарбыз алгъа,
Хар ким сенден кюч алыр.
Ёшюнюнде сют болгъан
Къадарда, халкъ сау болур.

1967

БИЗГЕ БЕШИК ЖЫР АЙТЫЛГЪАН ТИЛИБИЗ

Аппайланы Аскерге

Тюшюмде да айтама сёзлеринги,
Акъылманла кьоюп кетген тилибиз,
Мирзеу да битмез сенсиз жеринги,
Кече чыракъсызлай кьалыр юйюбюз.

Тюшюмде да эшитеме сёзлеринги,
Анам манга бешик жырын айтхан тил,
Билеме кёп затлагъа тёзгенинги,
Заманланы бузларын ууатхан тил.

Малчыланы, сабанчыланы тили,
Кюн жарыгъы, ай жарыгъы да – сенде,
Отунчуланы, ташчыланы тили,
Тюшюмде окъун сёзлеринг эсимде.

Къууан эте да билгенлени тили,
Къыйынлыкъгъа да тёзе билгенлени,
Сени тас этмей келгенлени тили,
Сёзлеринги да айта ёлгенлени тили.

Манга жокъ сени сёзлерингден татлы,
Сенде жырлагъанча хар бир къанатлы,
Алада нанькъ татыу, жюзюм татыу,
Жазларымы танглары алай ата.

Анала бешик жыр, сарнау да этген
Тилибиз, туугъан жерибизча сыйлы,
Атала да осуят этип кетген
Тил, сёзлеринг къыш къыртчинде да жылы.

Акъылман, сабий да айтхан сёзлеринг
Тоюбузда чыракъ болуп жандыла,
Къара кюнде уа турдула кюч берип,
Жамычы болдула бузда, жауунда.

Жомакъ, нарт сёз кибик тургъан тилибиз,
Бизге бешик жыр айтдыргъан тилибиз,
Сёзлеринги айтханлай ауузум кюнден
Толгъанча бола тюшюмде, тюнюмде.

Тюшюмде да айтама сёзлеринги,
Акъ къырлагъа ушап – бийик тилибиз,
Тереги, кырдыгы болдунг жеринги,
Аналаны ёню кибики тилибиз.

1968

ЖЕРИБИЗНИ КЪЫЗЛАРЫ

Сизни кёрсек, жарсыу къача,
Кече да, кюн да – жарыкъ,
Жашаубузну къууанчы –
Жерибизни къызлары.

Сиз кёргенде, наныкъ, дугъум
Женгил бише, къызарып,
Журтубузну ариулугъу –
Жерибизни къызлары.

Сиз кёргенде, биченликде
Кырдык бек жашил бола,
Сиз бир къарасагъыз – кёкден
Кете къара булутла.

Сиз кёрсегиз, жарыкъ жана
Бу кёкню жулдузлары,

Халкъыбызны ёлмез жаны –
Жерибизни къызлары.

Жерибизни тауларыны
Акълыгъы кёллюгюзде,
Жерибизни сууларыны
Тазалыгъы да – сизде.

Сизни жулдузлагъа, гюлге
Тенг этсек да – тюз бары.
Чыракъ болдугъуз хар юйге,
Жерибизни къызлары.

Сиз барда хорламаз ачыу,
Эрий къайгъы бузлары,
Ёмюрюбюзню къууанчы –
Жерибизни къызлары.

1968

КЪАЙСЫН САБИЙЛЕНИ КЁЗЛЕРИ БЛА

ОКЪУУЧУЛА ЖАЗАДЫЛА

Къулийланы Къайсын туугъанлы 100-жыллыгы бла байламлы Къабарты-Малкъарны эллеринде, сахарларында эсде къалырча кёп ишле бардырылгъандыла. Поэзияны, суратлау сёзню байрамлары бюгюнлюкде да битеу халкъда къууанч халда белгиленедиле.

КъМР-ни Билим бериу, илму эм жаш тёлню ишлери жаны бла министерствосу, Жазычуланы Союзу, «Эльбрус» китап басма эм Къулийланы Къайсынны юйю-музейи бир болуп, «Слово твоё идёт по миру и учит мир радости» деген ат бла поэтни юбилейине атап, школчуланы литература чыгъармачылыкъ ишде фахмуларын ачыкълар муратда республикалы конкурс бардыргъандыла. Анда поэзия, проза чыгъармала бла байламлы къабарты, малкъар, орус тилледе жазылгъан заглагъа къаралгъанды. Бир къауум фахмулу жазылгъан ишни «Минги-Тау» журналда басмаларыгъын тилегенбиз. Алагъа уллу-гитче да эс бурурла деген акъылдабыз.

АХАЙЛАНЫ Лариса,

*Билим бериу, илму эм жаш тёлню ишлери
жаны бла министерствону консультанты*

***БАЙТУУГЪАНЛАНЫ Исмаил,**
11-чи классны окъуучусу,
Тёбен Чегем эл*

КЪАЙСЫННЫ ЭСГЕРЕ

Санга атап, назму жаза,
Сагъыш этгенлей турсам да,
Санайма сёзюмю азгъа,
Жюзлеп дефтер толтурсам да.

Балдан татлы – назмуларынг,
Суйюп окъуйма аланы.
Акъыл сёзню жазылгъаны
Жарыкъ эте китапланы.

Хар назмусу да Къайсынны,
Миллетге саугъа болады.
Аны айтхан сёзю – жылы,
Жюрекде жарыкъ къояды.

Таулу юйде от жагдады
Бизге къалган акъыл сёзю.
Чегем чучхуру агдады,
Къайсынны барлыгын сезе.

Дуниягъа махтау бла
Халкъымы атын айтдырды.
Къайсын бла, таула бла
Таулу да тангын атдырды.

«Къайсын!» – деп кёп айтадыла
Дунияны кенглеринде,
Тауда суула къатлайдыла
Атын, кеси кетгенликге.

Таулу шайыр, устаз Къайсын,
Сёзлеринги байракъ этдик.
Биз атынгы айтхан сайын,
Башыбыз жулдузгъа жетди.

КЪАЯ СУУУ

Кийикчи суу келеди,
Узакъладан шорхулдап,
Къаяладан энеди,
Хапар айта, шуулдап.

Жаным, къаным да сенден,
Ичеме мен черекден,
Узакъдан келген гара,
Сен насыбыма къара!

Сенсиз жашау жарлыды,
Сенсиз жолум къарлыды,
Къолларымы толтуруп,
Ичдим, жууукъ олтуруп.

Къайсын ичген суучукъду,
Ол да жууунгучуду!
Дарманды ол жаныма,
Къошулганды къаныма.

Гара сууум – татлы сууум,
Тауну, ташны келдинг жуууп,
Жетер ючюн элиме,
Сени суйген жериме.

Тауну тешип чыгдады,
Ёшюн уруп жыгдады
Суу ызында ташланы,
Кёре таула башланы.

КЕТЕНЧИЛАНЫ Фарида,

*1-чи лицейни 8-чи классыны окъуучусу,
Тырнаууз шахар*

ЧАКЪЫРАМА ТАУЛАГЪА

Уллу Малкъарны барды беш да тау ауузу –
беш сабийи: Басхан, Бызынгы, Чегем, Холам,
Малкъар. Таулу ана беш сабийинден бирин энчи
кёрмегенча, аланы бирин энчи суйюп, махтап
айтыргъа да жарарыкъ туююлдо, алай мен Бас-
хан ауузунда жашайма, аны юсюнден айтыргъа
сюеме.

Школда окъугъанлыкыгъа, кёп жерледе бол-
гъанма, сейир, тамаша, ариу жерледе, алай Басхан ауузуча ариу жер,
бир жерде да кёрмегенме. Сиз а болгъанмысыз мени туугъан жеримде,

дуниягъа айтылгъан Басхан ауузунда? Мен сизни чакъырама таулагъа, Басхан ауузгъа, къонакъгъа!

Жолну кѳргюзтюрге сѳз береме. Туугъан жерими белгили таулу назмучу къызларын Зумакъулланы Танзиля бла Ахматланы Любаны нѳгер этеме. Къонакъбайыбыз а Минги тау бла Къайсындыла.

Тар ауузгъа киребиз. Тѳгерек бийик таула, къаяла, агъачла, уллу гыйы ташла. Бетибизге хычыуун аязчыкъ урады къарлы тауладан, кюн таякълары бетибизни сылайдыла: «Хош келигиз, багъалы къонакъла!» – дей.

Сурат ишлеучюле алыкъа бу жерлени ариуルクъларыны суратларын ишлеп бошамагъандыла, назмучула назму тизиулерин къоймагъандыла. Хар ким кесича энчи бояула, сѳзле излейди.

Тѳгерекни ариулугъуна, шошлугъуна сейирсине тар аууз бла ѳрге барабыз. Къаялагъа къысылып, Басхан суу ашыгъып, тѳгерекни зынгырдата, шорх-шорх эте, хапар айтыргъа суйгенча, аллына тшошген ташны, агъачны къучакълай, биргесине ала, жагъаланы сылай барады.

Тенгизге ашыкъгъан черек
Толкъунларынг кюмюш жибек.
Жилий, жырлай, саркъаса терк...
Сен не сагъыш этесе?

(Ахматланы Л. «Жол жанында ѳсген жѳге»)

Басхан суу, сагъыш эте, жууап береди бизге:

– Мен кѳпню кѳргенме, неге да чыдагъанма, халкъымы сакълагъанма, тойларында алгъышла айтханма, сизнича кѳп къонакъла алгъанма!

Кѳзлерибиз хар ташха, терекге жете, чыгъып шаудандан суу иче, тѳгерекге салам бере, тар ауузуну ичи бла барабыз.

Жел къанатларын жайып,
Тар ауузда учады.
Бир къонады, шошайып,
Бир туманны чачады.
Тар ауузда наратла
Кѳкге созуладыла.
Бутакълары – къанатла,
Кюнден кюч аладыла.
Тар ауузда къаяла
Ариудула, акъдыла.
Тѳппелери – мияла
Бошалмаз жомакъдыла.

(Ахматланы Л. «Тар ауузда»)

Ма алайды, биз жомакъда жашайбыз. Тауланы къоюнларында таулула жашау этедиле, жангы юйле ишлейдиле, сабийле ѳсдюредиле, малла тутадыла, бахча этедиле, жууукълукъ жюрютедиле, намысха-адетге къаты боладыла, ана тиллеринде китапла окъуйдула, жырла жырлайдыла.

Таулу – таулары жашы.
Тауда тыпыры – ташы.
Таула – таулуну ююю.
Къадары – мудах кююю.
Умуту – акъ сагъышы.
Жомагъы – къарлы къышы.

(Ахматланы Л. «Таула – таулуну ююю»)

Быллым элни ёте, анга шайырыны алгъышын айта кетейик:
Элим жашнасын таулары кююунда.
Къобуз согъулсун кюуанчлы тоюнда.
Таулу унутурча мында ачыуун,
Кюню да, жели да болсун хычыуун!

(Ахматланы Л. «Элим»)

Тырнаууз сахаргъа киребиз. Ол Минги тауну этегинде орналгъанды. Аны атын айтдыргъан белгили адамлары кепдюле. Аладан бири, биринчи таулу къыз, назмучу Зумакъулланы Танзиляды. Шахарны тегерегин чынгыл, бийик къаяла алыпдыла. Аланы башларына къарасанг, адамлагъа, тюзюн айтсакъ, ныгъышда олтургъан къартлагъа ушайдыла. Хар эрттенликден мен ала бла саламлашама, ушакъ этеме. Таула, къартла, мени бла тынгылы хапар айтадыла, ийнакълайдыла. Аппа манга: «Къызым, биз бек бай, ариу жерде жашайбыз. Къыралны байлыгъы бизни тауларыбыздады. Сен аны билемисе? Бизни бийик тауларыбыз андан ёхтемдиле. Оруслу къыз Вера Флёрва тауларыбызны киритини ачхычын табып, нарт Дебетден сора дуниягъа белгили этгенди». Сора, аппамы къучакълап, кёлюм кётюрюлюп, кюуанып дерслериме барама. Хар эрттенликден таулагъа къарасам, менден насыплы адам жокъду жер башында деп, къаты къычырлыгъым келеди. Таула ёмюрден бери таулуну хар неге да юйретгендиле, болушхандыла, таянчакъ болгъандыла. Таулу алагъа ушаргъа суйгенди, ташдан, таудан юйренгенди жашаргъа, аладан юлгю алгъанды.

Неди тау таулугъа? Таулу бла тау айырылмаз кючдюле. Ала ётгюрлюкге чакъыргъан, ёхтемликге юйретген, негерлик этген, сабырлыкъны берген, жигитликге итиндирген, къонакъбайлыкъны сыйлагъан, тазалыкъны сакълагъан, тенгликни жюрютген, сатхычлыкъгъа тездеген, ётюрюкню суймеген, ач этмеген, сабийле ёсдюртген, юйле ишлетген, байлыкъ берген, намысха къаты болгъан, кюуанчлада кюуандыртхан, къыйынлыкълагъа тездюрген, жашаргъа юйретген, жырла жырлатхан, ана тилде сёлешдиртген, сурат ишлетген, адамлыкъны бийикге кётюртген ёмюрлюк устазладыла. Мен сизсиз болмайым, тауларым!

Гирхожан сууну боюнунда Танзиля да сагъышлы олтурады, табийгъатха кюуана, ёхтемлене, тауларындан хапар сора, суу толкъунладан тилей:

Акъ кёмюкю толкъунла,
Ойнагъыз, жыр айтыгъыз,

Бирде кьалкьып иш кьалсам
Сиз мени уятыгъыз!
Кьоймагъыз сиз жукьларгъа,
Журтха махтау салгъынчы.
Ташдан, сизден, таудан да
Тансыгъымы алгъынчы.

(Зумакьулланы Т. «Гирхожан сууну боюнунда»)

Къыш да, жаз да, нарат, назы терекле таулары бек ариу кийимлеридиле. Алагъа кьар жауса уа, жарыйды тегерек. Къыз кесин кюзгю алында сымарлагъанча, ариу жасаладыла тауларым. Агъачны тегерегинде ёсген къасмакъ, юлѳкьу, тюртю терекледе бюртюкле уа минчакьлары болуп къаладыла. Къая ичинден чыкьгъан таза шауданчыкъла алагъа жырлай, энишге энедиле, Басхан суугъа кьошуладыла, таулары ариу-лукьларына кьууана, ёхтемлене, аланы кьатында жашагъан таулулары юсюнден дунягъа хапар айтыргъа сюедиле. Мен алагъа таулу халкьны хапарчылары деучюме. Къая ортасында ариу чучхур кезюнгю къаматады, кирсиз тамычыларын тегерекге чача, ташланы юсюн жууа, тауларына салам бере агъады.

Таула, таулула... Къайсын алгъа жаратхан болур Аллах? Таулуну жашау къайры атса да, ол ызына, тауларына къайтады. Экисин бир бирден айырыргъа жарарыкъ тьюнюлдю, нек десенг, ала ана баласын, сакьлагъанча хар таулуну, кюнле бла, жылла бла алай сакьлайдыла.

Бийик, огьурлу, деменгилиги таула,
Ёхтемленигиз сиз халларыгъызгъа!
Биз, таулула, ёхтемленмейикми да
Сизни бу бизге ушагъаныгъызгъа?

(Зумакьулланы Т. «Таулула»)

Тауну бек бийигинде жугьутур да кёрюндю. Менме бу таулары иеси, патчахы дегенча таш юсюнде сюеледи. Аны ёхтем сюелиую таулугъа ушайды. Кьушла, кьанатларын жая, кѳкде къалауурлукь этгенча учадыла ары-бери, мамырлыкьны, шошлукьну билдире.

Басхан ауузгъа келип, аны агъачына кирмей, анга кьонакъ болмай къалай кетерсиз?

Барабыз бу агъачда биз, жолну салып,
Къарай тереклени тюрлюлерине.
Чыпчыкъла жырлайла, кьууанчха кьалып,
Да мен да жырлайма биргелерине.

(Зумакьулланы Т. «Таулада»)

Агъачха киргенлей, биз сейир этебиз, кесибизни жаннетге тюшген сунабыз: шауданчыкъла зынгырдай, жырлай барадыла, терек бутакъла бетинги сылайдыла ана кьоллача, чапыракъла шууудайдыла хапар айтханча, нарат, назы терекле хазырдыла бизни кьучакьларгъа, чыпчыкъла

жырлайдыла къууанчлы жырларын, эрленчик секиреди терекни бийигинде, ташла уа сыйылы къартлача олтурадыла жер-жерде, кеслерине намыс чакъыра, тюртю, къасмакъ терекле уа бир къапчыгъыз бизни дей, энишге ийилипдиле, гитче гургунчукъ а шырт-шырт эте къачады бизден. Жумушакъ кюйюзню юсюндеча атлайса кырдыкда. Жыл саны жетип, аууп тургъан терек бизге: «Олтуругъуз, солугъуз», – дейди. Хауадан кеф болабыз!

Тынгылауукъ таш да
Мында – хапарчы,
Хар къая – суратчы,
Хар бир суу – жырчы.

(Зумакъулланы Т. «Туугъан жерим»)

Огъары Басхан элине киребиз. Тёгерекге къарап, саламлаша, тынчлыкъны сорабыз кёпню кёрген тауладан, намыслы къартладан. Орусбийланы Исмайлыны эм аны юйюрюн эсгеремиз. Бу юйюр малкъар халкъны дунягъа атын айтыргъанды, даражасын кётюргенди, биринчиледен болуп, илму жолларын башлагъанды, жарыкъландырыу иш бардыргъанды. Мырзакъулну жашлары Исмайыл, Магомет, Хамзат Малкъарны тарыхында белгили жерни аладыла.

Огъары Басхандан ыразылыкъ ала, чыгъабыз жолгъа. Къыланч жолла бизни Минги таугъа элтедиле. Узакъдан кёребиз аны ёхтем, чалбаш башларын. Тёгерекде чырайлыкъ, мамырлыкъ хычыуун кёрюнеди. Туугъан жерим, багъалыса сен манга!

Субай нарат, назы тереклеге къарай, адамларымы жашауларына къууана биз Минги таугъа жетдик. Ол бизни сакълап тура эди. Аны төгерегинде кёп солуу юйле бардыла. Бери жер этекледен келедиле солургъа, саулукъларын багъаргъа, гара сууладан ичерге, саржеле бла учаргъа, Минги таугъа къараргъа.

Тауларыбызны юсюнден назмула окъургъа мен бек сюеме. Къулийланы Къайсынны чыгъармачылыгъында уа ёмюрлюк таулары темасы белгили жерни алады. Поэт, таулары чынтты жашыча, Малкъарны тауларына атап кёп назму жазгъанды. «Минги тау» деген назмусу уа бек жууукъду манга.

Къулийланы Къайсынны «Минги тау» таулухалкъны тарыхчысыды, ёхтемлигиди, адамлыкъны белгисиди, Къарачайны закий назмучусуну Семенланы Исмайлыны «Минги тау» уа къарачай-малкъар халкъны орайдасыды.

Къайда болсам да, ала манга нёгерлик, тенглик этерикдиле, темир къала боллукъдула, кюч-къарыу берликдиле.

Сен тау тюйюлсе, халкъны бурунгулу
Умутуса, къалмадынг отда кюйюп.
Таулу намаз этди, санга бурулуп,
Эшигин санга буруп салды юйюп.
Сен тау тюйюлсе, халкъны намысыса,
Акълыгъынг, бийиклигинг да аныча,

Барыбыз да кетербиз, сен кялырса,
Тенгиз, поэзия, кёк кялгъаныча.

(Къулийланы Къ. «Минги тау»)

Минги тау бла Къайсын, стол башында таматалача, бизге жарыкъ тюбедиле. Къонакъ алыу бизни бек сыйлы адетибизди. Бизден хапар сорадыла, биз да кёргенибизни айтабыз. Тауларыбызны таматасы ыразы болуп тынгылайды. Тёгерекде той-оюн барады, хычинле, айран келтиредиле, сыйлы ашланы ашайбыз, алгъышла айтабыз мол, берекетли, къонакъ суйген, тамашалыкъ, жомакълы жерге.

Минги тауча тазады Къайсынны жюреги халкъына. Ол, бюгюн, жюзжыллыкъ къарт, Минги тауну кенгешчиси, тилейди дуниягъа мамырлыкъ, тынчлыкъ.

Мамырлыкъ, къууанч сизге, саула!

Сизге деп кёгере тенгизле,

Сизни ючюн агъара таула,

Келе бар жазла, жайла, кюзле.

Мамырлыкъ, къууанч сизге, саула!

Жашау бишген кёгетча, татлы;

Сизге деп жырлайды къанатлы,

Мамырлыкъ, къууанч сизге, саула!

Жер башында хар юйге кирсин Къайсынны алгъышы, поэтни сёзюню магъанасы таркъаймасын, Минги тауча кялсын хар адамны эсинде. Кулийланы Къайсынны битеу назму тизгинлери юзюлмез сынжыр болуп, жерни төгеректин чырмап, кыйынлыкъдан сакъласынла, хар инсаннга, жерибизге къууанч келтирсинле!

ЖАНАТАЙЛАНЫ Азинат,

6 классны окъуучусу, Тьрнаууз шахар

КЪАЙСЫННГА

Чегем ауузунда туугъан,
Халкъны атын айтдыргъан!
Сен ёхтем адамыбыз,
Сен Къули Къайсыныбыз!

Аны танымагъан жокъ,
Намыс бермеген да жокъ!
Миллетибизни суйген,
Аны бийик кётурген!

Жерине махтау салгъан,
Адамгъа болушхан!

Халкъ жүрегине сингген,
Ёз тилин таза билген!

Къайсынны назмуларын
Суюноп окъуйма мен!
Жазгъан сёзлерин барын
Эсимде тутам мен!

Тау намысын кётюргенсе,
Таулагъа жетдиргенсе,
Бизни ёхтем этгенсе,
Ёмюрлюк кёргенсе!

ЖАНАТАЙЛАНЫ Джамия,
*11-чи классыны окъуучусу,
Кичибалыкъ эл*

АНА ТИЛИМ – ТАУЛАРЫМЫ КЪАДАУ ТАШЫ

Таулу тилим, ана тилим, татлы тилим
Сен – тилегим, сен – жүрегим, жаным-тиним!
Сени къулунг болдум, анам берген тилим,
Отха атсала да, кюймей келген тилим!

Къулийланы Къайсын

Адам жерин суйген төре эсе, суюме сени, адам жерин суйген борч эсе, суюме сени, адам жерин суйген адет эсе, суюме сени...

Ана тилден багъалы жашауда не барды? Жокъду анга багъа деген сёзлени кычыралгъанымча кычырып, битеу дунягъа эшитдирирге суюме. Жарсыугъа, алай уллу кычырып, бу сёзлени дунягъа эшитдирирге амалым жокъду, аны ючюн конкурсха къатыша, ана тилими байлыгъын, ариулугъун таулу миллетиме айтыргъа суюме.

Ана тилим! Малкъар тилим! Къаллай татлы сёзледиле?! Бизни тилибизде не къадар жылыулукъ, эсеплик, хычыуунлукъ, тазалыкъ барды. Татлы сейирлик тилибиз. «Тили жокъну сыйы жокъ» деп, бошдан айтылгъан болмаз. «Къайсы тилде сёлеше эсенг, ол миллетни адамыса!» деген сёз да айтылады.

Жаныуарланы, хайыуанланы, агъачланы, гокка хансланы, ёхтем суюелген бийик тауланы да кеслерини энчи тиллери бар сунама. Андан жашайдыла ала бу дуняда, ёмюрлеге айта ёмюр хапарларын. Адам сагъыш, оюм ана тилинде этеди. Ана тилни мактамы адамгъа жылыу, кюч-къарыу, саулукъ да береди. Ана тилде жырлаучуланы, тынгылаучу-

ланы да кёллери жарыкъ, жашаулары уа узакъ болуучусу эртте эсленгенди. Аланы адепликери, намыслары да уллу болады. Сабийлигинден сёлешген тилни юсю бла адамгъа миллетни миллет ангысы сингип, тини-къылыгы да анга кёре къуралады. Миллетни сакълагъан да тилди. Тил унутула барса, миллет башха тилде сёлеше башласала, ол миллет седиреп башлайды. Тил да, миллет да тас бола башлайды. Миллети болмагъанны уа тюз, таза халиси да, сыйы да болмайды. Ол себепден ана тилин билмеген, суймеген адам миллетин, ата-бабаларын, ата-анасын, кесин да учуз, сыйсыз этеди деп, келеди мени кёлюме.

Биз барыбыз да ана тилибизде билим алыргъа, ариу сёлеширге, алгъыш сёзюбюзню айтыргъа, назмула жазаргъа, жырны да ана тилибизде жырларгъа итинирге керекбиз.

Миллетибиз кечгюнчюлюкню азаплыгъын сынагъанды. Ол къыйын жаллада да төрелерин, намысларын, тиллерин тас этмегендиле. Ана тиллеринде сёлешгендиле, назмула жазгъандыла, жырла жырлагъандыла, бушуу кюйле да ана тиллеринде этгендиле, аны бла тилибизни тазалыгъын сакълагъандыла.

Тилни юсюнден жазгъанда, кёлум кётюрюле, нарт сёзле да эсиме тюшедиле:

Тилсиз миллет жокъ болур.

Тили жокъну сыйы жокъ.

Ана тилин суймеген анасын да суймез.

Быллай нарт сёлзе терен магъаналыдыла эм тилибизни байыкъландырыуда уллу жерни аладыла. Къарачай-малкъар нарт сёзле халкъыбызны жашауун, аны тюрлю-тюрлю болумларын терен ачыкълайдыла, тюз эм керти жолун кёргютгендиле.

Бусагъат дуняда бир-бир таулула ана тиллерин ыспассыз этедиле, орус тилде сёлешедиле. Ол затха бек жарсыйма, жүрегим къыйналады. Адам кесини тилинден, миллетинден къачаргъа керекмейди, ол терс жолду. Хар ариу умутларыбызны, сёзлерибизни, оюнларыбызны, къууанчыбызны да ана тилибизде айтабыз. «Ана тилден ёнгеленген, анасындан ёнгеленгенча, уллу къыйынлыкъды». Тилин билмеген бла халкъын суймегенни не башхасы барды? Билмеген бла суймегенни арасы къалайды? Билирге суйген билген этерикди, ангыларгъа суйген ангылагъан этерикди. Алай эсе уа, тилибизни бюгюню ийнаныулуду, тамбласы ышангылыды. Быллай тил байлыгыбызны тас этмей, аны сакъларгъа, багъаларгъа барыбыз да борчлубуз.

Поэтле ана тилни юсюнден айтыргъа, аны терен жашау магъанасын чертиртирге бек сюедиле. Зумакъулланы Танзила да ана тилни юсюнден мени оюму ачыкъ суратлагъанды. Ана тил! Ол къалай багъалыды хар адамгъа. Ананг санга биринчи сёлешген тил! Сен да анга биринчи «Анам» деген тил!

Тюрк тилде сёлешген отуз беш миллетден отуз экиси бир бирлерин къыйналмай ангылайдыла. Ол а къалай сейирди! Биз кесибиз, тилибиз да байбыз. Аладан бизни тилге бек жууукълары къарачайлыланы, къу-

мукъулану, къырым татарлыланы, къарайимлилени тиллеридиле. Мал-къар тилде ариу сѣлешгенлеге тынгыларыгъынг келеди. Мени акъылыма кѣре, адам ана тилин анасынча сюерге керекди, багъаларгъа, сакъларгъа, ъхтемленирге. Тил жашагъан къадарда миллет да жашарыкъды.

Ана тилими татыун билсе,
Ким да, менича, ъсерин суйсе,
Бузлагъан кѣп сѣз жюриуючю болур,
Жюрекле къанып жазарча болур.

(Каракетланы Исса)

Ана тилибиз, хар бирибизге, адамлыгъыбызгъа хурмет келтирген энчи байлыгъыбыз, мындан ары да айныр, жашнар, адамланы жюреклерине да жол табар. Миллетибиз башха халкъланы арасында жашауу бла, ишлери бла юлгюлю болурча ана тилибизни сыйын Минги тауча бийик кѣрейик!

ДЖАППУЛАНЫ Мариям,
*10 классны окъуучусу,
Търнаууз шахар*

КЪУУАМА, КЪУУАНА

Къууама, къууана
Жай солуулада!
Къайсын туугъан жерде
Эркин солугъанда.

Къууама, къууана
Чегем тарында,
Къайсын ичген суудан...
Сабым къаннганда!

Къууама, къууана
Чегем таулада,
Бу таза хауадан
Эркин солугъанда.

Къууама, къууана
Къайсын да юйде,
От жагъасында,
Отда жылыннганда.

Къууама, къууана
Къайсын жюриюген
Жолла къарыу бере,
Таукел атласам.

ТОЛБАЙЛАНЫ Фарида,
*1-чи школну 10-чу классыны окъуучусу,
Кёнденел эл*

КЪАЙСЫННЫ АУАЗЫ – ЖЮРЕГИМДЕ

Мамырлыкъ, къууанч сизге, саула
Жашау, бишген кёгетча татлы,
Сизге деп жырлайды къанатлы,
Мамырлыкъ, къууанч сизге, саула!

Къ. Къайсын

Адамны уллу дунягъа элтген жолу, аны кеси арбазындан, жашагъан элинден башланады. Къулийланы Къайсынны назмуларында тау артындан ышаннгылы чыкъгъан кюннге жарыкъ саламы миллет энчилигини белгисича эсленгенлей турады.

Къулийланы Къайсын, гитче малкъар халкъыны уллу поэти, битеу дуня поэзияны керти адамыды. Ол хар заманда кесини халкъыны атындан сёлеше, миллетини ариу адетлерине, тилини байлыгына, тауларыны бийиклигине баш ура, уллу поэзияны айнытханды. Поэт халкъына, миллетине, тилине къууана, алагъа назму жоралай, таулу болгъанына ёхтемлене жашагъанды. Къайсынны позиясы таулу миллетни адеби-къылыгы бла кёп миллетлени шагъырей этгенди. Аны хайырындан башха халкъла малкъар тилини байлыгын, тау жерлени ариулукъларын да билгендиле.

Къайсын малкъар халкъны адабиятын, маданиятын айнытып, малкъар миллетни ёз бетин битеу дунягъа танытхан, халкъы ючюн къайгыра билген фахмулу поэтди. Ол малкъар поэзиягъа кесини энчи ызы бла, энчи ауазы бла келгенди. Назмуларыны асламысы халкъына тынчлыкъ тилеуден, туугъан журтуна, дунягъа салам бериуден башланады. Аны жюрегинде миллетине къайгырылулукъ бла ана тилине суймеклик, поэзиясыны ёзеги болгъанлай, ёшитилгенлей турады:

Ана тилим, жангы бишген чумлача
Сёзлеринг, танг жулдузларынлай жана,
Кёк сыртладан жангы жерге аугъанча,
Жаздым, хар жангы сёзюнге къууана!..

Быллай тизгинледе Къайсын ёз тилин белгилей, тау суучукъланы тауушларын сагъайта, туугъан жеринде атхан тангына ыспас этдире, жюреги бла, таулары бла, халкъы бла бирлигин белгилейди. Поэтни жашаугъа къарамы, уллу дунягъа элтген жолу да ол байламлыкъны бир энчилигиди.

Къайсын халкъыны атын жеринден кенгде да ыспас бла айтдыргъанды, миллетини адетин-тёресин саулай дунягъа белгили этгенди,

малкъар тилни ариулугъуна, байлыгъына сагъайтханды. Ол нени юсюнден жазса да, не тюрлю сыйгъа, даражагъа тийишли болса да, миллет бетин атмагъанды.

Аны ауазы халкъыны ауазыча эшитилгенлей турады.

Къайсын къайры барса да таулу эди, туугъан жерин биргесине алып жүрюген. Аны бла бирге, Ата журтун бийик эте, кенг эте, халкъын белгили эте, уллу халкълагъа тенг эте. Ол жаланда малкъар халкъны ийнагъы туююлдо, битеу дуняны ийнагъыды. Анга соймеклик жаланда малкъар халкъны жүрегинде жанмайды, битеу халкъланы жүреклеринде да ёртенленип турлукъду.

Халкъым жашар ючюн халкъла ичинде,
Тохтамай къарс таууш тау ауузлада,
Душман огъу суусун жүрегимде,
Сен жоюлмай жаша ансы дуняда!..

(Къ. Къайсын).

ШАХМЫРЗАЛАНЫ Арсен,

6-чы классны окъуучусу,

Хушто-Сырт эл

КЪАЙСЫННГА

Чегем ауuzu туугъан жери Къайсынны,
Мёлюшкюдeн нарат ийис урады,
Жылгы сууну ариу жагъасына,
Илхам айрыкамы болуп турады.

Тау башлагъа кёксюл нюрю тёгюлген,
Назмусу кыш да, жай да чагъады,
Сау дунягъа ырахатлыкъ тилеген,
Тюз ниети сууларыча тазады.

Алтын угъай, таула керек таулугъа,
Быллай сёзледен кёлюнг жарыйды,
Сюйген халкъынг кёууанганча таулагъа,
Чегем ауuzu алгъыш жырын жырлайды!

ГЫЖҒЫЛАНЫ Людмила,
6-чы классны окъуучусу,
Хушто-Сырт эл

* * *

Биз къууанып атландыкъ,
Чегем тарыдан ёрге,
Баш урабыз Къайсыннга,
Ол туугъан ариу элге.

Огъурлу таулу поэт
Къыйынлыкъгъа чыдагъан,
Уруш, сюрдюн да,
Ёз башы бла сынагъан.

Бушуу кермесин халкъым,
Фахмунгдан фахму жакъсын,
Къайсын сюйген журтлада,
Чум терек ариу чакъсын!

ХОЧУЛАНЫ Карина,
10-чу классны окъуучусу,
Жангы Малкъар эл

ЖАУЛУКЪ – МИЛЛЕТ МАГЪНАСЫ БОЛГЪАН БЕЛГИДИ

Дертли къамаладан кючлю жаулукъ,
Бийик къалаладан кючлю жаулукъ.

Къулийланы Къайсын миллетини сыйын бийикге кетюрюп, алапат чыгъармалары бла халкъыбызны атын битеу дунягъа айтдыргъанды. Бизни акъылманы-бызды, кеси аллына бир уллу айбат дуняда. Хар назму тизгинибизни ёмюрде да ёчюлмезлик от жагъабызды. Хар адамны да ол от жагъада жылыныргъа онгу барды. Нарт акъылдан толгъан, къаяча чыдамлыкъгъа чакъыргъан назмулары, поэмалары къайсы бирибизге да устазлыкъ этип турлукъдула.

Къайсынны чыгъармачылыгъыны кеп бутакълы уллу терегине къарасакъ, аны ариу чакъгъан бутакъларындан бири таулу тиширыуну сыфатыды. Ана!.. Мени анам! Жылы, хычыуун, багъалы, огъурлу сёзле.

Тынгылачыгъыз, аналарыбыз къысхан жаулукъну къалай багъалайды поэт.

Дертли къамаладан кючлю жаулукъ,
Бийик къалаладан кючлю жаулукъ,
Кёп, кёп жашауну сакълагъан жаулукъ,
Тюзлюк белгисинлей къалгъан жаулукъ.

Неда:

Адамла, мен сизге жангыз игилик,
Не аз гитче хайыр да этген эсем,
Терезеге тийген тамычы кибик
Бир къууанч ёмюрде берген эсем,
Сиз алгъыш этигиз мени анама!..

Миллетибиз, тиширыуну, ананы намысын болмагъанча бийикге кё-
тюреди, бек багъалы хазнасына, малкъар тилине да ана тили деп атагъа-
ны. Ананы сыфатын ачыкълагъан заманда, Къайсын жүрегинде болгъан
сүймеклигин, жумушакълыгъын назму тизгинлеге минчакълача тизеди.
Къайсын жаланда анасыны жашы туююлдо, ол битеу малкъар халкъны
эрке уланыды, учарыкъ къанатыды, батмаз жулдузуду.

Къайсынны «Жаулукъ» деген назмусу жазылмаса, ананы сыфаты
толу болмаз эди деп, келеди мени кёлюме. Бу назмуну суратлау магъа-
насыны тышында адет, тарых магъанасы да уллуду. Поэт аналарыбыз,
эгечлерибиз къысыучу жаулукъну ананы акъ сютю бла тенг этип сурат-
лайды. Андан сыйлы зат жокъду дуняда деп ышандырады. Жаулукъ-
ну биз хар кюнден къайсы тиширыуну башында да, къыйынлыкъда да
белине къаты къысып, сабийине къоркъгъан заманда да, сабийин анга
чёргеп, битеу дуняда болгъан къыйынлыкъладан жаулукъ тюбюнде
сакъларгъа кюрешгенча кёребиз. Къайсы миллетни тиширыуу да жау-
лукъну къууанчха, саугъагъа бере турсунла деригим келеди.

Тёреде болгъанча, ахырында, кесими оюмуу айтыргъа сую-
ме. Энди бир заманда да къадар аналагъа къара жаулукъ къысыдырма-
сын! Сабийлерине жилиятмасын бир ананы да, жарыкъ тюрсюн жау-
лукъла къысарча онг болсун! Дуня башында гюлле, терекле да чагъып,
сүйгенле да бир бирлерин табып, мамыр жашауда жашарча, Аллах эт-
син! Къайсы бирибизни да башыбызгъа къууанч жаулукъла къысыл-
сынла!

Жаз башында кырдыкча жашнагъанла,
Кюн бетде баппаханнга ушагъанла.
Сабийлеге насыпха жашагъанла,
Махтау сизге, махтау, сыйлы анала!

ДЖАППУЛАНЫ Жулдуз,
8 классны окъуучусу, Жанхотия эл

ТАУНУ КЪАТЫНДА – ТАУ КИБИК

Кёзюм узакъгъа кете,
Кёп сагъышла этеме,
Къайсынны назмулары
Анга дарманды дейме.

Хар бизге айтхан сёзю
Кюндюз кюнча жылытады.
Бюгюн биз баргъан жолну
Кече айча жарытады.

«Жашаялгъанымча мен
Алай жашадым», – дединг.
Халкъынгы керти жашы –
Таулагъа болгъанса тенг.

Игиликлени тилей,
Назмулада айтханса:
«Къор болайым жериме!» –
Алгъышынга къайтханса.

Тау къатында – тау кибик,
Халкъгъа намыс бергенсе,
Аманат этгенсе,
Бийиклеге элтгенсе!

Бийикге элтип салгъан
Халкъынг сени унутмаз!
Осуятынгы эсден
Ёмюрюнде да атмаз!

КЪАЙСЫН А АДАМ ЭДИ...

Къайсын а адам эди:
Миллетин сую билген,
Керек болса, аямай,
Жашауун, жанын берген.

Къайсын а адам эди:
Хар миллет сыйлагъан,
Жер башында адамгъа
Игиликни сайлагъан.

Къайсын а адам эди:
Сау дунияны суюген,
Кырдыкга, ташха, жолгъа
Жарыкъ салам юлешген.

Къайсын а адам эди:
Тауларын чексиз суюген.
«Халкъым, жаша!» – дегенлей
Дуниягъа билдирген.

Къайсын а адам эди:
Къучагъы къууанч, насып
Берирге сую эди,
Жанына халкъын къысып...

Быланы эсге ала,
Жашайыкъ да айныйыкъ!
Сыйлы Къайсыныбызны
Машаллала айтайыкъ!

КЪАЙСЫННЫ ТУКЪУЗГЮ ТЕРЕГИ

Къайсынны тукъузгю тереги
Аны бюгюн да турады сакълап,
Къурумайды ол, не бюгюлмейди,
Сакъ жауунла жаусала да къатлап.

Ол анга айтыучу сёзлени
Сакълаймы болур энтта биягъы?
Аны ийнакълагъан кёзлени
Кёрюрге дейми болур биягъы.

Табийгъатда тил болса эди,
Бек ыспас этер эди Къайсыннга,
Аны жазгъан хар бир назмулагъа
Ариу макъамл тагъар эди сыйлай.

Тукъузгю уа къарайды мудах,
Къайсынны кёрюрге излейди.
Къыш кетсин да ары теркирек,
Жаз башы бла келликди дейди.

КЪАЙСЫН ДЕСЕ...

«Мамырлыкъ, къууанч сизге,
Саула!» – дегенни айта,
Сен бара эдинг алда,
Халкъынгы жолун жарыта.

Сенсе аны чырагъы,
Миллетинги байрагъы.
Бар къарыуунгу жыйып,
Хорламгъа элтгенсе сен.

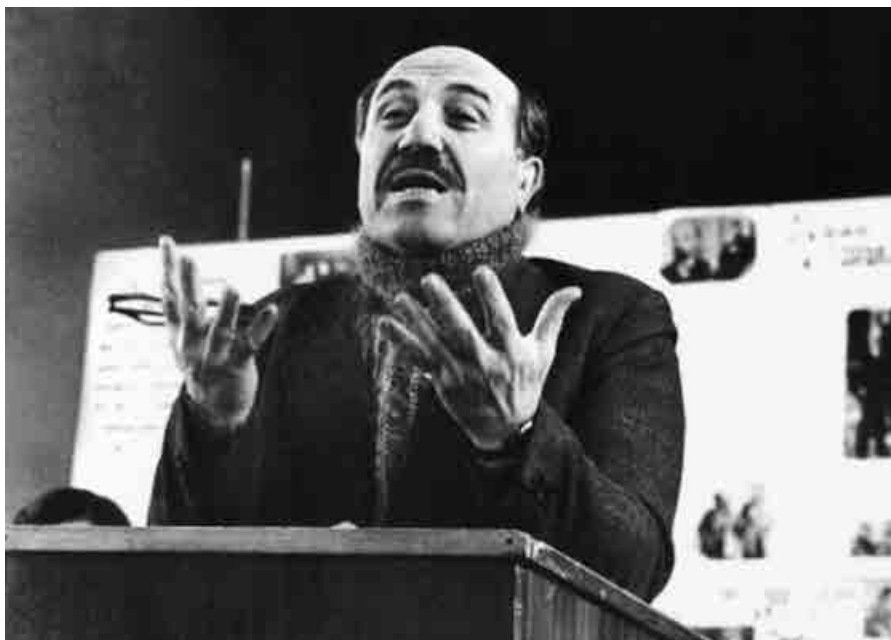
Не къыйын кюнюнде да
Халкъынгы сен атмадыңг.

Дуния байлыгъына
Кесинги алдатмадыңг.

Сенича халкъын суюген
Адам аз жер юсюнде,
Аны къол аязында
Жылыта эди кюнде.

«Къайсын» – дей, таулу адам
Бшарыуун къоймады.
«Къайсын» – дей, таулу адам
Ийнаныудан тоймайды.

КЪАЙСЫН СУРАТЛАДА

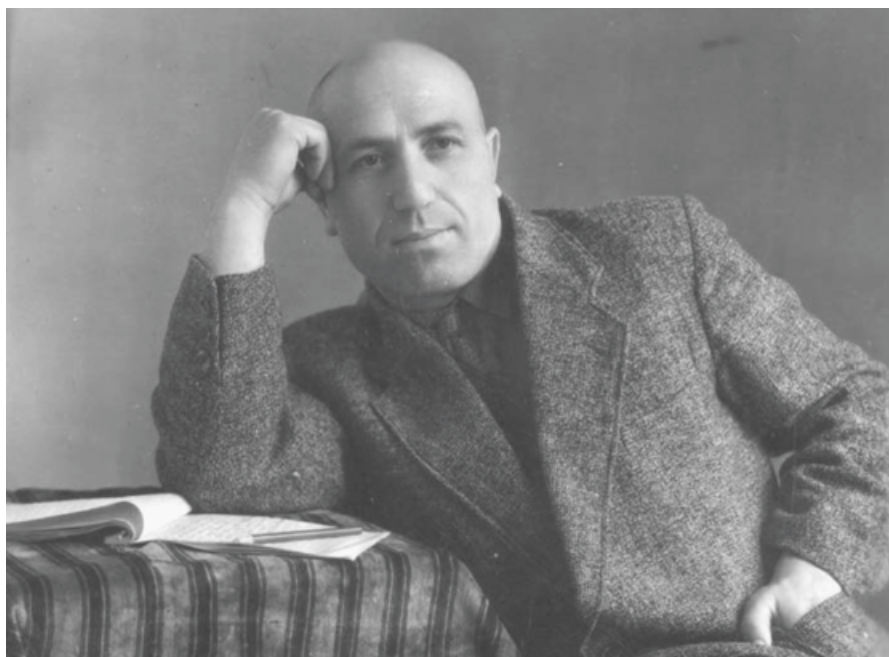

АТЛАРЫ

Алим КЕШОКОВ. Статъя	3
Къули Къайсыннга. Назму	4
Рамазан АБДУЛАТИПОВ. Кайсын Кулиев: певец Кавказа из Чегема. <i>Статъя</i>	5
ЗУМАКЪУЛЛАНЫ Танзиля. Жерими шайыры. <i>Назму</i>	16
Нафи ДЖУСОЙТЫ. Назмула	18
МАММЕЛАНЫ Ибрагим. Къалай игиди аллай адамы болгъан! <i>Статъя</i>	24
Расул ГАМЗАТОВ. Саусуз кюнюмде. <i>Назму</i>	31
ЭФЕНДИЛАНЫ Тамара. Сизни бек сюеме, Сизге бек ышанама. <i>Статъя</i>	32
Евгений ЕВТУШЕНКО. Тёплое бессмертье. <i>Назму</i>	39
ТОЛГЪУРЛАНЫ Зейтун. Излеуно жолунда. <i>Статъя</i>	40
Зубер ТХАГАЗИТОВ. Огъурлулукъ аны ышаны эди. <i>Статъя</i>	44
ШАУАЛАНЫ Хасан. Поэзиябызны алтын тереги. <i>Статъя</i>	55
Михаил ДУДИН. Къайсыннга жазылгъан къагъыт. <i>Назму</i>	64
Магомед АХМЕДОВ. Размышления с Кайсыном Кулиевым. <i>Статъя</i>	65
Назмула	70
ОТАРЛАНЫ Керим. Унуталмазбыз. <i>Назму</i>	72
ГУРТУЛАНЫ Берт. Къайсынны ауазы. <i>Статъя</i>	72
СЮЙЮНЧЛАНЫ Азамат. Къайсынны юйюнде Къайсынны Къарачайда къоз тереги. Назмула	75
Роберт РОЖДЕСТВЕНСКИЙ. Голод. <i>Назму</i>	76
Аркадий КАЙДАНОВ. О людях и монументах. <i>Статъя</i>	78
СОЗАЙЛАНЫ Ахмат. Къайсын. <i>Назму</i>	80
Хасан ТХАЗЕПЛОВ. Жыр. <i>Назму</i>	81
ГУРТУЛАНЫ Салих. Игилик кёр. <i>Статъя</i>	82
Мурадин ЁЛМЕЗ. Поэт. <i>Назму</i>	97
ДОДУЛАНЫ Жамиля. Къайсыннга жюз атлам. <i>Статъя</i>	98
АППАКЪЛАНЫ Ибрагим. Прометейни жыры. <i>Назму</i>	101
БОТТАЛАНЫ Мухтар. Эсгериуле	102
Гирихан ГАГИЕВ. Къули Къайсыннга. <i>Назму</i>	104
Джамалдин ЯНДИЕВ. Всадник. <i>Назму</i>	105
Таяна ТУДЕГЕШЕВА. Звезда Кайсына. <i>Назму</i>	106
САРАККУЛАНЫ Асият. Къулийланы Къайсын бла макъам. <i>Статъя</i>	107
ЁЗДЕНЛАНЫ Альберт. Къайсын	113
ДОДУЛАНЫ Аскер. Адамлыкъ бла ёмюрлюк. <i>Статъя</i>	114
Сильва КАПУТИКЯН. Балкарскому поэту Кайсыну Кулиеву. <i>Назму</i>	118
БАБАЛАНЫ Ибрагим. Башиллик къаяны эрининде. <i>Назму</i>	119

МУСУКАЛАНЫ Сакинат. Назмула	121
Владимир ЗАХАРОВ. О Кайсыне Кулиеве. <i>Статья</i>	123
БЕППАЙЛАНЫ Муталип. Чегемли акъылман. <i>Назму</i>	127
Владимир ОРЛОВ. Кайсыну Кулиеву. <i>Назму</i>	130
Давид КУГУЛЬТИНОВ. Приснились джунгли нынче мне во сне. <i>Назму</i>	131
Мустай КАРИМ. Под солнцем высоким. <i>Назму</i>	132
Багавдин АДЖИЕВ. Анвар и Кайсын. <i>Статья</i>	133
Бадрутдин МАГОМЕДОВ. Устазым. <i>Назму</i>	141
«Аврора» журналгъа интервью. Поэзия – жашауду!	143
КЪУЛИЙЛАНЫ Къайсын. Письмо сыну	151
КЪАЙСЫННЫ НАЗМУЛАРЫНДАН	154

КЪАЙСЫН САБИЙЛЕНИ КЁЗЛЕРИ БЛА

АХАЙЛАНЫ Лариса. Окъуучула жазадыла	188
БАЙТУУГЪАНЛАНЫ Исмаил. Назмула	188
КЕТЕНЧИЛАНЫ Фарида. Чакъырама таулагъа	189
ЖАНАТАЙЛАНЫ Азинат. Къайсыннга. <i>Назму</i>	194
ЖАНАТАЙЛАНЫ Джамия. Ана тилим – тауларымы къадау ташы	195
ДЖАППУЛАНЫ Мариям. Къууама, къууана. <i>Назму</i>	197
ТОЛБАЙЛАНЫ Фарида. Къайсынны ауазы – жүрегимде	198
ШАХМЫРЗАЛАНЫ Арсен. Къайсыннга. <i>Назму</i>	199
ХОЧУЛАНЫ Карина. Жаулукъ – миллет магъанасы болгъан белгиди	200
ДЖАППУЛАНЫ Жулдуз. Назмула	202
КЪАЙСЫН СУРАТЛАДА	204

МИНГИ-ТАУ / ЭЛЬБРУС / № 5 (195)

*Литературно-художественный
и общественно-публицистический журнал*

На карачаево-балкарском языке

Соучредители:

**ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КОМИТЕТ ПО ПЕЧАТИ
И МАССОВЫМ КОММУНИКАЦИЯМ, СОЮЗ ПИСАТЕЛЕЙ КБР**

Свидетельство о регистрации средства массовой информации.
Управление Федеральной службы по надзору в сфере связи,
информационных технологий и массовых коммуникаций
по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00105 от 24 декабря 2014 г.

Компьютерная верстка *А. С. Бозиевой*
Корректор *Т. С. Гелястановы*
Художник *В. К. Баккуев*

Сдано в набор 10.09. 2017. Подписано в печать 10.10. 2017.
Выход в свет 30.10.2017. Формат 60 x 90 ¹/₁₆. Бумага офсетная.
Гарнитура Times New Roman PS MT. Печать офсетная. Усл. печ. л. 14,00.
Уч.-изд. л. 12,5. Тираж 1850 экз. Заказ № 549. Стоимость одного номера
по подписке через ФГУП «Почта России» – 32,04 руб., за 6 мес. – 96,12 руб.
В розницу цена свободная.

Адрес редакции, издателя: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5.

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленных диапозитивов

Отпечатано в типографии «Печатный двор»,
г. Нальчик, ул. Калюжного, 1

*Редакция авторла бла къагъыт байламлыкъ жюрютмейди. Къол жазма-
лагъа кесамат этилмейди, ала ызларына къайтарылмайдыла. Басмаланган
затланы авторларыны оюмлары бла редколлегияны кез къарамы бирча бол-
мазгъа боллукъду. Мында чыкъгъан материалланы баиша жерде басмала-
гъанда: «Была «Минги-Тау» журналдан алыннгандыла», – деп чертген борчду.*

Къайсынны эсгертмелери:

Нальчик шахарда (КъМР) – Къули Къайсын атлы проспект;
Чегем шахарда (КъМР) – Къули Къайсын атлы орам,
арбазында – юйю-музейи.

Мемориал комплексле:

Чегем шахарда (КъМР) – Къайсынны юйю-музейи;
Огъары Чегемде (КъМР), Къайсынны туугъан элинде –
«Жюз атлам къайсыннга».

Къайсынны аты бла орамла:

Нальчик шахарда – проспект (КъМР);
Чегем шахарда – орам (КъМР);
Магас шахарда (Ингушетия) – орам;
Бишкек шахарда (Киргизия) – орам.

Къайсынны атын эсюрютген жерле:

Нальчик шахарда (КъМР) – Малкъар драма театр;
Тырнауз шахарда (КъМР) – культура мекам;
Индияда – школ бла музей;
Бишкек шахарда (Киргизия) – китапхана;
Алтайда (РФ) – Къайсынны аты бла эл;
Анкара шахарда (Турция) – солуу парк;
Чегем ауузунда (КъМР) – тау;
Алтайда (РФ) – тик къая.

ЭЛБРУС МИНГИ-ТАУ

Редакцияны телефонлары:

42-23-40, 42-76-52, 42-40-29, 42-38-66, 42-76-19

Адреси:

360000, г.Нальчик, пр.Ленина, 5 «Минги-Тау»,

www.journals.smikbr.ru; mingitau@mail.ru

Индекс 73910

Светлана Кузнецова. Сакля К. Кулиева

Светлана Кузнецова. В. Чегем, где родился К. Ш. Кулиев